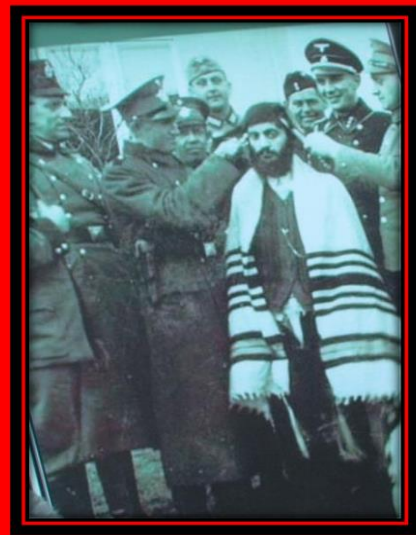

Михайло Гутор

Єврейські громади Північної Буковини та Хотинщини: **ЖАХІТТЯ ГОЛОКОСТУ**

Національний історико-меморіальний заповідник «БабинЯр»
Київ-2024

Єврейські громади Північної Буковини та Хотинщини: ЖАХІТТЯ ГОЛОКОСТУ¹

Перші свідчення про євреїв Буковини датуються XIV ст. Досі є декілька версій походження буковинських євреїв. Відомий професор Чернівецького університету Є. Ерліх на початку XX ст. відстоював гіпотезу, що буковинські євреї були нащадками народів Східної Європи, які прийняли іудаїзм, зокрема хозарів. Були й версії, що євреї Буковини походять з Іспанії. В наш час більшість дослідників вважають що поява євреїв на Буковині пояснюється, перш за все, вигідним географічним положенням регіону, де пересікалися торговельні шляхи з півночі на південь і з заходу на схід. Єврейська колонізація поширювалася як з північного заходу (перш за все з Польщі, Німеччини), так і з півдня (Візантія тощо).

На час приєднання Буковини до Австрії 1774 року в краї проживали 504 єврейські сім'ї, що становило приблизно понад 2300 осіб. Поступово новою владою було запроваджено австрійське "єврейське" законодавство. Основним документом, який регулював найрізноманітніші сфери життя євреїв краю, став так званий "єврейський статут" від 7 травня 1789 року. Відповідно до нього, офіційно визнаною формою організації громадського життя єврейського населення краю стала община, діяльність якої була спрямована тепер виключно на задоволення релігійних потреб її членів. Для євреїв передбачалася ціла низка обмежень соціально-економічного та політичного характеру. Так, проживання в сільській місцевості їм дозволялося тільки в тому випадку, коли основним їхнім заняттям було сільське господарство. Євреям у сільській місцевості заборонялося займатися шинкарством, орендувати млини, селянські землі. Вони не мали права володіння нерухомим майном. Хоча юдейська віра була фактично визнана з боку держави, чималими були обмеження і конфесійного характеру. Зокрема,

¹ О. Добржанський, Н. Масіян, М. Никирса. Нації та народності Буковини у фондах Державного архіву Чернівецької області (1775-1940) – Чернівці, "Золоті литаври", 2003 – С. 42-92. – 172 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dobrzhanskyi_Oleksandr/Natsii_ta_narodnosti_Bukovyny_u_fondakh_Derzhavnoho_arhivu_Chernivetskoj_oblasti_1775_-_1940.pdf?; Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII - на початку XX ст.: Збірник документів та матеріалів / Упор. О.В. Добржанський, М.П. Кушнір, М.Д. Никирса. – Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2007. – 464 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dobrzhanskyi_Oleksandr/Yevreiske_naselennia_ta_rozvytok_ievreiskoho_natsionalnoho_rukhu_na_Bukovyni_v_ostannii_chverti_XVII.pdf? (дата звернення: 07.08.2024); Зелена Буковина Топографічний опис населених пунктів. /Науковий і науково-популярний журнал. № 1-2. 2000. Історія і Краєзнавство. Переклад з німецької Андрійця Ф.С., Квасецького А.Т. С. 91-96. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zelena_Bukovyna/2000_N01-02.pdf?; Суровцев Олег Андрійович. Голокост у Північній Буковині та Хотинщині в роки Другої світової війни: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. — Чернівці, 2006. – 234 арк. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Surovtsev_Oleh/Holokost_u_Pivnichnij_Bukovyni_ta_Khotynschyni_v_roku_Druhoi_svitovoi_voiny.pdf?PHPSESSID=bk6otokgcdtb2avki5rkf2061; Піддубний Г. Ф. Буковина. Її минуле й сучасне: Суспільно-політичний нарис із малюнками і мапою Буковини. – Харків: Державне видавництво України, 1928. – 272 с.; Final Report / International Commission on the Holocaust in Romania; president of the commission: Elie Wiesel; ed. Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu. Iași: Polirom, 2004. URL: file:///C:/Users/38067/Downloads/FINAL_REPORT_INTERNATIONAL_COMMISSION_ON.pdf; Geschichte der Juden in der Bukowina (History of the Jews in the Bukovina), Editor: Dr. Hugo Gold, Tel Aviv, "Olamenu", vol. 1: 1958 (German, 172 pages), and volume 2: 1962 (German, 230 pages). URL: <https://www.jewishgen.org/yizkor/bukowinabook/Bukowina.html>

євреям заборонялося вступати в шлюб з особами християнської віри, засвідчувати останню волю християнина, а свідчення, зроблене євреєм на користь іншого єврея у судовій справі проти християнина вважалося сумнівним. Тільки в середині XIX ст. австрійське законодавство щодо євреїв почало змінюватися. 1859 року скасовано цехові обмеження для євреїв, наступного року врегульовано право євреїв на придбання нерухомого майна та володіння ним, а 1863 року визнано недійсним положення, яке забороняло допуск євреїв до нотаріальної практики.

Чернівці, міська ратуша. 1843 р.²

Конституційні закони 1867 року зрівняли євреїв з іншими етнічними групами як в соціально-економічних, так і конфесійних правах. Щоправда, австрійське законодавство не визнавало євреїв окремим народом, а імперська статистика зараховувала їх до німців. Тому в цей час кількість євреїв можна було визначити тільки за віросповіданням, що не зовсім точно. Щодо віросповідного життя єврейських общин, то тут вирішальне значення мав закон, прийнятий у 1890 році, “Про врегулювання зовнішніх правовідносин єврейських общин”, який визначав, що “...община є основною формою релігійної організації євреїв і має на меті задовольняти релігійні потреби її членів...” Для заснування общини та її існування передбачалася наявність певних коштів, приміщень культового призначення та служителів культу.

Впродовж XIX – початку XX ст. єврейське населення Буковини швидко зростало і стало третьою за чисельністю після українців і румунів етнічною групою краю. Якщо у 1846 році на Буковині кількість євреїв складала 11581

² URL: <https://myshtetl.org/chernovickaja/chernovcy1.html>

особа (3,1% від усього населення), то у 1900 році вже було 96150 євреїв (13,2%), а в 1910 році їх тут проживало 102919 (12,9%). Отже, за 64 роки чисельність євреїв зросла майже у 9 разів. Територіально євреї заселяли переважно північну частину Буковини, проживаючи в основному в селах по берегах р. Прут і її приток у Прутсько-Дністровському межиріччі, а також у гірських районах – Путильському і Вижницькому повітах, уздовж річки Черемош. У південній частині краю густота єврейського населення була значно нижчою. У 80-х рр. XIX ст. з 156 сільських громад Буковини євреї проживали в 121, з них 86 розміщалися в північній частині Буковини, а 35 - у південній. У 46-ти громадах північної Буковини єврейське населення складало 5-10%, у 26-ти – 10-25% і в 5-ти – 25-50%. У південній частині Буковини в 16-ти селах євреї складали 5-10%, у 9-ти – 10-25%.

Представники єврейської громади міста Чернівці, 20-ті роки.³

Можна назвати ряд сіл, в яких відсоток єврейського населення був значним. Зокрема, в 1900 році в Банилові-Слободзі проживало 235 євреїв (27% жителів), Берегометі-над-Серетом – 935 (16,5%), Василеві – 313 (19,5%), Веренчанці – 354 (9%), Виженці – 653 (35%), Волоському Банилові – 659 (13,7%), Глиниці – 249 (11,8%), Давиденях – 189 (7%), Долішніх Станівцях – 881 (26%), Жадові – 499 (13,2%), Звинячому – 281 (23,7%), Луківцях – 524 (15,4%), Неполоківцях – 464 (35,6%) тощо. Впродовж усього XIX і початку XX ст. простежується тенденція переселення євреїв із сіл у

³ URL: https://chibur-chernivtsi.blogspot.com/p/blog-page_8084.html

міста краю. Якщо в першій половині XIX ст. вона була викликана в основному несприятливим для євреїв австрійським законодавством, то в другій половині XIX ст. - економічними причинами (аграрне перенаселення, несприятлива орендна система і т. і.). Крім того, єврейське населення міст інтенсивно поповнювалося за рахунок переселенців з інших земель Австро-Угорщини, особливо з Галичини. Внаслідок цих процесів до початку XX ст. серед жителів Чернівців, Вижниці, Садгори і деяких інших міст єврейське населення стало переважаючим або найчисельнішим серед інших етнічних груп. Наприклад у 1900 р. в Чернівцях проживала 21587 євреїв, що складало 32% від усього населення, в Садгорі – 3437 (76%), Вижниці – 3997 (89%), Сторожинці – 2410 (36%), Сучаві – 4229 (38,6%), Сереті – 3093 (40,6%), Гура Гуморі – 1457 (35,9%) і т. д.

Єврейська делегація з Буковини на прийомі у румунському міністерстві, 20-ті роки XX ст.

Саме в містах євреї мали сприятливі умови для застосування своїх сил, знань, умінь, природних здібностей. Євреї-городяни як найбільші платники податків відігравали провідну роль у міському самоврядуванні і мали значний вплив на адміністрацію краю. Соціальна структура єврейського населення буковинських міст була неоднорідною: від дрібних вуличних торговців до великих оптовиків, від простих ремісників до великих банкірів і промисловців. Наприкінці XIX ст. відомий галицький москвофіл Ф.І.Свистун так визначав місце євреїв у соціальному житті західноукраїнських міст: “Будучи банкірами і капіталістами, поміщиками і купцями, промисловцями і підприємцями, євреї в Галичині і Буковині складають економічну силу... Єврея прагнуть підобрити поміщик, чиновник, учитель. Діючи разом, євреї є визначальною силою обрання місцевих депутатів. Учителям євреї платять

за навчання своїх дітей найвищу плату, видавці газет мають прибуток від їхніх оголошень”.

Зосередивши, таким чином, свою діяльність у найбільш прибуткових галузях господарства, єврейське населення Буковини стало досить вагомим економічним фактором уже в середині XIX ст. У другій половині XIX ст. в умовах економічної та культурної відсталості тогочасного буковинського суспільства основним джерелом доходів для значної частини єврейського населення стало лихварство. Жертвами лихварів-євреїв були, передусім, селяни та широкі верстви міського населення, а предметом спекуляцій - не тільки гроші, цінні папери та нерухомість, але й різноманітна худоба, домашня птиця, зерно, продукти харчування і т. п. Прибутки від лихварських операцій сягали, в залежності від об'єкта та предмета спекуляцій, від 20 до 300%. Найбільше поширення лихварської діяльності євреїв на Буковині припадає на другу половину 70-х років XIX ст. У зв'язку з таким становищем австрійська влада була змушена у 1877 році відновити антилихварське законодавство. Отримавши право придбання у власність та спадкового володіння нерухомістю, євреї стали прибирати до рук знекровлені боргами селянські господарства. Досить швидко в другій половині XIX ст. зростає кількість євреїв – великих землевласників. Напередодні Першої світової війни єврейськими власниками, орендарями та економами управлялося близько 85% маєтків Буковини.

Єврейське товариство «Gemilath Chassidim», початок XX ст.

Отримавши після революції 1848 року доступ до вищої освіти, буковинські євреї і тут швидко зайняли провідне становище. До відкриття Чернівецького університету діти буковинських євреїв навчалися переважно у вищих навчальних закладах Відня. У 1872 році в австрійських університетах

навчалось 58 євреїв з Буковини. У перший рік навчання після відкриття Чернівецького університету на юридичний і філософський факультети було прийнято 26 студентів-євреїв. Надалі кількість єврейської молоді в Чернівецькому університеті швидко зростала, і в другій половині 90-х років досягла 40%. У 1902-1903 навчальному році в університеті навчалось 145 румунів, 60 українців, 39 поляків, 12 сербів, 4 чехи, 8 росіян, 2 вірмени, 4 болгари, 104 німці і 224 євреї. У 1905 році університет прийняв на навчання 636 чоловік, у тому числі 264 євреї (41%). З них 188 навчалось на юридичному, 65 на філософському факультетах і 11 на фармацевтичному відділенні. У 1914 році з 1198 студентів 431 чол. складали євреї.

Разом з тим, на Буковині, як і в Галичині чималого поширення набув хасидизм – релігійно-містична течія в іудаїзмі, яка відзначалася винятковим містицизмом, релігійною екзальтацією, шануванням цадиків (“праведників”, “провидців”). Хасидизм розвивався як опозиційний рух проти офіційного іудаїзму, 45 знаходячи підтримку в середовищі бідних, неписьменних євреїв. Впродовж ХІХ ст. на Буковині сформувалося декілька центрів хасидизму, які були добре знані далеко за межами краю. Чи не найбільш відомою була династія садгирських цадиків. Її заснував Ізраель Фрідман, який переселився в Садгору 1842 року.

Єврейське товариство «Zephira», 1919 р.

З другої половини ХІХ ст. євреї усе більше починають претендувати на громадські та державні посади як у місті, так і в селі. Наприклад, у 1892 році конкурс на заміщення посад громадських писарів проходили 60 кандидатів, 20 з яких були євреями. З огляду на в цілому низький рівень освіти в більшості сільського населення, євреї в подібних справах мали непогані

перспективи. Заміщення адміністративних посад підсилювало вплив євреїв на життя буковинського села і підвищувало їхній соціальний статус. Прагнучи зайняти управлінські посади, деякі з євреїв навіть відмовлялися від одержання більш високих прибутків у підприємницькій діяльності. Швидкий кількісний ріст і посилення економічного впливу поставили на порядок денний питання про національну і політичну консолідацію євреїв з метою більш послідовного захисту своїх інтересів. З 60-х років XIX ст. починають виникати єврейські культурно-освітні і добродійні товариства. Зокрема, це “Товариство Темпл”, “Машике Шаббат”, “Товариство жінок”, “Товариство будівельних майстрів” та ін. В основу своєї діяльності вони ставили турботу про виховання національної свідомості єврейського населення, підвищення освітнього рівня, надання посильної матеріальної допомоги нужденним.

У цей же час на Буковині починає поширюватися сіоністська ідеологія. З 1894 року в Чернівцях виходила щотижнева газета “Das jüdische Echo” (“Єврейське відлуння”). Її редактор журналіст Ф.Менчель став одним з головних пропагандистів сіоністських ідей на Буковині. В окремих містечках і селах краю за особистою участю Ф.Менчеля створюються сіоністські організації. Бурхливого розквіту переживали в цей час студентські єврейські товариства. Першим з них стало засноване 14 липня 1891 року товариство “Гасмонеа” У 1897 році виникає студентське об’єднання “Зефіра”, у 1899 - “Гебронія”, у 1903 - “Емуна”. Як правило, вони підтримували сіоністську ідеологію. На початку XX ст. єврейські студентські товариства в Чернівецькому університеті були найбільш активними і дуже численними за складом.

1911 року було проведено вибори в Буковинський сейм на основі нового закону, який передбачав запровадження національного кадастру. За подібною схемою цього ж року пройшли вибори у Віденський парламент. Відповідно до виборів 1911 року, депутатами Буковинського сейму були обрані євреї Й.Блюм, Я.Фішер, Б.Штраухер, С.Вайсельберг, Н.Вендер, Л.Кельнер, І.Кац, С.Рудліх. Вони утворили в сеймі Буковини єврейський політичний клуб. Депутатами Австрійської Палати послів у цьому ж році стали два представники євреїв Буковини.

Про значну роль євреїв у житті буковинського краю свідчить і той факт, що магістрат Чернівців відвів недалеко від центру міста ділянку для спорудження пам’ятника основоположнику сіонізму Теодорові Герцлю. Його ім’ям була названа Стара Ринкова площа (Alter Marktplatz), яка нині не існує. Окрасою Чернівців став Темпл, відкритий 4 вересня 1877 року. 1908 року неподалік від міського театру був споруджений Єврейський народний дім, один з найкращих національних домів у м. Чернівці.

Хоча не всі вимоги єврейського національного руху в передвоєнні роки були виконані до кінця, у цілому єврейство перетворилось у вагомий суспільно-політичний силу, з якою не можна було не рахуватися. Соціальна сила буковинського єврейства особливо різко впадала в око іноземцям. Російський консул у Чернівцях Доливо Добровольський писав у своєму звіті в листопаді 1914 року: “... нараховуючи 20% населення краю, євреї панують на

Буковині. Переважна більшість адвокатів – євреї. Вони переважають в адміністрації, прокуратурі, судах. Навіть бургомістр головного міста євреї” Це писалося, коли Перша світова війна вже палахкотіла на території Буковини. Треба було небагато часу, щоб перетворити нехай не ідилічну, але дуже сприятливу для євреїв економічну і соціально-політичну ситуацію на Буковині в суцільне пекло.

З перших днів війни Буковина опинилася в прифронтовій смузі. Вона неодноразово переходила з рук у руки і кожного разу місцеве населення зазнавало репресій, необґрунтованих переслідувань, грабування і т. п. Перша російська окупація почалася 2 вересня 1914 року і продовжувалася до 20 жовтня цього ж року. Російські окупаційні війська і військова влада зневажливо ставилися до всіх національних груп, що проживали в краї, але до єврейського населення в них було традиційно особливе негативне відношення. Зумовлювалося це декількома причинами. По-перше, серед російських військових були дуже поширені чорносотенні, антисемітські настрої. По-друге, заможне єврейське населення являло собою вигідний об’єкт для пограбувань і мародерства. Уже 3 вересню, під час збору накладеної на м. Чернівці контрибуції, російська жандармерія за наказом генерал-майора О.Павлова взяла заручниками 23 євреїв і протримала їх цілий день під вартою. Увечері половину заручників відпустили після втручання бургомістра С.Вайсельбергера. Інша одержала волю лише наступним ранком. Мотив арешту: забезпечення гарантій безпеки генералу Павлову.

Чернівці, єврейський народний дім на початку ХХ століття.

Репресії проти євреїв продовжувалися під час другої (з 27.11.1914 по 21.11.1915) і третьої (з 18.06.1916 по 3.08.1917) російських окупацій.

Загалом, роки Першої світової війни стали важким випробуванням для мирного єврейського населення Буковини. Пограбування, вбивства, взяття заручників і знущання над ними, накладання контрибуцій, виселення стали звичайними явищами під час трьох російських окупацій. Чимала кількість євреїв змушена була покинути край, рятуючись від росіян. У 1917 році після відступу російських військ значна частина євреїв повернулася на Буковину.

Чернівці, Тємпль. 1894 р.⁴

Євреї-буковинці не залишалися осторонь доленосних подій, які відбувалися в краї в період розпаду Австро-Угорської імперії. Вони займали нейтральну позицію стосовно намагань українських і румунських політиків розв'язати питання про державну приналежність Буковини. 23 жовтня єврейські політичні партії організували віче євреїв Буковини. Воно ухвалило ряд важливих рішень, які склали програму євреїв краю на випадок значних геополітичних змін. Зокрема, наголошувалося, що незалежно від державної приналежності Буковини євреї повинні мати персонально-національну автономію, право вільного в'їзду і виїзду з країни, особливо для розширення поселень у Палестині, можливості для діяльності в різних сферах економіки, забезпечення гарантованих конституцією демократичних свобод. Загалом єврейське населення спокійно сприймало розпад Австро-Угорщини, будучи переконаним, що всі проблеми, пов'язані з цим, будуть вирішені конституційним, демократичним шляхом. Українське народне віче у Чернівцях 3 листопада 1918 року викликало виважені відгуки в єврейській пресі. Однак 11 листопада 1918 року румунські війська вступили в Чернівці, знехтувавши волевиявлення народів краю. Так закінчився австрійський період в історії Буковини, який загалом був часом бурхливого розвитку

⁴ URL: <https://buktour.icu/bukovyna/old-photo/291-chernivtsi-ta-templ.html>

єврейства краю як у соціально-економічній, так і в політичній та культурній сферах.

Учні школи «Сафа іврія», 3 клас. Чернівці, 1932 р.⁵

Румунський період став часом, коли чисельність євреїв на Буковині загалом стабілізувалася, але так і не досягла довоєнного рівня. За переписом 1930 року, в краї нараховувалось 92492 євреї, що становило 10,8% від населення краю. Характерно, що 74288 (80,3%) євреїв визнали ідиш своєю рідною мовою. Після Першої світової війни продовжувала швидко зростати кількість товариств. У 1923 році за підрахунками Соїфера їхня кількість досягла 173. Серед них 21 благодійне, 4 студентських, 7 кредитних, 10 професійних, 11 політичних, 10 спортивних і молодіжних тощо. Румунський уряд у цілому не обмежував діяльності єврейських товариств. Для більшості євреїв краю було звичним бути членом декількох товариств і реалізовувати себе через активну участь у житті добровільних об'єднань. Навіть в умовах диктатури 1938 року товариства продовжували діяти. У міжвоєнний період євреї були однією з найбільш організованих груп національних меншин у Румунії і вже в 1920 році мали свою політичну організацію – Єврейський блок, а наприкінці 20-х років створили Єврейську національну партію, яка вперше виступила на парламентських виборах 1931 року й отримала на Буковині 8,5% голосів. Наступного 1932 року в Бессарабії ця партія мала

⁵Чернівецька спеціалізована школа № 41. URL: https://chibur-chernivtsi.blogspot.com/p/blog-page_8084.html

5,3% голосів виборців, причому найбільший відсоток отримала вона в Чернівецькому та Сторожинецькому повітах.

Ринок в єврейському кварталі. Чернівці, 1908 р.⁶

Разом з тим, чимала частина євреїв у Румунії, загалом, і в Північній Буковині, зокрема, пов'язували свої надії з соціалістичними та комуністичними ідеями, які втілювались у сусідньому Радянському Союзі. Деякі з них вели активну комуністичну пропаганду та служили опорою радянської розвідки. Представники буковинського єврейства брали участь у складі інтернаціональних бригад в роки громадянської війни в Іспанії (1936-1939) на стороні республіканців, яких підтримував Радянський Союз. Ця частина буковинських євреїв відверто та відкрито зустрічали 28 червня 1940 року радянські війська, сподіваючись на позитивні зміни.⁷

Одночасно значна частина євреїв Північної Буковини не сприйняла комуністичної ідеології. Це, перш за все, фабриканти, банкіри, великі землевласники, власники крамниць, аптек тощо. Здебільшого вони були добре поінформовані про більшовицький режим, доходили чутки про голод 1932-1933 років в радянській Україні. Це призвело до того, що не чекаючи приходу „советів”, вони прагнули продати свою власність та покинути цю територію⁸.

У спогадах чернівецьких євреїв знаходимо таке: „Румуни залишили Чернівці. Великі землевласники, вся поліція, вся сигуранца, жандармерія відразу втекли. Протягом одного дня, 28 червня, росіяни були вже тут і

⁶ URL: https://chibur-chernivtsi.blogspot.com/p/blog-page_8084.html

⁷ Суровцев Олег Андрійович. Голокост у Північній Буковині та Хотинщині в роки Другої світової війни: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. — Чернівці, 2006. — С. 45. — 234 арк.

⁸ Холодницький В.Ф. До питання про становище євреїв Північної Буковини та Північної Бессарабії на передодні та в початковий період Другої світової війни // Науковий вісник ЧНУ: Зб. наук. статей. Вип. 173- 174. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. — Чернівці: Рута, 2003. — С. 121-131.

перевернули все догори ногами. Більшість сиділи в цей день по домівках. Лише ті, хто був дуже заможний, знали, що їх чекає. Той, хто був розумний залишав усе своє майно і негайно втікав. Зосталися лише дрібні службовці, їх не переслідували”⁹. Напередодні 28 червня 1940 року багато єврейських громадських діячів, сіоністів, бундівців, представників релігійних, культурних та спортивних організацій, заможні єврейські підприємці, торговці, великі землевласники покинули Північну Буковину і перебрались до Румунії.

Зі встановленням радянської влади, частина євреїв, яка симпатизувала новій владі, стала активними провідниками комуністичних ідей в житті. Вони брали безпосередню участь у формуванні владних структур, працювали в органах народної освіти, юстиції, соціальної сфери, в промисловості тощо. Рудольф Вагнер, начальник штабу переселенської комісії під час акції „Додому в Райх” писав, що „більшість агентів совітів були євреями, причому багато чернівецьких євреїв шпигували на користь НКВС проти українських та румунських націоналістів”¹⁰. Враховуючи те, що єврейська меншина складала значний відсоток у новоствореній Чернівецькій області, радянська влада пішла на часткове задоволення її культурних потреб, створивши Чернівецький єврейський драматичний театр. Перший свій театральний сезон єврейський театр відкрив на початку 1941 року, що було великим успіхом єврейської общини міста. Крім того, єврейське населення мало змогу розвивати рідну мову. У 1940 році в Чернівцях діяло 6 єврейських шкіл. В 1941 році в Чернівецькій області було відкрито ще 12 шкіл, де навчання велось на їдиш або івриті.

У період передвоєнної радянської організації краю нова влада в Північній Буковині не знищила дрібну приватну торгівлю, якою займалося в основному єврейське населення. Так, із 4573 торгівельних підприємств, зареєстрованих радянськими органами в 1940 році, націоналізовано лише 804, що становило 17,5% від їх загальної кількості¹¹. Разом з тим, з перших днів радянської влади структури розпочали наступ на релігійне та громадсько-політичне життя іудеїв. Були розпущені всі політичні та громадські єврейські організації, їх представники зазнали репресій. Закриття Єврейського Народного дому, як і інших національних товариств, знаменувало початок виховання трудящих у дусі так званого „пролетарського інтернаціоналізму”.

Євреї піддавалися репресіям з боку радянської влади насамперед за своїм соціальним походженням. Під час здійснення націоналізації землі, фабрик, заводів, будівель та іншого майна, значна частина колишніх

⁹ Черновицкое общество еврейской культуры им. Е.Штейнбарга. Вестник. Люди остаются людьми. Свидетельства узников фашистских лагерей-гетто / под ред. Г.Л. Шабашкевича. – Черновцы, 1994. – Вып. 3. – С. 72-73. – 168 с.

¹⁰ Осачук С.Д., Запаловський В.М., Холодницький В.Ф. „Додому в Рейх!” Переселення німців з Північної Буковини 1940 року (Матеріали, свідчення, документи). – Чернівці: Золоті литаври, 2004. – С.69. – 130 с.

¹¹ Холодницький В.Ф. До питання про становище євреїв Північної Буковини та Північної Бессарабії на передодні та в початковий період Другої світової війни // Науковий вісник ЧНУ: Зб. наук. статей. Вип. 173- 174. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 127.

єврейських власників була вислана у віддалені райони СРСР, зокрема на Урал, в Сибір. Так, Лейба Бернштейн підлягав виселенню за те, що був великим поміщиком, мав 120 га землі і 80 осіб найманих робітників, Адольф Абрамович і Лейба Кінзбрунер були власниками житлових будинків, Натан Адлер володів у Бухаресті великим цукровим заводом, Соломон Відман приватною бібліотекою, Якоб Гланц лише за те, що протягом 36 років працював начальником пошти у Чернівцях¹².

Ось деякі уривки із спогадів: „До приходу росіян Чернівці були австрійським містом, були дуже доглянутим містом. І раптом все різко змінилося. Обличчя міста, населення – все змінилося до не пізнавання. Коли прийшли росіяни, вони все зруйнували. Росіяни ніколи нічого не ремонтували. Вони все запустили... Вони „звільнили” нас від усього, тобто вони відібрали у нас все”¹³. „Советські” товариші та їх місцеві помічники тут же приступили до націоналізації підприємств, банків, магазинів, домоволодінь. Таким чином, більша частина буковинських євреїв – дрібних буржуа – була викинута з їх економічних позицій, а заодно із упоряджених квартир. „Колишні” власники влаштовувались нічними сторожами, завгоспами, інтендантами, йшли на будь-яку роботу¹⁴. Це підтверджує у своїх спогадах Ріа Гольд: „Інколи ми півдня стояли за шматочком хліба. В криницях були повні діжки ікри, але хліба не було. Ми страшенно голодували і були щасливі, коли діставали хоч якийсь харч. Кожен жив для себе. Роботи не було, а гроші втратили свою вартість. Тоді вже ходили рублі, але обміняти леї не було можливості... Гроші, які зберігалися в банку, знецінилися. Мій батько заплатив перед Різдом за шматок масла чверть

мільйона леїв. У той день, коли у місто вступили росіяни, банк закрили: все пропало, все було втрачено”¹⁵.

Зі встановленням радянської влади після 28 червня 1940 року симпатизуюча частина буковинських євреїв стала активними провідниками комуністичних ідей в життя. Разом з тим впродовж року довоєнної радянської краю розпочався наступ на релігійне, громадсько-політичне та господарське життя іудеїв. Паралельно із ліквідацією приватної власності були розпущені всі політичні та громадські єврейські організації, їхні представники зазнали репресій.

Напад 22 червня 1941 року німецьких нацистів на Радянський Союз спонукав румунську армію до окупації Північної Буковини. Вже 2 липня того ж року перші німецько-румунські військові частини вступили на територію

¹² Холодницький В.Ф. До питання про становище євреїв Північної Буковини та Північної Бессарабії на передодні та в початковий період Другої світової війни // Науковий вісник ЧНУ: 36. наук. статей. Вип. 173- 174. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 128.

¹³ Колись Чернівці були гебрейським містом... Свідчення очевидців / Переклад Петра Рикла. – Чернівці: Молодий буковинець, 1998. – С. 36. – 232 с.

¹⁴ Штейн І. Через заслання, кров і страх. Доля буковинських євреїв (1751- 1944 рр.) // Час. – 1997. – 7 листопада. – С. 8.

¹⁵ Колись Чернівці були гебрейським містом... Свідчення очевидців / Переклад Петра Рикла. – Чернівці: Молодий буковинець, 1998. – С. 25. – 232 с.

краю. Буквально протягом декількох днів частини румунської армії зайняли усі населені пункти Північної Буковини та Хотинщини.

Протягом перших 10 днів румунські та німецькі війська здійснювали спільні атаки, рейди, розвідки, що відразу призвело до кривавих наслідків для єврейського населення міст Герца та Новоселиця.

І.Антонеску

19 червня 1941 року генерал І.Штефля, один із найближчого оточення кондукетора відправив до військових частин румунської армії таємний наказ І.Антонеску, в якому вказувалось, що необхідно „ідентифікувати всіх євреїв, комуністів та симпатизуючих радянській владі... Міністерство зовнішніх справ повинно отримати повну інформацію про їх місцезнаходження, 64 переміщення, щоб мати можливість ухвалювати будь-яке рішення”¹⁶.

Першим кроком німецько-румунського командування на Буковині було оголошення єврейського населення поза законом. На засіданні Ради міністрів Румунії, яке відбулося 8 липня 1941 року І.Антонеску¹⁷, офіційно заявив: «Я наполягаю на

примусовій еміграції всього єврейського елемента з Бессарабії та Буковини, який необхідно викинути за межі кордонів... Мені байдуже, якщо історія буде вважати нас варварами... Прошу бути вас невблаганними... Прийшов час, коли ми стали господарями нашої території й потрібно цей момент використати. Якщо потрібно – будете стріляти»¹⁸.

На засіданні Ради міністрів Румунії 15 квітня 1941 року І.Антонеску заявив: „Даю натовпу дорогу, щоб вирізали євреїв. Я повертаюсь в мою фортецю, а після того як їх знищать, я відновлю порядок.” 16 грудня 1941 року звертаючись до губернатора Трансністрії Г.Алексяну, кондукетор вимагав: „Заганяйте їх (євреїв) в катакомби, штовхайте їх в Чорне море, нехай загинуть сотні, тисячі, нехай загинуть всі”¹⁹.

¹⁶ Documents concerning the fate of Romanian jewry during the Holocaust / selected and edited by Jean Ancel. Vol. 12. – New York: Beate Klarsfeld Foundation, 1987. – Т. 6, С. 426

¹⁷ Румунський військовий та державний діяч, в 1940—1944 роках глава держави і прем'єр-міністр, фактично диктатор, маршал Румунії. Побудував державу за італо-німецьким зразком, в зовнішній політиці підтримував фашистські Італію та Німеччину. В листопаді 1940 уряд Антонеску приєднався до Берлінського пакту 1940, в листопаді 1941 — до Антикомінтернівського пакту. 23 серпня 1944 під час перевороту короля Міхая був заарештований як воєнний злочинець і 1946 за вироком народного трибуналу Бухареста страчений.

¹⁸ Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941-1944). Сборник документов и материалов. – Иерусалим, 1992. – С. 77-78. – 424 с.

¹⁹ Evreii din Romania intre anii 1940-1944. Vol.1. Legistatia antievreiasca / Pref. M.Rosen; volum alcatint de L.Benjamin; coord. stint. S.Stanciu. – Bucuresti: Hasefer, 1993. – С. 76. – 486 p.

І.Антонеску так висловлювався про політику „румунізації та колонізації”, що розпочалась втілюватись з перших днів окупації Північної Буковини та Бессарабії: „Інтереси країни та мій власний полягають в тому, що всі ті, хто бажає покинути країну зробили це, тому що я хочу створити чистий стіл для румунського народу і вичистити густим гребінцем всіх чужих з Румунії”²⁰.

Група євреїв підмітають вулицю в Чернівцях. 24 липня 1941 року²¹

Переважна більшість нерухомого майна, яке до липня 1941 року належало євреям опинилася в руках румунської влади, румунської армії та й загалом румунського населення. Як тільки румунська армія захоплювала населений пункт, розпочинались масові вбивства та грабунки єврейського населення. Попереду регулярної армії йшли мобільні загони Спеціальної служби інформації (очолював Ф.Беческу-Георческу) під командуванням І.Лісієвича та В.Паліуса. Ці загони здобули перший досвід знищення євреїв в Яссах (14500 євреїв було знищено за декілька червневих днів 1941 року) і продовжили свій шлях до Кишинева, Бендер, Тирасполя, Акермана, Одеси, Криму та Ростова. Згодом їм „на допомогу” прийшли спеціальні формування, що були створені за наказом І.Антонеску: „Esalon Special”, „Esalon Operaty”, „Eshipa”.

Уряд Румунії в 1941 році знищення євреїв цинічно мотивував тим, що євреї Північної Буковини та Бессарабії відкрито вітали прихід Червоної Армії 28 червня 1940 року та проявляли ворожість й насилля щодо відступаючих

²⁰ Evreii din Romania intre anii 1940-1944. Vol.1. Legistatia antievreiasca / Pref. M.Rosen; volum alcatint de L.Benjamin; coord. stint. S.Stanciu. – Bucuresti: Hasefer, 1993. – С. 143. – 486 p.

²¹Світлина німецького фотохудожника Віллі Прагера 24 липня 1941 року. URL: <https://www.0372.ua/news/2755856/cernivci-u-lipni-1941-r-ocima-nimeckogo-korespondenta-foto>

румунських військ і адміністрації. Дійсно без інцидентів не обійшлося, але навіть І.Антонеску на суді не зміг навести жодного конкретного прикладу про вбивство євреями румунських військових, чиновників чи священників²².

Наступним актом геноциду єврейського населення став наказ І. Антонеску від 8 червня 1941 року про депортацію євреїв Бессарабії та Буковини в Трансністрію, де було створено 240 гетто та таборів.

Виділяють 2 два основні етапи депортації: 1) вересень-листопад 1941 – 110033 євреї; 2) грудень 1941 – січень 1942 – 118847 євреїв та додатковий етап – липень-серпень 1942 року, коли було депортовано приблизно 30 тисяч євреїв²³. Транспортування євреїв відбувалось через чотири населені пункти на Дністрі: Могилів, Ямполь, Рибніца, Тирасполь.

І.Антонеску на судовому засіданні в Нюрберзі виголосив: «Якщо в Румунії ще живуть євреї, то вони живі виключно завдяки маршалу Антонеску!»²⁴.

Незважаючи на всі утиски та злочини проти єврейського населення в Румунії в 1941-1944 роках офіційно діяли дві організації, що захищали інтереси румунських євреїв: Союз євреїв Румунії та Єврейська партія (очолював В.Фільдерман).

25 серпня 1944 року Румунія перейшла на сторону антигітлерівської коаліції. Румунська армія взяла участь у завершальних битвах проти Німеччини. Саме тоді виникло твердження, що ця країна активно рятувала своїх євреїв від знищення.

Пам'ятний знак «В пам'ять про євреїв, в'язнів Чернівецького гетто».

²² Ancel J. Antonescu and the jews // Yad Vashem studies. XXIII. – Jerusalem. – 1993. – С. 248. – 281 p.

²³ Ancel J. Plans for deportation of the Rumanian jews and their discontinuation in light of documentary evidence (july-october 1942) // Yad Vashem studies. XVI. – Jerusalem. – 1984. – С. 411.

²⁴ Ancel J. Transnistriya 1941-1942. The Romanian Mass Campaigns. History and Documents Summaries. Vol. 1-3. – Tel Aviv, University, 2003. – Т. 1, С. 347.

Відомі євреїв Буковини

Штраухер Беньямін (Бенно) – відомий єврейський політик, почесний громадянин м. Чернівці, голова єврейської релігійної громади, депутат Буковинського сейму та Австрійської Палати послів. Точна дата народження невідома. В класних журналах вищої цісарсько-королівської гімназії в Чернівцях стоять різні дати народження – 1850 та 1851 роки. До Першої світової війни Бенно Штраухер представляв євреїв Буковини в різних політичних, державних та суспільних установах. Все своє життя присвятив служінню буковинському єврейству, став їх політичним лідером. У 1884 році отримав звання радника м. Чернівці.

У 1897 році вперше обраний депутатом Австрійської Палати послів, у 1907 та 1911 роках обраний знову. Був членом Австрійського парламенту аж до розпаду Австрії в 1918 році. Неодноразово обирався депутатом Буковинського сейму. В 1903 році обраний віце-президентом, а в 1904 – президентом єврейської релігійної громади, яку очолював упродовж багатьох років.

Шмідт Йозеф – відомий оперний співак, народився 4 березня 1904 року в селі Давидени Сторожинецького повіту в сім'ї бідного орендаря. В 1914 році сім'я переїхала до Чернівців, де він навчався в школі, а потім продовжив навчання в гімназії. За неабиякі музичні здібності на хлопчика звернув увагу кантор синагоги у м. Чернівці Самуель Тапфштейн, якого співак згодом назвав своїм першим і єдиним учителем.

Друга світова війна поламала не тільки блискучу музичну кар'єру, але й саме життя цього співака. Йому прийшлося тікати від німців через своє єврейське походження

і шукати прихистку. Та, незважаючи на світову популярність, Шмідту всюди відмовляли. Зрештою відправили в табір для переміщених осіб. Не витримавши важких умов утримання, у віці 38-років він помер. Так згасла зірка видатного тенора Йозефа Шмідта...

Ігель Лазар Еліас – крайовий рабин Чернівців. Народився 28 лютого 1825 року. До 16 років займався самоосвітою: вивчав Біблію і Талмуд. Наступні 2 роки навчався в гімназії, здав матуру, після чого переїхав у Падуа для подальшого навчання в колегіумі рабинів. Здобув звання доктора теології. В 1851 році працював учителем релігії в середній школі. З його ініціативи предмет “Іудейська релігія” став обов’язковим навчальним предметом у львівських гімназіях та реальних школах.

Ерліх Євген – видатний учений-юрист, засновник сучасної соціології права. Народився 14 вересня 1862 року в Чернівцях. Закінчив Віденський університет, отримав звання доктора права. Займався у Відні адвокатською практикою, але основною його роботою було вивчення проблем загальної теорії права та римського права. В 1893 році в Берліні вийшла його книга “Мовчання волевиявлення”, за яку він був удостоєний звання приват-доцента, а вже 5 листопада 1896 року призначений екстраординарним професором римського права в Чернівецькому університеті. В 1900 році на підставі опублікованої в 1899 році монографії “Примусове

і непримусове право в цивільному кодексі Німецької імперії” отримав звання ординарного професора. В 1901 році був обраний на посаду декана юридичного факультету, а в 1906 – ректора університету.

Целан Пауль (Анчель), відомий єврейський поет та перекладач,

народився 23 листопада 1920 року в Чернівцях у родині архітектора. Ще в дитинстві у нього виявилися неабиякі здібності до мов, зокрема французької та румунської. Навчався в Чернівецькому університеті, де вивчав французьку та англійську філологію. В роки Другої світової війни Целан пережив трагічну смерть батьків у концтаборі на півдні України, сам потрапив до гетто (1941), пізніше знаходився в трудовому таборі в Румунії (1942-1944). Саме трагедія єврейського народу в період Другої світової війни стала лейтмотивом його творчості. В квітні 1945 року Целан назавжди залишив Чернівці та переїхав до Бухареста, в 1947 – до Відня, а в 1948 – до Парижа. Там він завершив свою освіту і став

доцентом германістики у вищій педагогічній школі. Справжня літературна біографія поета розпочалася в 1948 році, коли у Відні побачила світ його перша збірка “Пісок з урн”. Наступними його збірками були “Мак і пам’ять” (1952), “Від порога до порога” (1955), “Мовні ґрати” (1959), “Троянда нікому” (1963), “Переведення подиху” (1967), “Сонце з ниток” (1968), “Диктат світла” (1970), “Рештка снігу” (1971). Целан-поет за життя був удостоєний багатьох престижних нагород, літературної премії міста Бремена (1958), найвищої в Німеччині літературної премії ім. Георга Бюхнера (1960). Пауль Целан трагічно пішов з життя в квітні 1970 року, досягнувши світової поетичної слави.

Ауслейдер Роза – відома німецькомовна поетеса, лауреат літературних премій імені Аннети Дросте Гюльсгоф, Іди Демель, Андреаса Гріфіуса. Народилася 11 травня 1901 року в м. Чернівці в родині бухгалтера Зігмунда Шерцера. Навчалась у початковій школі та в ліцеї. В 1916-1918 рр. сім’я переселилась у м. Відень. Після повернення в Чернівці майбутня поетеса вивчає літературу та філософію в Чернівецькому університеті.

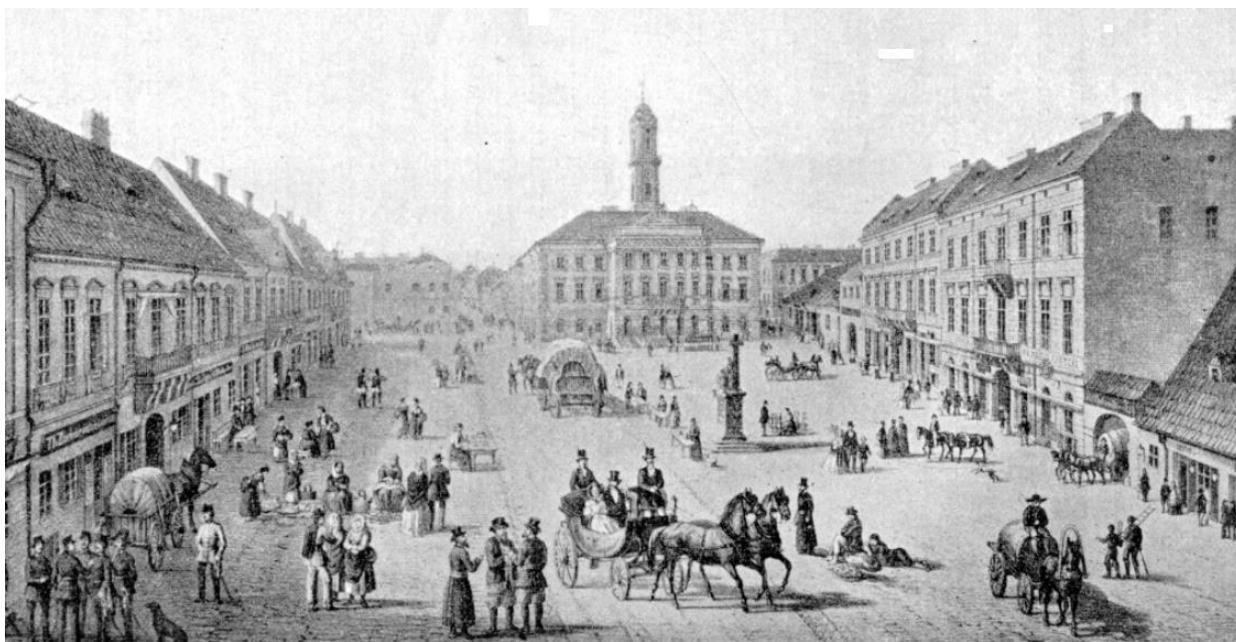
Цікавиться вченням Платона, Спінози, Зігмунда Фрейда. Після смерті батька емігрує до Америки. Автор поетичних збірок: “Сліпе літо” (1965), “36 праведних” (1967), “Інвентар” (1972), “Без візи” (1974), “Інші знаки” (1975), “Ще досить простору” (1976), “Подвійна гра” (1977), “Трішки вперед” (1979), “Взаєморозуміння” (1980), “Жити в оболонці подиху” (1981) та ін. Померла 3 січня 1988 року в м. Дюссельдорф.

Вайсельбергер Соломон

Чернівецькими бургомістрами двічі ставали представники єврейства. В 1905-1907 рр. цю посаду займав Едуард Райс, після смерті якого в 1907 році віце-бургомістром було обрано радника крайового суду Соломона Вайсельбергера. С. Вайсельбергер народився 1867 року в Драчинцях на Буковині. Після закінчення гімназії навчався в Чернівецькому університеті на юридичному факультеті. В 1892 році влаштувався на роботу у фінансову дирекцію, проте працював там недовго. Пізніше присвятив себе судовій кар'єрі і вже у 1906 році став радником крайового суду. Політичну кар'єру розпочав при створенні партії великих землевласників і був обраний заступником голови партії. 10 січня 1907 року був обраний від першої

курії в общинну раду м. Чернівці. Через місяць був одногolosно обраний віце-бургомістром м. Чернівці. В 1908 році отримав дворянський титул за заслуги перед імперією. В 1911 році був обраний депутатом Буковинського сейму. Як представник єврейства захищає інтереси єврейської нації. 4 листопада 1913 року Соломона Вайсельбергера було обрано бургомістром м. Чернівці. Під час Першої світової війни залишався на своєму посту голови міста. 2 вересня 1914 року зустрівся з представниками російського командування і формально передав їм місто на умовах гарантування безпеки його жителів та недоторканності їхнього майна. Незважаючи на це, був заарештований російськими військами та вивезений до Сибіру, де він провів 16 місяців. Був звільнений завдяки клопотанням міжнародних організацій. Повернувся в Чернівці, де перебував до 1918 року.

Площа Ринок. Чернівці, близько 1860 р.

Вперше Чернівці згадуються як молдавське місто у статутній грамоті молдавського господаря і воєводи Олександра Доброго від 8 жовтня 1408 року, наданій львівським і подільським купцям із правом на вільну торгівлю²⁶.

1488 році Чернівці стали центром Чернівецького повіту. За молдавського періоду вони користувалися самоуправою на маґдебурзькому праві і як «вільне місто» підпорядковувалися безпосередньо воєводі; управа Чернівців була в руках «шолтиса» і 12 радних.

У XV-XVI ст. Чернівці були торговим центром з ярмарками, які відбувалися на лівому березі Прута, але з середини XVI ст. почали занепадати через постійні війни, а 1538 року опинилися під турецькою зверхністю. Місто зазнало спустошень за війни Молдавії з Польщею (1497, 1509, 1688), турками (1476 і 1714) і татарами (1626, 1646, 1650, 1672).

У висліді чергової російсько-турецької війни (1768-1774) Чернівці були окуповані російським військом, а згодом перейшли під владу Австрії (1774 – 1918). Від самого початку австрійського панування Чернівці стали центром

²⁵ Кайндль Р.Ф. *Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart* = Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодення / Переклад з нім. В.Ю. Іванюка; післямова О.М. Масана. — Чернівці: Зелена Буковина, 2005. — 300с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kaindl_Raimund_Fridrikh/Geschichte_von_Czernowitz_von_den_1_testen_Zeiten_bis_zur_Gegenwart_Istoriia_Chernivtsiv_vid_naidavn.pdf?; Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж, Нью-Йорк, 1957. — Т. 10. — С. 3713-3715. URL: <http://litopys.org.ua/encycl/euii293.htm>

²⁶ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. СПб., 1846. Т.1., с.32., документ №21. URL: http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_AZR_1/e_dzherela_AZR_1.pdf

Буковини – насамперед військової адміністрації (1774 – 1786), згодом цивільного управління: 1786-1849 рр. – Буковинської округи, що входила до складу Галичини, 1849 р. – автономного краю Буковини. В 1864 році Чернівці здобули повну міську самоуправу. Перехід з турецько-балканської до західно-європейської сфери – вплинув на зростання населення. Уже 1779 р. у Чернівцях було 3 200 мешканців, і це число зростало завдяки допливу німців (службовців, учителів, торгівців), а також українців і поляків з Галичини, євреїв і румунів та українців з Буковини.

У 1783 році в Чернівцях постали ремісничі цехи, з кінця XVIII ст. почала розвиватися промисловість.

Вулиця Головна. Чернівці, близько 1860 р.

У середині XIX ст. дійшло також до пожвавлення економічного розвитку Чернівців (побудовано броварню, паровий млин, гуральню, фабрику меблів, 1850 році створено торгову палату, 1877 року – торгову біржу). До розвитку Чернівців спричинилася побудова залізниці Чернівці – Львів (1866), 1895 році – побудовано електростанцію, 1897 р. – введено в дію електричний трамвай, 1895-1912 рр. – водогін і каналізацію. Споруджено нові визначні будівлі: катедральний собор (1844-1864), резиденцію буковинської митрополії (1862-1882), вірменську церкву (1869-1875), єзуїтський костюл (1893-1894), єврейську синагогу (1873-1879), міський театр (1904-1905), залізничний двірець (1905-1908). Чернівці набули європейського вигляду (їх часто називали «малим Віднем»), хоч цей вигляд мала тільки центральна частина міста.

У 1895 році у Чернівцях працювало понад 2500 робітників, а з 1910 р. – в місті було 2140 ремісників і 1400 торговців.

Самостійні Чернівецькі бургомістри: фон Петрович (1864-1866), фон Кохановський (1866-1874 і 1887-1905), фон Амброз (1874-1880), фон Клімеш (1881-1887), д-р Райс (1905-1907), фон Фюрт (з 1907 р.).

За Першої світової війни Чернівці були тричі під російською окупацією (30. 8. – 21. 10. 1914; 26. 11. 1914 – 18. 2. 1915; 18. 6. 1916 – 2. 8. 1917). Російська окупаційна влада переслідувала українців, полегшення настало щойно по березневій революції 1917 р., коли губернатором Буковини став О. Лотоцький. По створенні Українського крайового комітету Буковини (25. 10. 1918) відбувалося у Чернівцях народне віче (3. 11. 1918), на якому ухвалено приєднання до України; 6. 11. 1918 р. українці перебрали владу в Чернівцях (бургомістром міста призначено О. Безпалка).

11 листопада 1918 року румунські війська окупували Чернівці, а 28 листопада 1918 румунський Генеральний конгрес Буковини проголосив приєднання Буковини і Чернівців до Румунії.

За румунської влади (1918-1940) Чернівці залишилися адміністративним осередком Буковини.

28 червня 1940 року, згідно пакту Молотова-Ріббентропа за яким Сталін та Гітлер поділили сфери впливу у Європі, уся Північна Буковина та Бесарабія, включно з Чернівцями були анексовані Радянським Союзом. Після утворення 7 серпня 1940 року Чернівецької області у складі Української Радянської Соціалістичної Республіки Чернівці отримали статус обласного центру.

У Чернівцях відбулись величезні зміни в національному складі населення: 40 000 німців було переселено до Німеччини у 1940 року, частина румунів переселилась до Румунії, а поляки та вірмени до Польщі. Радянська влада одразу взялась за репресії діячів українських національних та культурних організацій.

6 липня 1941 року румунські та німецькі війська зайняли місто. Німці влаштували розправу над єврейським населенням частиною якого було відселено до Молдови концентраційні табори. Цілковито було розгромлено українське і єврейське громадсько-культурне життя, багатьох діячів заарештовано.

По новій окупації Чернівців радянським військом 29 березня 1944 року Чернівці стали обласним центром. З них вибули поляки, натомість прибували росіяни, українці й євреї.

Єврейська громада²⁷

Національний склад населення Чернівців

Рік	Усе населення в тис.	українці %	румунни %	німці %	євреї %	поляки %	інші %
1857	21,6	16,2	22,2	35,3	21,7	3,7	0,8
1880	45,6	18,5	14,4	25,3	25,6	15,0	1,1
1900	65,8	19,8	14,3	19,6	32,8	13,1	0,4
1910	87,1	17,5	15,4	14,7	32,8	17,1	2,5
1919	91,9	10,4	13,8	15,9	47,4	11,8	0,7
1930	112,4	11,3	25,9	23,3	29,1	7,5	2,2
1941	78,8	10,2	23,6	2,6	58,1	4,5	1,0
1959	152,3	42,0	11,0	—	25,0	—	22,0 (росіяни)

²⁷ Geschichte der Juden in der Bukowina (History of the Jews in the Bukovina), Editor: Dr. Hugo Gold, Tel Aviv, "Olamenu", vol. 1: 1958 (German, 172 pages), and volume 2: 1962 (German, 230 pages). URL: <https://www.jewishgen.org/yizkor/bukowinabook/Bukowina.html>

Чернівці, до 1941 року завжди були містом, в житті якого помітну роль відігравали євреї. Загальна кількість населення Чернівців станом на 1941 рік була приблизно 140 тис. осіб, з них понад 50 % складали євреї²⁸. З моменту вступу в Чернівці (5 липня 1941 р.) румунські солдати, німецька поліція безпеки та СД (зондеркоманда 106 з групи „Д”) та частина антисемітські налаштованих чернівчан, розпочали здійснювати криваві акції проти єврейського населення. З цього приводу досить цінними є враження чернівецького журналіста, очевидця тих подій: „Румунські та німецькі солдати не обмежувались вбивством кожного зустрічного єврея, хоча багато з них вважали, що це не їх завдання. Зазвичай румунські офіцери лише чули про небезпеку, яку представляли євреї на свободі, і, затримавши їх, передавали жандармам”²⁹.

**Нацисти знушаються над рабином.
Чернівці, 1941р.**

В перші дні окупації в Чернівцях та його околицях було вбито і закатовано понад 2.300 ні в чому не винних людей. 7-8 липня частини „СС” зігнали майже 2 тис. чернівецьких євреїв у Румунський палац культури (нині Будинок офіцерів), де вони перебували протягом дня. Увечері кожного третього єврея під конвоєм у колоні по 6 чоловік повели бічними вулицями на військове стрільбище біля р. Прут (район с.Біла), де відбувались тактичні військові навчання румунських солдат. Вони були змушені викопати яму, після чого, так би мовити, в межах тренувань, ці ями

стали їх могилами³⁰. Серед знищених був рабин міста доктор Марк, кантор Гурмон та три хористи синагоги Темпль. Головний рабин міста протягом 3-ох днів утримувався в ліфті Румунського палацу культури, звідки щодня його виводили й змушували чистити взуття румунським та німецьким офіцерам. З метою остаточного знищення тих, хто ще залишився в Румунському палаці культури, ввечері їм нібито було дозволено повернутися додому. Здавалося б,

²⁸ Хонігсман Я. Катастрофа євреїв Західної України. – Львів, 1998. – С. 128. – 152 с.

²⁹ Колись Чернівці були гебрейським містом... Свідчення очевидців / Переклад Петра Рикла. – Чернівці: Молодий буковинець, 1998. – С. 19. – 232 с.

³⁰ Державний архів Чернівецької області (ДАЧО). Спр. 103. Акти комісії з підрахунку збитків у м. Чернівці, узагальнені дані та висновки старшого слідчого прокуратури Чернівецької області про злочини румунсько-німецьких окупантів та їх прибічників стосовно громадян СРСР. Списки радянських громадян м. Чернівці, яких розстріляли, закатували, депортували та перелік винних у цих злочинах. 1945. – арк. 1, 177 арк.

усе погане позаду, проте при виході з будинку євреїв очікував поліцейський патруль, який відкрив вогонь, адже в місті була встановлена комендантська година.

Масові розстріли у місті тривали до 9 липня 1941 року. За свідченням працівника єврейського кладовища Ш.Симоновича, 10 липня за наказом примарії трупи вбитих євреїв звозили на цвинтар. І хоча розстріли продовжувалися 3 тижні, проте більшу частину чернівецьких євреїв було поховано впродовж перших трьох днів. Сьогодні, як доказ, на єврейському кладовищі є 3 великі могили, де поховано сотні чернівецьких євреїв та 12 менших могил по 12-15 осіб в кожній. Могили копали самі євреї, після чого їх розстрілювали. Захороненням керували особисто начальник жандармерії Телегуца, директор кладовища Луцу та генеральний секретар примарії Гросару³¹.

За даними Надзвичайної Державної Комісії (НДК) в Чернівцях румуно-німецькими військами було сплюндровано 36 синагог, зокрема в ніч з 8 на 9 липня 1941 року було спалено синагогу „Темпль”. Загальні ж збитки склали 97.627.000 крб.³².

Родина Вайденфельда у Чернівецькому гетто, 1941 р.

³¹ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (ДАРФ) Спр. 67. Документи про злочинні дії, здійсненні німецько-фашистськими загарбниками та їх прибічниками стосовно радянських громадян м. Чернівці. 1945. – 279 арк. арк. 9-10.

³² ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (ДАРФ) Спр. 117. Реєстр і акти обліку збитків, нанесених німецько-фашистськими загарбниками будівлям та майну релігійного культу. 1944-1945. – 126 арк. арк. 3-4

Наступним кроком окупаційної влади стало засідання керівництва поліції та військових Чернівців та Чернівецького повіту, яке відбулося 19 серпня 1941 року. На ньому головували 4 особи: командир Чернівецького рекрутського пункту, полковник Ч.Кокореску, префект Чернівецького повіту, доктор Н.Лупу, інспектор поліції М.Пеун, начальник поліції м. Чернівці П.Аврамович. На засіданні присутні, керуючись опублікованим в „Урядовому віснику” за 1941 рік наказом № 2041, в якому роз’яснювався та врегульовувався процес використання євреїв на примусових роботах в Румунії, прийняли рішення щодо видання ідентичного наказу у Чернівцях та Чернівецькому повіті³³.

Відправлення євреїв з Чернівців у Трансністрію, 1941 р.

В той же час у Чернівцях та Чернівецькому повіті знаходилось ще 49497 євреїв, серед яких переважно більшість складали кваліфіковані робітники, спеціалісти різних галузей виробництва, лікарі, педагоги та ін.. Вже на наступний, після засідання, день, тобто 20 серпня 1941 року у вигляді плакатів, розвішаних по місту та публікаціях на шпальтах газети „Буковина” [318], з’явився наказ № 2459 щодо використання буковинських (читай чернівецьких) євреїв на примусових роботах на користь румунської держави. Відповідно до наказу, все єврейське населення Чернівців та Чернівецького повіту, віком від 18 до 50 років, було зобов’язано з’явитися зі всіма наявними документами, які засвідчували особу, у розташування Чернівецького рекрутського пункту. На його базі створювалась „Комісія з обліку та контролю євреїв”, яка мала на меті здійснити перепис чернівецьких євреїв для подальшого їх використання на примусових роботах.

³³ Державний архів Чернівецької області (ДАЧО) Фонд Ф-Р 307сч. Губернаторство провінції Буковина. Опис 1. Спр. 2426. Наказ К.Калотеску про перепис єврейського населення Чернівецького повіту для використання їх на суспільно-примусових роботах. 21 грудня 1941. – 3 арк., арк. 2.

Для чернівецьких єврейських робітників встановлювався робочий режим з 8.00 до 12.00 та з 15.00 до 19.00. Кожного дня вранці та після обіду проводилась перевірка присутніх на робочих місцях. Окрім того, рекрутський пункт уповноважував власників підприємств, майстерень, магазинів вживати заходи й повідомляти відповідні органи в разі відсутності або інертності євреїв на роботі, пропаганди ними „руйнівних ідей”. Це передбачало негайну депортацію³⁴.

Згідно з розпорядженням керівника економічного відділу К. Кобилянського, всі євреї, що залишились в Чернівцях і використовувались на примусових роботах в губернаторстві обов’язково мали купити у військової влади жовту шестикутну зірку „Давида” вартістю 80 лей і завжди носити її поверх одягу. За будь-яке порушення цього припису покарання було єдиним – депортація в табори Трансністрії³⁵.

Ідентифікаційна картка Сліми Енглер. Чернівці, 1941 р.

Одним із перших кроків Румунського національного банку у Чернівцях було розпорядження про обмін радянських грошей. Однак у євреїв, коли

³⁴ Державний архів Чернівецької області (ДАЧО). Фонд Ф-Р 307сч. Губернаторство провінції Буковина. Опис 1. Спр. 3096. Списки євреїв, що були мобілізовані на роботи у губернаторство Буковина; відношення чернівецького військового командування про введення суворого обліку їх роботи. 1941р. – 7 арк., арк. 6.

³⁵ Державний архів Чернівецької області (ДАЧО). Фонд Ф-Р 307сч. Губернаторство провінції Буковина. Опис 1. Спр. 2952. Циркуляр голови економічного відділу про обов’язкове носіння жовтої зірки „Давида” євреям, які мобілізовані у майстерні губернаторства. 20 лютого 1942 р. – 1 арк.

вони приходили до обмінних пунктів, гроші просто відбирались³⁶. На підставі одного з декретів було конфісковано все нерухоме майно євреїв у Чернівцях. За проживання у власних помешканнях євреї мали сплачувати велику квартирну плату³⁷. Єврейське населення Чернівців швидко опинилося у злиднях. Люди почали голодували і виживали лише за рахунок небайдужих сусідів. Працювати євреї мали задарма. Лише лікарі мали право займатися медичною практикою, однак на табличках їх кабінетів мав бути напис: “Єврей”. Лікувати неєвреїв було суворо заборонено. У місті розклеювались афіші антисемітського характеру. В синагогах заборонялося здійснення богослужінь. Центральна синагога „Темпль” 9 липня 1941 р. була підірвана вибухівкою і спалена вогнеметами. Виходячи з даних, наведених у додатку К Надзвичайна державна комісія (НДК) в 1945 році оцінила збитки синагоги Темпль у 51.150 тис. крб.³⁸.

Для проведення жорсткої регламентації життя і роботи євреїв у Північній Буковині та Хотинщині до кінця 1941 року було створено приблизно 20 „юденратів” („рада старійшин”, керівництво гетто), які склались з 5 – 12 осіб. Зокрема у Чернівцях на чолі з В.Нейбургом, у Сторожинці – Р.Яковом, у Садгорі – А.Гутманом, у Заставні – І.Зільберманом, у Кіцмані – М.Гурнфінкелем, у Вижниці – Е.Дорфманом³⁹. Як і в інших гетто у Чернівцях керівництво „юденрату” (офіційна назва – „Бюро у справах євреїв”) виконувало роль своєрідного рупора румунських окупантів щодо єврейського населення. Єдине, чого домоглося Бюро за роки його існування, так це збереження в місті п’яти єврейських організацій, а саме: єврейської лікарні, торгового дому, дому для людей похилого віку та психічно хворих, а також дому для сиріт⁴⁰.

З 1 вересня 1941 року Трансністрія (в перекладі з румунської мови означає „територія за Дністром”), тобто територія між Дністром та Південним Бугом перейшла під юрисдикцію Румунії, що дозволило новій владі здійснити задум, який не вдався влітку, а саме, здійснити депортацію за Дністер всіх євреїв Буковини. З цією метою 11 жовтня 1941 року у Чернівцях

³⁶ Державний архів Чернівецької області (ДАЧО). Фонд Ф-Р 307сч. Губернаторство провінції Буковина. Опис 1. Спр. 2142. Листування з Румунським національним банком (м. Бухарест) про передачу конфіскованих у євреїв предметів губернаторству Буковина. 1941-1942 рр. – 29 арк

³⁷ Черновицкое общество еврейской культуры им. Е.Штейнбарга. Вестник. Люди остаются людьми. Свидетельства узников фашистских лагерей-гетто / под ред. Е.М. Финкель, П.В. Рыхло. – Черновцы, 1996. – Вып. 5. – С. 65. – 126 с.

³⁸ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (ДАРФ) Фонд Р 7021. Надзвичайна державна комісія щодо встановлення та розслідування злочинних дій німецько-фашистських загарбників та їх поплічників та нанесення ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам та установам СРСР (НДК). 1942-1951. Опис 79. Спр. 117. Реєстр і акти обліку збитків, нанесених німецько-фашистськими загарбниками будівлям та майну релігійного культу. 1944- 1945. – 126 арк., арк. 83.

³⁹ Хонігсман Я. Катастрофа евреев Западной Украины. – Львов, 1998. – С. 152-153. – 352 с.

⁴⁰ Черновцы в период немецко-румынской оккупации / в кн. Черная Книга (о злодейском повсеместном убийстве евреев немецко-фашистскими захватчиками во временно оккупированных районах Советского Союза и в лагерях уничтожения Польши во время войны 1941- 1945 гг.). – Иерусалим, 1980. – С. 93. – 547 с.

утворилося найбільше тимчасове гетто у Північній Буковині та Хотинщині, а з вокзалу міста вирушили перші потяги з депортованими євреями.

Траян Попович

Ввечері 15 жовтня 1941 року, після початку депортацій чернівецьких євреїв, в приміщення Єврейського комітету прибув примар Чернівців Т.Попович⁴¹, який оголосив, що з Бухаресту отримано дозвіл про залишення частини євреїв в Чернівцях. Це рішення було зумовлено насамперед необхідністю відновлення торгівлі та промисловості міста. Для цього був виданий декрет, згідно з яким всі румуни, які очолювали промислові та торгові підприємства звільнялись від військової служби. За короткий час у Чернівцях відкривалося чимало магазинів та промислових підприємств, які раніше належали євреям, а тепер були оголошені власністю румунської держави і за символічні ціни віддані в оренду румунам. Однак нові румунські власники відразу ж відчули потребу в спеціалістах та кваліфікованих робітниках, яких можна було знайти лише серед єврейського населення. На вимогу примара Т.Поповича були складені списки чернівецьких євреїв за професіями та віком. Це зумовило те, що у місті залишилося у місті більше 16569 осіб. Сюди ввійшли представники різних професій, особи похилого віку (старші 60 років), вагітні жінки (більше 6 місяців), матері з немовлятами, державні пенсіонери й офіцери запасу⁴².

Протягом двох з половиною років євреї Чернівців зазнавали постійних ревізій, переписів, перевірок, які супроводжувались переслідуванням та знущанням. Кожному єврею необхідно було мати при собі чимало різних довідок, посвідчень та дозволів. І не слід забувати, що всі ці документи продавались за значні суми грошей⁴³.

⁴¹ Будучи високопоставленим чиновником режиму Антонеску (військового диктатора Румунії, союзника Гітлера), мером Чернівців (1941—1942 рр.), Попович відмовився виконати наказ про депортацію чернівецьких євреїв у табори Трансїстрії. Мало того, він переконав владу у своїй правоті і домогся зміни рішення: 20 000 чернівецьких євреїв залишилися в місті. Попович помер відразу після війни, 1946 року. Але встиг написати лаконічні спогади, які назвав «Сповідь». На жаль, ані російською, ані українською мовою їх так і не переклали, доступні румунська й англійська (скорочена) версії. Тим часом цей документ гідний того, щоб увійти в підручники історії. Впевненість у своїй правоті, дар переконання дозволили Поповичу примусити нацистських чиновників відмовитися від масового вбивства. На жаль, випадок винятковий для того часу. На той час це був подвиг і найвищий прояв громадянської мужності і толерантності. Держава Ізраїль гідно оцінила його заслуги і в 1969 році він став ПРАВЕДНИКОМ СВІТУ і зайняв почесне місце в музеї історії Голокосту «Яд-Вашем».

⁴² Державний архів Чернівецької області (ДАЧО) Фонд Ф-Р 307сч. Губернаторство провінції Буковина. Опис 3. Спр. 10. Накази, доповідні записки та листування з приводу організації гетто в м. Чернівці, про депортацію у табори, про мобілізацію на роботи, про видачу дозволів на проїзд залізницею для євреїв та інше. 1941-1942 рр. – 283 арк., арк. 219.

⁴³ Popovici Traian. Spovedania/Testimony. – Bucuresti, 2000. – С.39. – 98 p.

Після звільнення з посади Т.Поповича, був виданий наказ про те, щоб депортувати в Трансністрію всіх власників „авторизацій” (дозволів) за підписом Т.Поповича. Всього за червень-вересень 1942 р. із Чернівців в табори Трансністрії було депортовано 4790 євреїв. Таким чином, в серпні 1942 р. в Чернівцях залишалось 16.415, а до квітня 1944 року їх чисельність зменшилася до 14.750 євреїв⁴⁴.

Гетто

В процесі підготовки до депортації єврейського елементу з Північної Буковини та Хотинщини румунська окупаційна влада почала створювати на теренах краю гетто “відкритого” та „закритого” типу.

„Відкрите” гетто мало тимчасовий характер і створювалося для знищення або депортації євреїв. В’язні частіше всього залишались у своїх будинках, квартирах. Іноді до них переселяли євреїв з інших населених пунктів. Обов’язковою ознакою такого гетто було створення „юденрату” чи призначення старости. Іншою важливою ознакою даного типу гетто була часткова ізоляція єврейського населення. Вона проявлялася у обмеженні свободи пересування способом, який забезпечував таку ізоляцію, стало візуальне позначення євреїв, маркування їхніх будинків. Утворення „відкритого” гетто розглядалося як перший етап фізичної ізоляції перед їх знищенням. Ознаки „відкритого типу” мали гетто, які були утворені в повітових містечках та селах Північної Буковини та Хотинщини, зокрема у Сторожинці, Сокирянах, Хотині, Вижниці, Новоселиці, Вашківцях Лужанах та інших населених пунктах⁴⁵.

У „закриті” гетто переселяли всіх євреїв (за рідкісним винятком членів юденрату, лікарів, ремісників) у визначений заздалегідь квартал, вулицю або будинок. Термін для переселення, як правило, встановлювався у декілька днів. Зовнішньою ознакою такого гетто було його огороження колючим дротом, цегляною стіною або суцільним дерев’яним парканом. Вхід і вихід з такого гетто здійснювався через один або декілька пропускних пунктів, які охоронялися із зовнішньої та внутрішньої сторони. Утворення гетто такого типу означало повну фізичну ізоляцію єврейського населення. Прикладом закритого гетто у Північній Буковині було чернівецьке гетто.

Крім таборів у Сокирянах, Єдинцях, Вертюжанах у вересні 1941 року буковинські євреї були сконцентровані: у Чернівцях – 49497; Сторожинецькому повіті – 4312, зокрема, в Вижниці – 1670, Сторожинці – 1320, Вашківцях – 704; Хотині – 559. Отже, до депортації у Трансністрію було підготовлено 54368 осіб⁴⁶.

⁴⁴ Ancel J. Transnistriya 1941-1942. The Romanian Mass Campaigns. History and Documents Summaries. Vol. 1-3. – Tel Aviv, University, 2003. – С. 515.

⁴⁵ Альтман И.А. Холокост и еврейское сопротивление на оккупированной территории СССР /Под ред. проф. А.Г. Асмолова. – М.: Фонд „Холокост”, 2002. – С. 85. – 320 с.

⁴⁶ Штейн І. Через заслання, кров і страх. Доля буковинських євреїв (1751- 1944 рр.) // Час. – 1997. – 7 листопада. – С. 42.

Бабин⁴⁷

Бабин – село у Веренчанській сільській громаді Чернівецького району.

Засновано Бабин у XV столітті. На його околицях виявлено 10 палеолітичних стоянок. На одній з них, в урочищі Яма, знайдено залишки тимчасового житла.

За переписом 1900 року в селі було 302 будинки, проживало 1448 осіб (15 католиків, 1345 православних і 88 юдеїв; 1360 українців і 88 євреїв, записаних німцями). А на землях фільварку були 53 будинки, проживало 322 мешканці (120 католиків, 66 православних і 136 юдеїв; 169 українців, 140 німців, 1 румун і 12 — інших національностей).⁴⁸

Національний склад населення (1930 р.)⁴⁹

Національність	Кількість осіб	Відсоток
українці	1451	90,46
румун	81	5,05
євреї	64	3,99
росіяни	3	0,19
німці	2	0,12
поляки	2	0,12
угорці	1	0,06

В липні 1941 року всіх євреїв, які жили в селі, зігнали в яр біля ставу «Гнилячка», розстріляли і загорнули землею. За переказами односельчан – земля тут дихала ще три дні.

За сприянням єврейської общини на кошти жителів села Бабин в 90-х роках XX ст. був поставлений цей пам'ятник.⁵⁰

⁴⁷ Історія міст і сіл Української РСР. URL: <https://ukrskr.com.ua/cherniv/kelmenets/babin-kelmenetskiy>

⁴⁸ Gemeindeflexikon der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder, bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900, XIII. Bukowina. Wien. URL: https://digi.landesbibliothek.at/viewer/image/AC03014104/1/LOG_0003/

⁴⁹ За даними перепису 1930 року у Румунії. Recensământul general al populației României din 1930. URL: <https://archive.org/details/recensamntulgene02inst/page/122/mode/2up?view=theater>

⁵⁰ Путівник с. Бабин Заставнівського району Чернівецької області. URL: https://rada.info/upload/users_files/04418535/f6d1f39c8f00090d5da7a980ba7535d1.pdf

Банилів, громада села. 1911 р.

Банилів (до 7 вересня 1946 року Руський Банилів) – село у Вижницькому районі.

Згадується 1 січня 1445 року в книгах галицького суду⁵². До Першої світової війни село називалося «Руський Банилів» (Ruskyj Banyliv)⁵³, «Русь-Баніла», «Русь Баніла» (Rus-Banila), між війнами – румунську назву Bănila pe Ceremuș.

У 1869 року в Руському Банилові відкрили пошту. Кожного дня звідси відправлявся поштовий кур'єр на Вашковецький поштамт. З 1880 року було дозволено проводити в селі щосереді ярмарки. В кінці 90-х років ХІХ століття тут розпочато будівництво залізниці Неполоківці-Вижниця, яка проходила через Руський Банилів. В селі була відкрита залізнична станція. Це посилювало зростання населення. В 1871 році воно становило 3686 жителів.

У 1900 році в Руському Банилові вже налічувалося 1024 будинки і 5152 жителі.⁵⁴

⁵¹Banilla Ruska // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wieku», 1880. — Т. I. — S. 99. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_I/99

⁵²Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego [dalej: AGZ], t. 12, Lwów 1887, s.135, № 1496. URL: <https://polona.pl/preview/10587f96-fd5a-4871-a0cd-ed24d009b8f5>

⁵³Allgemeines Verzeichnis der Ortsgemeinden und Ortschaften Österreichs nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910, Seite 403. URL: <https://digi.landesbibliothek.at/viewer/image/AC03177788/2/#topDocAnchor>

⁵⁴Чернівецький облдержархів, ф.3 оп. 2 спр. 18106 арк. 26.

У 1911 році у Банилові відкрито читальню – філію товариства «Руська бесіда», яка поширювала освіту серед дорослих.⁵⁵

У 1918-1940 рр. – у складі Румунії, у 1940-1991 рр. – УРСР.

5 липня 1941 року Банилів окуповано німецько-румунськими військами.

Єврейська громада⁵⁶

У 1887 р. у Банилові проживало 818 євреїв (19,3%), в 1910 р. – близько 1200, в 1930 – 517 євреїв.

Євреї оселилися в Банилові у 2-й половині 19 ст. Основні заняття – землеробство та тваринництво. Більшість євреїв Банілова були вижницькими хасидами.

Десятиліттями мером Банілова були євреї, останнім був Мендель Готтесманн, а міськими секретарями були Дінге Друкманн, Герцль Габер і Зайде Копплер. Ця ситуація змінилася, коли Банилів опинився під владою Румунії, але бізнес-позиція євреїв залишилася незмінною протягом перших кількох років румунського панування.

Великою пошаною користувалися родини Друкманів, Габерів, Габорів, Суркісів. Громада мала свого рабина, останнім був рабин Мордехай Горовіц. Вони підтримували ритуальну мікву з власним ритуальним забійником. Останнім головою єврейської громади був Саламон Суссманн, його заступником – Абрахам Кофлер. Лікарями були доктор Йозеф Горн та доктор Ісіу Зальцбергер. Також аптекарі були євреями. Сіоністську організацію очолював Ісаак Брехер.

Завдяки «націоналістичному єврейському» вихованню молодь використовувала іврит у щоденній розмові. Головним відповідальним за це був вчитель Бергштайн, але також вчителі Ауербах, Орнштейн, Стайн та Зінгер.

Ця інтелектуальна діяльність припинилася, коли росіяни окупували місто в 1941 році. Фізичне знищення почалося з депортації поважних сімей Зюссман, Зінгер і Суркіс, а також братів Розенцвейг до Сибіру, де більшість із них загинули.

Метою румунських солдатів, які перебували під впливом націонал-соціалізму, була диявольська робота повного знищення євреїв. Коли румуни відступали з Банілова в 1940 році, вони захопили єврейських громадян Мойсея Галлера, Натана Друкманна та Іре Луповича і стратили їх у Сучаві. Коли вони повернулися в липні 1941 року, однією з перших жертв був згаданий раніше Якоб Брехер, знавець Талмуду, який мав бібліотеку на єврейську тематику з майже 5000 томами. Його вбили звірячим способом. Разом з ним під кулями злочинців полягли 18 родин. Деякі з імен: Рейчел

⁵⁵ Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – С. 114.

⁵⁶ Banilov (Ukraine) Translation of chapter “Mold. Banila” from Volume II: Geschichte der Juden in der Bukowina. URL: https://www.jewishgen.org/Yizkor/Bukowinabook/buk2_092a.html; Круглов А.И. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий. 1997 г. URL: http://history.org.ua/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf

Сучер, Нітель Друкманн, Фріда Зусманн, Якоб Флейшер, Мендл Сафран, Барух Зінгер, Лібзі Веллох. У липні 1941 у Банилові було розстріляно нацистами 263 євреї (поховано у 2 братських могилах).

Євреїв, що залишилися, з побоями загнали до Сторожинець, де вони спочатку були ув'язнені у власноруч побудованому гетто в нелюдських умовах, а потім вивезені в Бессарабію, де почалося велике вмирання. Нарешті їх перегнали напівроздягнених і голодних до Трансністрії. Хто не помер в дорозі, помер потім у Берщаді від голоду та тифу. Кілька тих, хто вижив, опинилися розפורшеними в Румунії, а деякі знайшли бажану батьківщину в Ізраїлі.

Банилів, братська могила. 2016 р.

Банилів, єврейський цвинтар. 2016 р.⁵⁷

⁵⁷ URL: <https://myshtetl.org/chernovickaja/banilov.html>

Берегомет⁵⁸

Берегомет, 1890 р.⁵⁹

Берегомет – селище Вижницького району, центр Берегометської селищної громади.

Перша письмова згадка про Берегомет датується 1696 роком у праці Теодора Балана «Документи Буковини», яка була видана в Чернівцях у 1937 році.⁶⁰

Здавна в Берегометі, враховуючи його положення на перехресті різних тогочасних держав, проживали представники різних національностей

Єврейська громада⁶¹

У 1880 р. євреї становили 10,8% населення Берегомета, в 1916 р. – 13,8%, в 1930 р. – 10%, в 1939 року в Берегометі проживало 120 євреїв (12%).

Першими євреями у містечку були, мабуть, вихідці з Молдавського князівства. У 17 ст. у Берегометі існувала єврейська громада, були синагога

⁵⁸ Berhometh // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wiek», 1880. — Т.І. — S. 151. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_I/151

⁵⁹ URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Berhometh_z._Zt._der_Eli_ktrifizierung_um_1890.png

⁶⁰ Balan Teodor. Documente Bucovinene. – Volumul III: 1573–1720 / Editura Mitropoliei Bucovinei. – Cernăuți, 1937. С. 86. – 260 s. URL: <https://ru.scribd.com/document/131507552/Teodor-Balan-Documente-Bucovinene-3-1573-1720>

⁶¹ Круглов А.И. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий. 1997 г. URL: http://history.org.ua/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf
Еврейская Энциклопедия. URL: <https://ru.jen.ru/index.php/%D0%91%D0%95%D0%A0%D0%95%D0%93%D0%9E%D0%9C%D0%95%D0%A2>. URL: <https://myshtetl.org/chernovickaja/beregomet.html>

та цвинтар. Євреї Берегомета були прихильниками вижницького хасидизму. Основні заняття – гончарне виробництво, лісорозробки та лісоторгівля.

У 1869 було відкрито новий єврейський цвинтар. В кін. 19 ст. у Берегометі діяли 2 синагоги, 2 мікви, 3 хедери, 2 талмуд-тори, товариство «Томхе Ціон», благодійне товариство. У 1919-20 рр. працювала школа з викладанням на івриті.

У 1878-1925 рр. равин у Берегометі був Менахем-Алтер Дахнер, у 1925-41 рр. – його син Пінхас-Йосеф.

У 1920-1930-х роках більшість євреїв Берегомета були членами Мізрахі, діяли молодіжна організація «Бней-Аківа» та «Га-Ноар га-Ціоні».

У 1941-1943 рр. значну частину євреїв Берегомета було знищено. 1944 року кілька сімей, які вижили в таборах Трансністрії, повернулися до містечка.

Єврейський цвинтар у Берегометі був зруйнований десь у 1960-х роках. Нині на його території меблева фабрика. На краю нещодавно збудували невеликий огель і відновили 3 могили, в т.ч. поховання рава Менахема Мендела Дікнера.

Берегомет, єврейський цвинтар у 1960-х роках.

Церква Покрови Пр. Богородиці.⁶³

Борівці – село в у Веренчанській сільській громаді Чернівецького району.

Перша писемна згадка про село датується 1588 роком. В джерелах зустрічаються різні варіанти назв. Це Боровці, Бурівці (у творах Стефаника), Vourose (в Боплана), Бореуці – 1649 і 1652 рр., Vorouz – 1780 р., Борьуці – 1785 р. Українською народною назвою весь час залишалася форма Борівці. Місцеве населення виводить назву села від «бір» - «ліс».

Крім українців, у селі проживали представники інших національностей. Так, згідно з переписом 1880 року в селі Борівці проживало 1810 українців, 7 румунів, 5 поляків, 72 євреї. В 1900 році – 1638 українців, 113 євреїв. У 1910 році – 1746 українців, 5 румунів, 4 німці, 174 євреї. За віросповіданням серед борівчан було 1684 православних, 18 римо-католиків, 53 греко-католики.⁶⁴

За переписом 1910 року в селі було 11 ремісників та 15 торгівців, у тому числі власники магазинів, бакалії, складів і т. п.

Перед Першою світовою війною більшість борівецьких земель перейшла до капіталіста-мільйонера Маркуса Фішера. Він володів маєтком у 425 га, жив у Чернівцях (мав ще маєтки у Хрещатику, Киселеві та Прилипчому). В

⁶² Історична довідка села Борівці. URL: <https://verenchanska-gromada.gov.ua/istorichna-dovidka-sela-borivci-20-24-04-28-04-2021/>

⁶³ Церква була побудована у 1860-х роках за фінансування Буковинського релігійного фонду та тодішнього віята села Александра Скорейка

⁶⁴ Історична довідка села Борівці. URL: <https://verenchanska-gromada.gov.ua/istorichna-dovidka-sela-borivci-20-24-04-28-04-2021/>

1912 році збудував цукровий завод у селі Кострижівка. З початком війни він у 1914 році покинув маєток.

На кінець XIX ст. частина земель стала власністю поміщика Смценера, який жив у Відні, а землю здавав у оренду. Управляли маєтком Клявбер, а потім Гольдер. У 1900 році Калман Гольдер продав свій маєток у Борівцях Йозефу Блюму, який у 1906 році добився «повернення» йому 3 парцел громадської землі. У 1901 році Зотта весь свій маєток продав Калману Шлезінгеру.

Національний склад населення (1930р.)⁶⁵

Національність	Кількість осіб	Відсоток
українці	1618	92,04
євреї	114	6,48
румунни	17	0,97
німці	2	0,11
поляки	1	0,06
не вказали	6	0,34

З липня 1941 по березень 1944 року в селі знову встановилася влада румунів. Почався другий окупаційний румунський період.

В червні 1941 року було вбито і потоплено в озері Бульбона 48 чоловік єврейської національності із села Борівці та 50 — із села Киселів. Ця подія стала однією із жорстоких сторінок трагічної історії великої війни.

В ті грізні, непевні роки була ненависть і кров, але була й праця, боротьба, допомога українців євреям. Переважна більшість жителів села прихильно ставились до євреїв. Так, сім'я Горецьких переховувала Енгеля Леона, також була надана допомога Шихнерам Зейді і Менделю.

Мозес Ліндер (Moses Linder) народився в Борівці у 1903 році. Він був промисловцем. Мозес був убитий під час Шоа.⁶⁶

⁶⁵ За даними перепису у Румунії. Recensământul general al populației României din 1930. URL: <https://archive.org/details/recensamntulgene02inst/page/120/mode/2up?view=theater>

⁶⁶ URL: <https://collections.yadvashem.org/en/photos/14259071>

Бояни, залізничний вокзал.

Бояни – село у Чернівецькому районі.

Перша письмова згадка про село (громаду) Бояни датується 4 січня 1523 року, коли воєвода Стефан IV Молодий затвердив зміни серед власників Великого Бояна. Згідно з документом брата Іон, Міхайлаш, Сіміон, Добрулец і їхня сестра Настаска погодилися передати своєму родичу - князівському писареві Іванкові, сину Добрула, – третину села Великий Боян⁶⁸.

Інший документ, що датований 8 квітня 1528 року, виданий Петру Рарешем, господарем Молдовського князівства. У грамоті, складеній староукраїнською писемно-літературною мовою, що була на той час офіційною у Молдавському князівстві, назва села також вжита у формі «Великий Боян».

Згідно з переписом 1890 року громада містечка Бояни нараховувала загалом 6194 мешканці. За віросповідання 638 осіб вважали себе римо-католиками, 609 осіб — греко-католиками, 4001 особа — православними і 938 осіб — юдеями.

За етнічною приналежністю, оціненою на підставі вживання розмовної мови, 3805 мешканців (61,4%) визнавали себе румунами, 1149 осіб (18,5%)

⁶⁷ Бізові В. М. Бояни: монографія. — Чернівці: Букрек, 2005. — 580 С.

⁶⁸ Квасецький А. Старий Берладський шлях: Краєзнавчі нариси з історії Буковини. — Чернівці: Місто, 2023. — С. 209-210. URL: file:///C:/Users/38067/Downloads/1-Staryi_Berladskiy_shliakh_nov.pdf; Documentele moldovenesti dela Ștefănița Voevod / M. Costăchescu. – P. 420–422.

— німцями, 956 осіб (15,4%) — українцями (русинами) і 200 осіб (3,2%) — поляками.⁶⁹

Єврейська громада⁷⁰

У 1890 р. у Боянах проживало 938 євреїв, у 1940 р. - 650 євреїв. Основні заняття боянських євреїв – торгівля, дрібні ремесла.

З кінця 19 ст. до 1930-х років. в Боянах існувало сіоністсько-релігійне суспільство «Огавей Ціон», в 1925 р. коштом благодійного товариства була побудована нова синагога.

У 1920-х роках. у містечку було створено єврейську комуну. Діяли товариства допомоги незаможним та хворим євреям, 2 благодійні товариства та культурно-просвітницьке товариство «Юдише Лезехалле».

Бояни здобули велику популярність у 2-й половині 19 ст, коли містечко стало одним із центрів хасидизму на Буковині. У Боянах заснував хасидську династію цадик Іцхак бен Авром Яків Фрідман, онук знаменитого Ісроеля з Ружина. У містечку діяла єшива, в якій навчалися хасиди з різних місць Буковини та Галичини. Сучасна резиденція Боянер Ребе знаходиться у Єрусалимі.

Синагога і палац боянського ребе в Боянах. 1900 р.⁷¹

⁶⁹ Special Orts-Repertorien der im österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. — Tth.13: Special-Orts-Repertorium der Bukowina. — Wien 1894. — S. 3 <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/WPU4A4WDXCUIJGW6KAXGI3U5V5MLJUL3W>.

⁷⁰ Boyany (Ukraine) Translation of chapter “Bojan” from Volume II: Geschichte der Juden in der Bukowina. URL: https://www.jewishgen.org/Yizkor/Bukowinabook/buk2_081.html; Круглов А.И. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий. 1997 г. URL: http://history.org.ua/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf

⁷¹ URL: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bojan_\(Boyany\),_Synagogue_and_Rabbi%27s_palace.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bojan_(Boyany),_Synagogue_and_Rabbi%27s_palace.jpg)

7-8 липня 1941 року 86 євреїв Боянів було розстріляно в районі селища Глибока. Більшість боянських євреїв було депортовано та загинуло у гетто Трансністрії.

Після 1945 р. до Боян повернулося близько 30 євреїв, які потім переселилися до Чернівців, а пізніше виїхали до Ізраїлю.

Братська могила боянських євреїв у Новоселиці. 2016 р.

Бояни, мацеви на єврейському цвинтарі. 2019 р.⁷²

⁷² URL: <https://myshtetl.org/chernovickaja/boyany.html>

Храм Різдва Богородиці (1835) – головна архітектурна домінанта Василіва.⁷⁴

Василів – село у Кадубовецькій сільській громаді Чернівецького району.

Перша писемна згадка про населений пункт датується 1230 р., коли в Галицько-Волинському літописі Василів згадується як древнеруське місто Галицької Русі.⁷⁵

В 1359 році Василів, як і вся Буковина, стає частиною Молдавського князівства.

У 1794 році (за іншими джерелами — 1807 року) до Василева приїздить перший його власник барон Андрей-Леопольд фон Капрі і поселяється в північній частині села. Свій маєток зводить за європейським зразком, починає закладати біля дому парк.

До 100-річчя входження Буковини до складу Австро-Угорщини в Чернівцях розпочалося будівництво митрополичої резиденції. Камінь для

⁷³ Плахонін А.Г. ВАСИЛІВ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2003. - 688 с.: іл.. URL: <http://www.history.org.ua/>?; Черешнюк М. М. Історія сіл Заставнівщини: Істор. літ-ра. Чц., 2011. – 792 с.

⁷⁴ URL: <https://castles.com.ua/vasyliv.html>

⁷⁵ Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – XVI+591 с. ISBN 5-308-00052-2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop/lit14.htm>

споруди добували у Василеві, а в урочищі Котельце жителі виготовляли високоякісну цеглу.

В нагороду за працьовитість, чесність і дбайливість, а також з необхідності розвитку освіти, австрійська влада у 1876 році збудувала в селі чотирикласну початкову школу.

У другій половині XIV ст. почався процес відродження міст, Василів, втративши важливе торгове значення, уже не міг піднятися до рівня міста.

У молдавській феодальній грамоті від 1448 року, Василів вже згадується як рядове феодально залежне село.

В 1900 році у Василеві проживало – 313 євреїв (19,5%).⁷⁶

Незважаючи на те, що західноукраїнські євреї надавали перевагу життю у містах, село Василів мало єврейську громаду, яка до Другої світової війни налічувала 75 родин. Була і синагога, яка, нажаль, теж не пережила лихоліття війни.

Єдине свідoctво існування у Василеві юдейської громади – єврейський будинок адвоката Батлера.

Єврейський будинок адвоката Батлера.⁷⁷

⁷⁶ О. Добржанський, Н. Масіян, М. Нікірса. Нації та народності Буковини у фондах Державного архіву Чернівецької області (1775-1940) – Чернівці, “Золоті литаври”, 2003. – С. 172. – С. 43. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dobrzhanskyi_Oleksandr/Natsii_ta_narodnosti_Bukovyny_u_fondakh_Derzhavnoho_arkhivu_Chernivetskoj_oblasti_1775_-_1940.pdf?

⁷⁷ URL: <https://dnister.info/Krajeznavstvo/Opys.html>

Вашківці, 1937 р.⁷⁹

Вашківці – місто Вишницького району. Перша письмова згадка про місто була датована 1431 роком, а у грамоті Владислава Ягайла від 13 грудня 1433 року говориться про передачу Вашківців молдовському воєводі Стефану. Наступні 342 роки (з 1433 по 1775 р.) Вашківці перебували у складі Молдовської держави, а з 1775 року входили до Австро-Угорщини. В цей час власниками села були брати Микола та Йордаки Русети. Їх права на село підтверджені австрійською комісією 12 березня 1782 року. 8 червня 1805 року брати Русети обмінюють свої буковинські маєтки на волоські володіння Теодора Мустаце. У 1808 році Вашківці дісталися барону Петріно.

У 1873 році була відкрита гуральня Гросмана, Фрейтога і вольцовий млин Таца.

На початку XIX століття Вашківці стають центром судової округи, а з 1903 року – містом, центром новоутвореного Вашківецького повіту.

28 червня 1940 року зайняте радянськими військами. 5 липня 1941 року радянські війська залишили Вашківці. Місто було окуповане румуно-німецькими загарбниками. У 1941-1944 роках – знову під владою Румунії. З 1944 року у складі Радянського Союзу.

Від 24 серпня 1991 року – незалежній Україні.

⁷⁸ Waszkowce 2.) W. Sereckie // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa : Druk «Wieku», 1893. — Т. XIII. — S. 145. (пол.). URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_XIII/145; Сергій Добржанський. Міста Буковини другої половини XIX – початку XX ст.: управління, демографія, інфраструктура / Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України, Київ, 2017, 3.4. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dobrzhanskyi_Serhii/Mista_Bukovyny_druhoi_polovyny_XIX_pochatku_XX_st_upravlinnia_demohrafiia_infrastruktura.pdf?; URL: [file:///C:/Users/38067/Downloads/hjyfcnu1_2018_2_4%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/38067/Downloads/hjyfcnu1_2018_2_4%20(1).pdf)

⁷⁹ URL: <https://polona.pl/item-view/2624e541-8549-490c-bc17-844ebd75a712?page=0>

Польський дім у Вашківцях, 1935 р.⁸⁰

Єврейська громада⁸¹

Перші сліди єврейських поселень можна знайти ще на початку вісімнадцятого століття, коли тут оселилися перші єврейські родини (Простак, Ліфшес, Візніцер). Некоронованим правителем цього міста був рід поміщика Фрейтага (поляк). Пізніше їхнє значення зменшилося, і єврейські сім'ї Ліфше, Шауер, Геллрайх і Бірнбаум орендували значну частину земель і промислових підприємств, якими вони володіли. Центр міста, а також вулиці та провулки в цьому районі були заселені єврейськими торговцями та перекупниками. Три молитовні доми опікувалися релігійними потребами єврейського населення. Ще до початку епохи Герцля виник сіоністський клуб, біля керма якого стояв Мойсей Гастер. Рух хасидів мав багато прихильників. Діяли культурно-співочі гуртки, спортивні та шахові гуртки. Центральним закладом тут був Єврейський центр.

У 1890 р. у Вашківцях мешкало 790 євреїв (16,5%), в 1930 р. – 820 євреїв (13%).

Єврейське населення Вашківців у 19 ст. – переважно вихідці з Молдови та Галичини. Більшість місцевих євреїв були хасидами. Основні заняття – землеробство та ремесла. З початку 1930-х років – торгово-фінансові

⁸⁰ URL: <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/205460/>

⁸¹ History of the Jews in the Bukowina Geschichte der Juden in der Bukowina Edited by Hugo Gold Published in Tel Aviv Volume 1 (1958) Volume 2 (1962). URL: <https://www.jewishgen.org/yizkor/bukowinabook/Bukowina.html>

Круглов А.И. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий. 1997 г. URL: http://history.org.ua/LiberUA/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf; Вашківці URL: <https://myshtetl.org/chernovickaja/vashkovcy.html>

операції, юриспруденція, медицина, викладацька та інші види діяльності. До 1940 року близько 60% вчителів у Вашківцях були євреї.

Приєднання до Румунії принесло антисемітський рух. Час від часу наклепницька кампанія проти євреїв ставала серйозною. Але течія сіоністів дедалі сильнішала, багато емігрувало до тодішньої Палестини, деякі навіть до країн Північної та Південної Америки.

З радянською окупацією Північної Буковини припинилися всі прояви єврейського громадського життя. Сіоністські інституції були розпущені, сіоністський рух переслідувався, а 13 липня 1941 року близько 150 громадян євреїв було депортовано до Сибіру, де більшість із них загинули. Після повторної окупації німецько-румунськими військами в липні 1941 р. бл. 750 єврейських мешканців містечка запроторили в гетто і в жовтні того ж року депортували до Трансністрії.

Це був кінець колись процвітаючої єврейської громади у Вашківцях.

Після 1945 року у Вашківці повернулося кілька єврейських сімей. Сьогодні (2024 р.) євреї тут не мешкають.

48

Вашківці, єврейський цвинтар. 2016 р.⁸²

⁸² URL: <https://myshtetl.org/chernovickaja/vashkovcy.html>

Великий Кучурів⁸³

Великий Кучурів, залізничний вокзал. 1930 р.

Національний склад населення (1930 р.)⁸⁴

Національність	Кількість осіб	Відсоток
румуні	9094	88,41 %
українці	532	5,17 %
євреї	224	2,18 %
німці	183	1,78 %
поляки	130	1,26 %
росіяни	117	1,14 %
цигани	5	0,05 %
болгари	1	0,01 %

Великий Кучурів – село в Сторожинецькому районі – засноване в 1422 р.

У 1869 році було закінчено будівництво залізниці Чернівці-Сучава, яка проходила через село, в тому ж році було відкрито станцію Великий Кучурів.

У 19 – на початку 20 ст. село називалося Кучурул-Маре у складі Австро-Угорщини. У 1918-1940 рр. – у складі Румунії, в 1940-1991 рр. – УРСР.

⁸³ Історія міст і сіл Української РСР. URL: <https://ukrskr.com.ua/cherniv/storozhin/velikiy-kuchuriv>

⁸⁴ За даними перепису 1930 року у Румунії. Recensământul general al populației României din 1930. URL: <https://archive.org/details/recensamntulgene02inst/page/120/mode/2up?view=theater>

28 червня 1940 року в село вступили радянські війська. З цієї нагоди у Великому Кучурові відбувся багатолюдний мітинг, на якому виступили перший секретар Чернівецького обкому КП(б)У І. С. Грушецький, селяни І. С. Сушинський, П. І. Олійник та інші.

4 липня 1941 року село окупували німецько-румунські війська.

30 березня 1944 року частини Червоної Армії відвоювали село.

Єврейська громада⁸⁵

З кінця 17 ст. у Великому Кучурові існувала єврейська громада, яку склали вихідці з Галичини. У 1815 р. багато євреїв покинули село через неврожай, проте надалі єврейська громада відновилася. Після закінчення будівництва в 1869 р. залізниці Чернівці – Сучава основним заняттям місцевих євреїв стала торгівля. Більшість євреїв Великого Кучурова були хасидами. У 1920-х рр. в селі діяли стара синагога та 2 нові – «Бейс Іцхок» (створена в 1907 р.) та «Агавас Ахім» (з 1912 р.), до 1937 р. залишилося дві синагоги. В селі був єврейський цвинтар. Наприкінці 19 ст. у Великому Кучурові проживало 415 євреїв, в 1930 р. – 386 євреїв.

У період між двома світовими війнами євреї Великого Кучурова займалися торгівлею і ремеслами; серед них були вчителі, лікарі, фахівці інших професій. Існувало єврейське благодійне товариство.

У 1942 близько 300 євреїв Великого Кучурова були розстріляні недалеко від селища Глибока.

Великий Кучурів, єврейський цвинтар. 2013 р.⁸⁶

⁸⁵ URL: <http://www.muzejew.org.ua/Susidstvo/Responsive/Kuchuriv-Ukr.html>

⁸⁶ Світлина Сільвії Сваан. URL: <http://www.muzejew.org.ua/Susidstvo/Responsive/Kuchuriv-Foto-Ukr.html>

Веренчанка⁸⁷

Веренчанка, 2008 р.⁸⁸

Веренчанка – адміністративний центр Веренчанської сільської громади Чернівецького району

Перша письмова згадка про село датується 1589 роком, коли за грамотою молдавського господаря воно було передано поміщикові Ончулу Веренчулу.

Станом на 1904 рік в селищі налічувалось 4039 мешканців, частина маєтку належала до власності графа Станіслава Яблоновського, частина — до власності купця Мортка Корна. У Веренчанці відкрита залізнична станція та пошта.

Український письменник і педагог Д. Я. Макогон, який довгі роки у Веренчанці вчителем, в оповіданні «Вибагливий панич» так описує навчання у місцевій школі: «В малій низенькій хатині з повибиваними вікнами і дірявими стінами збиралося щоднини 60 дітей на науку. Одні сиділи на лавках, а інші стояли рядом попід стінами. Свої місця міняли діти щоденно: котрі сьогодні сиділи, то мусили стояти завтра, коли прийшлося писати задачу, то ті, що стояли, притискали зошит до стіни і так писали».⁸⁹

У Веренчанці провела свої юнацькі роки донька Д. Я. Макогона відома українська письменниця Ірина Вільде, у творах якої, зокрема в повісті «Повнолітні діти», відтворено картини пейзажу і побуту цього села. Згадує вона Веренчанку і в новелі «Лисні».

28 червня 1940 року радянські війська окупували Веренчанку. У липні 1940 року було створено Раду депутатів трудящих.

⁸⁷ Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. / голов. редкол.: Тронько П. Т. (голова) [та ін.] ; Ін-т історії АН УРСР. - Київ: Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1967-1974. Чернівецька область / АН УРСР; редкол. тому: В. М. Курило (голова) [та ін.]. – 1969. – С. 238-246. – 703 с., [23] с. фот.: іл. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001263>;

⁸⁸ URL: <https://castles.com.ua/verenchanka.html>

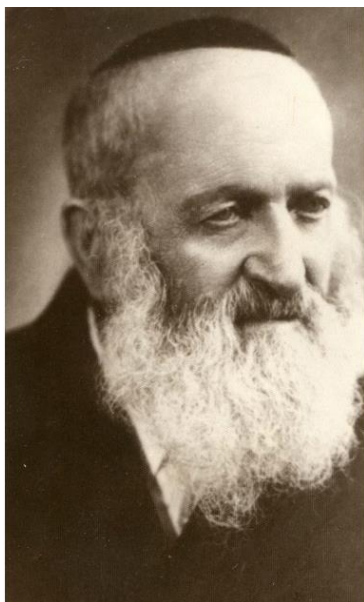
⁸⁹ Історія села Веренчанка. URL: <https://verenchanska-gromada.gov.ua/istorichna-dovidka-sela-verenchanka-20-19-43-28-04-2021/>

У липні 1941 року Веренчанку окупували румунсько-німецькі загарбники⁹⁰.

У березні 1944 року Веренчанка була визволена від нацистських загарбників

В 1900 році у Веренчанці проживало – 354 (9%) євреї.⁹¹

Відоме місце в селі Шишківці – урочище «вертеб», де в 1941 році розстріляно понад 200 євреїв з навколишніх сіл: Киселів, Веренчанка, Хлівище, Малятинці, Давидівці, Ставчани, Южинець, Валява. У 1992 році на цьому місці відкрито пам'ятний знак «Семисвічник».

Давід Бренер

народився у Веренчанці у 1855 році. До Другої світової війни він жив у Веренчанці. Давид був убитий під час Шоа.⁹²

Чая Кула Бренер

до Другої світової війни жила у Веренчанці. Чая Кола Кула була вбита під час Шоа.⁹³

Генріх Херш

народився у Веренчанці у 1869 році. Він був суддею. Генріх Херш був убитий під час Шоа.⁹⁴

⁹⁰ Чернівецький облдержархів, ф. Р-4, спр. 132, арк. 13.

⁹¹ О. Добржанський, Н. Масіян, М. Никирса Нації та народності Буковини у фондах Державного архіву Чернівецької області (1775-1940) – Чернівці, “Золоті литаври”, 2003. – С. 43. – 172 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dobrzhanskyi_Oleksandr/Natsii_ta_narodnosti_Bukovyny_u_fondakh_Derzhavnoho_arkhivu_Chernivetskoj_oblasti_1775_-_1940.pdf

⁹² URL: <https://collections.yadvashem.org/en/names/14013900>

⁹³ URL: <https://collections.yadvashem.org/en/names/14014551>

⁹⁴ URL: <https://collections.yadvashem.org/en/names/13895181>

Виженка

Виженка, 1900 р.⁹⁵

Виженка – село у Вижицькій міській громаді Вижицького району.

Поселення відоме з XVIII століття як Верхня Вижиця.

З 1859 року і до Першої світової війни Виженка була австро-угорським курортом.

Мечислав Рей близько 1860 після проведеного поділу спадку родини став власником маєтку у Виженці (також Вижиці, Бабні, Черногузах, Рівні) на Буковині.⁹⁶

У 19 – початок 20 ст. – у провінції Буковина у складі Австро-Угорщини.

У 1918-40 рр. – у складі Румунії, в 1940-91 рр. – УРСР.

Єврейська громада

У 1880 році у Виженці проживало 339 євреїв (25%), в 1930 - 227 (14%), наприкінці 1930-х років – 400 євреїв (30% від населення).

З 18 ст. у Виженці існувала громада, заснована вихідцями з Галичини. Був єврейський цвинтар. Усі євреї Виженки були вижицькими хасидами.

Основне заняття – лісоторгівля. У 1920-30-х роках багато євреїв Виженки відкривали в курортний сезон готелі та ресторани, займалися торгівлею лісом і худобою, ремеслами, дрібною торгівлею.

⁹⁵ URL: <https://myshtetl.org/chernovickaja/vizhenka.html>

⁹⁶ Jan Bujak. Rey Mieczysław (1836-1918) // Polski Słownik Biograficzny.— Warszawa — Kraków: Polska Akademia Nauk, 1988. — Tom XXXI/2. — Zeszyt 129. — S. 194.

У Виженці були 3 синагоги, 3 хедери, міква. Діяли відділення багатьох сіоністських партій.

Під час 2-ої світової війни у Виженці було знищено синагоги та цвинтар. Частина євреїв врятувалася, ховаючись у Карпатах, решта загинула у таборах Трансністрії. Кілька євреїв, що залишилися живими, після 1945 року переселилися до Чернівців та інших міст України.

Сьогодні головна єврейська визначна пам'ятка Виженки – міква, яку відвідував, під час свого проживання в цих краях, засновник хасидизму Ізраель Баал Шем Тов⁹⁷. Вона є місцем паломництва хасидів з усього світу.

Виженка, інформаційне табло біля мікви.⁹⁸

⁹⁷ На початку XVIII століття Ізраель Баал Шем Тов, що в перекладі з івриту означає "господар доброго імені", який народився в 1700 році на Буковині, жив у Косівському районі, пас овець, був одружений з дочкою свого господаря, а пізніше біля підніжжя гори Немчич, на річці, облаштував Мікву (місце для ритуального обмивання), освятив її і відповідно до талмуду, щоп'ятниці перед шабатом приходив змивати гріхи, купаючись у Мікві. Крім того, якщо помити посуд у Мікві, він стає кошерним. Пізніше Ізраель Баал Шем Тов став засновником хасидизму (сьогодні існує понад 50 напрямків хасидизму). Похований Цадик (у перекладі з івриту "цадик" означає "справедливий, святий") у Меджибожі (Хмельницька область). Його онук, учень та продовжувач хасидизму Рабин Нахман Бреславський похований у місті Умань, яке сьогодні стало Меккою для хасидів. Аналогів Мікви біля підніжжя перевалу Немчича в Україні немає.

⁹⁸URL: <https://drymba.com/uk/1037681-vodospad-vyzenka-vyzenka>

Вижниця, площа ринок. 1905 р.¹⁰⁰

Вижниця – місто у Чернівецькій області, адміністративний центр Вижницької міської громади та Вижницького району.

За однією з версій місто вперше згадується в літописах як городок на Черемоші під 1158 роком. За іншими даними, перша згадка про місто на кордоні Молдавського князівства міститься у молдовському літописі за 1501 рік¹⁰¹.

У 1514-1574 роках місто перебувало під владою турків, оскільки Молдавія потрапила у васальну залежність від них.

До 1774 року Вижниця входила до складу Молдовського князівства, після цього – Габсбурзької монархії (з 1804 року Австрійської імперії, з 1867 року – Австро-Угорщини).

⁹⁹ Wyżnica, miasto powiatowe, [w:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. XIV: Worowo – Żyżyn, Warszawa 1895, s.165. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_XIV/165; Зелена Буковина Топографічний опис населених пунктів. /Науковий і науково-популярний журнал. № 1-2. 2000. Історія і Краєзнавство. Переклад з німецької Андрійця Ф.С., Квасецького А.Т. С. 114-115. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zelena_Bukovyna/2000_N01-02.pdf?

Буковина. Її минуле і сучасне [Текст]: [збірник] / під ред. д-ра Д. Квітковського, проф. Т. Бриндзана, А. Жуковського. - Париж; Філадельфія; Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – С. 891-893. – 965 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/2441-bukovina-yiyi-minule-i-suchasne/>

¹⁰⁰ URL: <https://polona.pl/item-view/48ddacda-8053-4d09-b640-1a89aee844f3?page=0>

¹⁰¹ Быстрицкая летопись 1359:1507 гг. // Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв. – М.: Наука, 1976

Вижниця розвивалася як торгове поселення, тісно пов'язане з гірськими і низинними районами Буковини, славилася хорошими ярмарковими традиціями. Статус ярмаркового місця поселення отримало 1767 року.

Наприкінці XVIII століття, з початком розвитку лісової промисловості, Вижниця стає важливим пунктом торгівлі деревиною.

Рабин Мендл Хагер – засновник Вижницької рабинської династії

Великий внесок зробили для Вижниці депутат австрійського парламенту Микола Василько та бургомістр Марк Фогель на початку XX ст. До Першої світової війни вони зуміли організувати будівництво електростанції, лікарні, каналізації, бурси для гімназистів, гімназію, школи токарства, різьбярства та металевої орнаментики (нині коледж прикладного мистецтва), школи, брукованих доріг, приміщення залізничного вокзалу.

Цікавим був національний склад містечка у 1900 р.: у ньому проживали 199 українців, 11 румунів, 77 німців, 181 поляк, 3997 євреїв, декілька сімей вірмен та циган.

Учні-талмудисти перед синагогою Вижницького ребе, 1910 р.¹⁰²

¹⁰² URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

Єврейська громада¹⁰³

Перша єврейська община у місті з'явилась у середині XVII століття.

У 1768 в Вижниці існувала хевра кадіша. У 1777 р. у Вижниці була побудована синагога, а в 1789 р. – Велика божниця – головна синагога Вижницької хасидської династії, де молилися в основному шановані купці. Пізніше, були побудовані другі синагоги: «Раббі Лейбеле» (Rabbi Leibele) для садгородських хасидів, «Іциг Франкль» (Itzig Fraenkl) для торговців лісом, «Фордере бети мідраш» (Vordere Beth Midrash) для візничих і простих людей, «Верхній бети мідраш», «Хевра Тегелім», «Нова Вижниця». Збереглося єврейське кладовище в селі Черногузи біля Вижниці.

Відомо, що рабі Ізраель бен Еліезер Бааль Шем Тов - Бешт (1698-1760 р. р.), засновник хасидизму, на початку XVIII століття провів сім років життя недалеко від Вижниці, де заснував мікве. Саме тут Бешт отримав наснагу на великі справи, які сьогодні продовжують тисячі релігійних общин хасидів багатьох країн світу. У с. Виженці, поблизу Вижниці збереглася його купальня і за живильною водою гірської річки приїжджали євреї з США, Австрії, Угорщини, Ізраїлю, Швейцарії та інших країн світу.

У 1888 в Вижниці діяло 8 синагог. Серед євреїв Вижниці були садігурські і боянські хасиди. У середині XIX століття чисельність єврейського населення Вижниці різко збільшилася за рахунок вихідців з Росії і Молдови, притягнених переїздом у Вижницю в 1854 Менахема-Мендла Хагера (1830—1885), що заснував династію вижницьких цадиків.

До 1918 практично всі державні чиновники Вижниці були євреями, включаючи мера і членів місцевого самоврядування; до 1938 мером Вижниці був також єврей.

5 липня 1941 до міста увійшли румунські війська, які влаштували погром і розстріляли 20 євреїв. У серпні 1941 р. 2800 євреїв відправлено до таборів смерті.

Після Голокосту вціліли лише кілька десятків сімей вижницьких хасидів, які вирушили за своїм Ребе (тоді ним був рабин Хаїм Хагер) в Ерец-Ізраель, де оселилися в місті Бней-Брак. Громада росла з великою швидкістю, будувала й заселяла квартали в цьому й інших містах – Хайфі, Ашдоді, Модііні тощо. Зараз вижницькі хасиди – потужна та впливова сила в ізраїльському суспільстві (вони мають навіть кілька своїх депутатів у Кнесеті).

У центрі Вижниці знаходиться ошатна будівля – нині це міський Будинок культури. Він відомий, зокрема, як дебютна сцена українського співака Назарія Яремчука. Будівля була збудована в 1789 році як хоральна

¹⁰³ Буковина. Її минуле і сучасне [Текст]: [збірник] / під ред. д-ра Д. Квітковського, проф. Т. Бриндзана, А. Жуковського. - Париж; Філадельфія; Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – С. 891-893. – 965 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/2441-bukovina-yiyi-minule-i-suchasne/>; History of the Jews in the Bukowina Geschichte der Juden in der Bukowina Edited by Hugo Gold Published in Tel Aviv Volume 1 (1958) Volume 2 (1962) <https://www.jewishgen.org/yizkor/bukowinabook/Bukowina.html> Круглов А.И. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий. 1997 г. URL: http://history.org.ua/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf

синагога і використовувалась саме як синагога тривалий час – до спалення під час Першої світової війни.

Висока частка єврейського населення зумовлювала велику кількість синагог у місті. Із розповіді голови єврейської громади Вижниці Олександра Таушера: «До Першої світової війни у місті було 11 синагог. Деякі з будівель вціліли і до сьогодні, хоча їхнє первинне призначення вгадати практично неможливо. Наприклад, це стосується кінотеатру імені Тараса Шевченка на центральній площі навпроти Будинку культури, зачиненої будівлі за ним або житлових приміщень поряд. Вражає велика інтенсивність забудови культовими спорудами на відносно невеликій території, хоча це можна пояснити і привабливістю центральної частини міста як символічного центру тяжіння».¹⁰⁴

Велика синагога, нині Будинок народної творчості та дозвілля¹⁰⁵

Кінотеатр імені Т. Шевченка, будівля колишньої синагоги, 2017 р.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Вижниця – побачити невидиме. URL: <https://alanissima.wordpress.com>

¹⁰⁵ Там само

¹⁰⁶ Там само

Герца¹⁰⁷

Герца, будівля пошти.

Герца – місто в Чернівецькому районі

Виникнення міста Герца відноситься до XIV-XV століття. Вперше Герца згадується в молдавській грамоті за 1437 рік. На той час місто займало значну територію, забудова була по обидва берега річки Герца (Герцівка).

Майже до кінця XVIII століття Герца була феодално-залежним містом і лише у 1732 р. переходить до розряду торгового містечка. У 1775-1777 роках Герца була окупована австрійськими військами (і входила до Чернівецького краю), але з 1777 р. знову переходить у володіння Молдавського князівства – васала Османської імперії. У цьому ж році місто набуло статусу крайового центру. Розбудова міста продовжується до 1834 року. Після цього Герца втрачає свої адміністративні функції (входить до Дорогойського краю Молдавського князівства), але залишається важливим торговим центром.

У 1830 році в місці значились три магазини, дві хлібозаготівельні точки, два буфета харчові, одна перукарня, одна швейна майстерня. На той час в м. Герца жили 452 євреїв, які в загальні займалися торгівельною діяльністю.

¹⁰⁷ Вортман Д.Я. ГЕРЦА [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2004. - 688 с.: іл. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Gerca>; Marele Dicționar Geografic al României. Vol.3. București, 1900. С. 706. URL: file:///C:/Users/38067/Downloads/Marele_dicionar_geografic_al_Romaniei_v.pdf

У 1930 році в місті загальна кількість громадян складала 5358, з них 3528 румун, 1787 євреїв, решта різних національностей.

З незалежністю Румунії місто в 1861 році ввійшло до її складу, де і залишалося до 1940 р., коли відійшло до СРСР.

До Другої світової війни у місті проживало 8,45 тис. мешканців. В перші дні війни місто було майже повністю зруйноване. Після визволення було відбудовано, але чисельність населення не досягла довоєнного рівня.

Єврейська громада¹⁰⁸

У 1859 році в Герці проживало 1554 євреї (56,4%), в 1899 – 1939 (66,2%), в 1940 – 85 євреїв.

Першими євреями, які з'явилися у Герці на початку 15 століття, були вихідці з Молдови. У місті була хасидська синагога та єврейський цвинтар. На початку 20 ст. у Герці діяли різні сіоністські організації.

25 червня 1941 р. в Герці вбито 60 євреїв.

5 липня 1941 р. у Герці було створено гетто.

11 серпня 1941 р. до табору Секур'ян було депортовано 1200 євреїв Герца та навколишніх містечок.

Після 1945 року у містечку мешкало кілька єврейських сімей.

Герца, будівля колишньої синагоги. 2016 р.

¹⁰⁸ History of the Jews in the Bukowina Geschichte der Juden in der Bukowina Edited by Hugo Gold Published in Tel Aviv Volume 1 (1958) Volume 2 (1962). URL: <https://www.jewishgen.org/yizkor/bukowinabook/Bukowina.html>; Круглов А.И. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий. 1997 г. URL: http://history.org.ua/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf; Pinkas HaKehilot, Romania, Vol. 1 (1969), p. 118. URL: <https://iajgscemetery.org/eastern-europe/ukraine/gertsas>

Герца, братська могила жертв нацистів. 2016 р.¹⁰⁹

Герца, єврейський цвинтар. 2016.¹¹⁰

¹⁰⁹ URL: <https://myshtetl.org/chernovickaja/gerca.html>

¹¹⁰ Там само.

Давидівці

Давидівці – село у Кіцманській міській громаді Чернівецького району.

Перша писемна згадка про поселення 1413 року в грамоті молдавського господаря.

Національний склад населення (1930 р.)¹¹¹

Національність	Кількість осіб	Відсоток
українці	1218	95,75
євреї	48	3,77
росіяни	5	0,39
румуни	1	0,08

Відоме місце в селі Шишківці – урочище «вертеб», де в 1941 році розстріляно понад 200 євреїв з навколишніх сіл: Киселів, Веренчанка, Хлівище, Малятинці, Давидівці, Ставчани, Южинець, Валява. У 1992 році на цьому місці встановлено пам'ятний знак «Семисвічник».

Шишківці, пам'ятний знак «Семисвічник». 2013 р.¹¹²

¹¹¹ За даними перепису 1930 року у Румунії. Recensământul general al populației României din 1930. URL: <https://archive.org/details/recensamntulgene02inst/page/122/mode/2up?view=theater>

¹¹² Перший онлайн журнал с. Шишківці. URL: https://vk.com/live_journal_shushkivtsi (дата звернення: 03.07.2024).

Драчинці, 2019 р.¹¹⁴

Драчинці – село у Мамаївській громаді Чернівецького району.

Про час заснування села немає конкретних відомостей. Уперше воно згадується в грамоті від 13 березня 1459 року, у якій говориться про межу між Драчинцями і Глиницею¹¹⁵.

В XVI столітті землі с. Драчинці належали молдовським боярам.

У 1918 році Буковину насильно захопила Румунія.

8 червня 1940 року Драчинці були включені до складу УРСР.

6 липня 1941 року в село вступили румунські війська.

29 березня 1944 року частини 45-ї танкової бригади і 24-ї стрілецької дивізії визволили Драчинці від нацистських окупантів.

¹¹³ Драчинці — колыска моїх батьків: зб. дослідж., спогадів та бувальщини про село: (присвяч. 550-й річниці першої письм. згадки про с. Драчинці) [на Кіцманщині / уклад.: Лунгул О. та ін.]. — Чернівці: Місто, 2009. — 270 с., [8] арк. іл.: іл., нот. іл., портр. — ISBN 978-966-2951-52-3; Піць С. Сливка О. Історія села Драчинці. URL: <https://bukportret.info/kitsmanskiy-rayon/drachyntsi/istoriya-drachyntsi/>; Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – С. 358.

¹¹⁴ URL: <https://1ua.com.ua/nf5645644>

¹¹⁵ T. Balan Documente Bucovinene. Vol. 5. Cernauii, 1939, С. 75. URL: <https://archive.org/details/teodor-balan-documente-bucovinene-vol.-v-1745-1760-1939/page/75/mode/2up>

Єврейська громада¹¹⁶

6 липня 1941 року в село вступили румунські війська, які відразу ж почали єврейські погроми, що тривали три дні. За ці три дні 52 євреї були розстріляні, а 90 пізніше вивезені в концентраційні табори. Історія драчинецького Голокосту – це мабуть одна із найтрагічніших сторінок села за роки війни. На жаль за три дні Голокосту єврейська населення було майже повністю знищене і зараз у Драчинцях не проживає жодної єврейської сім'ї.

У своїх спогадах всі люди тепло згадують про єврейські сім'ї, відзначають вихованість і дружнє ставлення євреїв до українців. Ось, що згадує Кричун Андрій Миколайович: *«Єврейське населення села займалося торгівлею і мало цілий ряд крамниць та корчмів: перша крамниця, де зараз будинок вчительки Ольги Годорівни. Там жила сім'я єврея Каміля; у його крамниці можна було купити все – від цвяхів до турпана. Друга крамниця належала Фройку (біля Миколи Шлемка). Третя крамниця – належала Дудьові (біля Туні Пшеничної). Четверта крамниця – знаходилася біля теперішньої зупинки автобуса. Євреї Сапер, Хаїм, Апелътфельд, Зайдель Янкель, Раухвергерд володіли паровим млином. Справжнім сільським багатієм був Бург, який володів великим магазином і молочарнею, що знаходилася там, де тепер стоїть молитовний будинок. Сюди люди здавали молоко і тут виробляли на продаж сир, масло, сметану. На місці сучасного промтоварного магазину колись був великий sklep єврея Файбіша, куди люди їхали на закупи навіть із навколишніх сіл. Єврей Гриль володів великою корчмою яка знаходилася на місці теперішньої музичної школи. Там де тепер будинок Майка Черевка знаходилася єврейська школа і молитовний будинок. Коли румунські війська вступили в село, була субота, і в молитовному будинку знаходився єврейський рабин і даскал Шор та ще декілька старших єврейок, яких румуни розстріляли на перехресті біля Піць Орісі, де тепер встановлений хрест». На жаль, дехто із драчичан чи то заздрощів, чи то зродженої підлості та жорстокості вдавався до того, що виказував румунам де живуть євреї. Але особливою жорстокістю «відзначився» житель села Нові Драчинці Проконець Микола на прізвисько Гарматюк, який власноруч застрелив у яру біля хати стару єврейку Камелиху, а також власника молочарні Бурга. Правда, великої користі і подяки від румунів він за це не мав – вони навіть розшукали його, щоб покарати за самоуправство А пізніше кара Господня таки наздогнала Гарматюка – у 1945 році його стратили бандерівці за те, що він, ставши членом підпільної боївки, порушив дисципліну, застрелив свою рідну сестру і цим самим осоромив бійців ОУН в очах односельчан».*

Про трагедію згадує Корчак Домка Василівна (1925 року народження): *«На куті Мокірець приблизно там де тепер живе Черней Василь проживала єврейська сім'я: Берко, Сінер, Ціля і Етлі. Один із сусідів сховав їх, коли почули про єврейські погроми, а інший (прізвище жінка вказувати не хотіла)*

¹¹⁶ Піць С. Сливка О. Історія села Драчинці. URL: <https://bukportret.info/kitsmanskiy-rayon/drachintsi/istoriya-drachintsi/>

доніс румунам. Їх і ще 20 чоловік розстріляли на тій місці, де тепер город В.Єричука. Серед розстріляних було семеро молоденьких дівчат, над якими румунські солдати жорстоко поглумилися і так знущалися, що їхні відчайдушні зойки було чути на пів села. Потім закривавлені напівоголені трупи звеліли селянам скидати на фіри і вивезти у поле, де знаходився скотомогильник. Це місце, яке в народі називається стійло, стало місцем поховання усіх замордованих у 41-му році євреїв».

У 2003 році там було споруджено членами Чернівецької єврейської общини пам'ятний знак, ініціатором якого був житель Ізраїлю, письменник Ервін Раухвергерд, який дізнався, що саме там в 41-му році були поховані його мама і бабуся.

Шимон Райхер

народився в Драчинцях у 1909 році. **Шимон** був убитий під час Шоа.¹¹⁷

Шмуель Лейтнер

народився в Драчинцях у 1901 році. **Шмуель** був убитий під час Шоа. Місце загибелі: Трансністрія, 1942 р.

Шей Бірнбаум

народився в Драчинцях у 1895 році. **Шей** був убитий під час Шоа.¹¹⁸

¹¹⁷ URL: <https://collections.yadvashem.org/en/names/14033822>

¹¹⁸ URL: <https://collections.yadvashem.org/en/photos/search-results/Drachyntsi?page=1>

Заставна. Колишня народна школа, нині музична школа. 1918 р.¹²⁰

Заставна – адміністративний центр Заставнівської міської громади Чернівецького району.

Найдавніша письмова згадка про Заставну датується 1589 роком. Перші поселенці прийшли в Заставну з півночі ще у XII столітті. Походження назви міста не до кінця з'ясовано, хоча, ймовірно, що назва міста походить від митної «застави», яка розташовувалася тут на переправі через річку Совиця. Існує також думка, що місце отримало назву завдяки своєму розташуванню: Заставну оточують три ставки.

Заставна перебувала під владою Османської імперії в складі Молдавського князівства. З 1774 – у складі Австрії (від 1867 – Австро-Угорщина). Повітове місто від 1905 року. У листопаді 1918 Заставна була окупована Румунією. Від 1940 р. в складі УРСР. Від липня 1941 р. до березня 1944 р. перебувала під румунською окупацією.

¹¹⁹ Zastawna // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wieku», 1895. — Т. XIV. — S. 452. (пол.). URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_XIV/452; Савченко І.В. ЗАСТАВНА [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2005. - 672 с.: іл. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Zastavna>; Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж, Нью-Йорк, 1957. — Т.2. — С. 754-766. URL: <http://litopys.org.ua/encycl/euui057.htm>

¹²⁰ URL: <https://buktour.icu/bukovyna/old-photo/245-bukovyna-zastavnivskyi-raion.html>

Єврейська громада¹²¹

У 1774 р. у Заставні проживало 17 євреїв, в 1776 р. – 33, в 1808 р. – 100 єврейських сімей, в 1910 р. – 418 євреїв, 1930р. – 629 євреїв (12,3%).

Перші євреї, вихідці з Галичини, оселилися у Заставні на початку 18 ст.

У 1810 р. всі євреї, які займалися торгівлею, були виселені із міста. Тільки двом сім'ям, які займалися сільським господарством, дозволено залишитися.

Після лібералізації «єврейської політики» австрійської влади у 2-й половині 19 ст. євреї знову почали селитися у Заставні. У 1870 було засновано цвинтар, на якому ховали євреїв усіх навколишніх містечок. Діяли 3 синагоги, міква, талмуд-тора. Були рабин та шохет.

У 1891 р. до громади Заставни, рада якої складалася з 13 осіб, увійшли євреї з 29 маленьких поселень району Ністру.

Економіка євреїв Заставни базувалася на вирощуванні зернових. Євреям належали 2 млини та 6 селянських маєтків. Євреї займалися також торгівлею зерном та дрібною торгівлею. Незважаючи на відносно низький відсоток єврейського населення в містечку, його економічний вплив був досить високим: деякий час мером Заставни був єврей Зігмунд Вайсглас, євреї неодноразово обиралися на посаду заступника мера, одночасно вони обіймали багато державних посад: судді, поштові працівники, чиновники мерії, податкової служби та жандармерії.

У 1904 р. у Заставні почала діяти сіоністська організація «Теодор Герцль», яка проіснувала до 1940 р. Першим головою сіоністської організації Буковини був мешканець Заставни Зігмунд Вейсглас.

У 1909 р. муніципалітет відкрив єврейську школу, де навчалися і не євреї.

Під час 1-ої світової війни майже всі євреї Заставни втекли до Австрії та повернулися після її закінчення. Після війни на державній службі залишився лише один єврей.

Після 1918 р. у Заставні було відкрито школу з викладанням на івриті.

У 1922 р. було створено відділення ВІЦО – Міжнародної жіночої сіоністської організації. У 1920-30 рр. у Заставні активно діяли відділення різних єврейських партій.

У місті існувала «Frauenhilfsverein» (організація допомоги жінкам), яку по черзі очолювали леді Роза Сафрін, Бронела Нойманн, Міна Штенцлер, Пепі Шехт, Роза Дівер і Анна Зільбербуш, яка займалася будівництвом і обслуговуванням ритуальної лазні. Пані Міна Штенцлер померла в Ізраїлі у віці 103 років.

Також була грамотно керована організація WIZO¹²². Учасниками були: Дора Штенцлер, Сельма Шехт, Сесілія Шустер, Мальсія Тамлер, Оттілі Сігал,

¹²¹ Zastavna (Ukraine) Translation of chapter “Zastawna” from Volume II: Geschichte der Juden in der Bukowina Edited by: Hugo Gold As told by Jakob Stenzler, Nadar Josef Israel Published in Tel Aviv, 1962. URL: https://www.jewishgen.org/yizkor/bukowinabook/buk2_123.html

¹²² Жіноча сіоністська організація

Бітіа Маулер, Марі Дівер, сестри Єгендорф, Пепі та Тоні Нойфельд, Фанні Вармфлаш, Майка Гроссманн і Неті Дайвер.

Школу івриту заснували Еміль Шехт, доктор Тамлер, Якоб Штенцлер, Абрахам Гроссманн, Девід Сігал, Леон Пікер, Вольф Тенненблатт, Назіу Вармфлаш і Зігмунд Хакер, а особливо Натан і Вольф Ягендорфи. Викладачами були професори Хаїм Гроссман і Ямпольський. Після того, як Вольф Єгендорф покинув громаду, управління опинилося в руках його наступника Авраама Гроссмана. Громада субсидувала Асоціацію Талмуд Тора, створену зусиллями Вольфа Єгендорфа, Беньяміна Штенцлера та Абрахама Гроссмана, а також Асоціацію Жаботинського під головуванням її засновника Девіда Шустера. Перший очолював зразкову ферму, на якій сотні молодих людей закінчили Хашару, щоб після успішної освіти емігрувати до Ерец-Ізраель (росіяни вислали його до Сибіру в 1941 році, звідки він повернувся через 20 років).

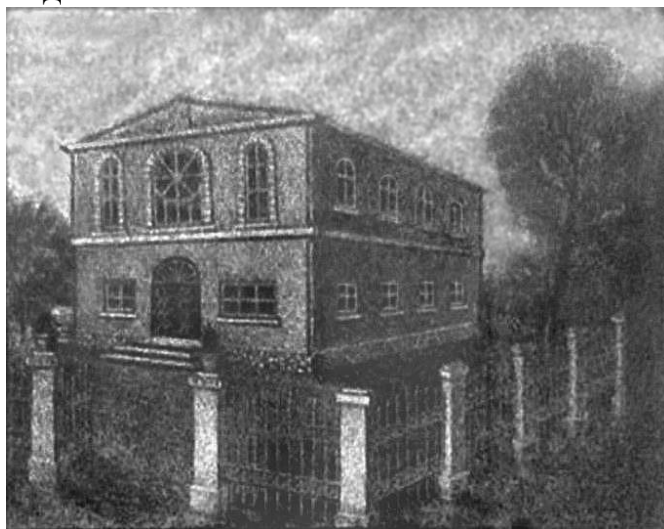
У червні 1941 р. до Заставні увійшли німецькі та румунські війська. Євреї містечка та навколишніх сіл були ув'язнені в гетто.

У жовтні 1941 р. всі євреї були відправлені до Трансністрії і там розподілені по таборах та гетто різних міст (Ободівка, Бершадь, Тульчин, Ямпіль). Більшість із них загинули, в живих залишилося близько 10% євреїв Заставни.

Після 1945 року до Заставни повернулося близько 40 євреїв; однак через деякий час практично всі виїхали до Румунії, а звідти – до Ізраїлю. Три синагоги віддали під комори для зерна, а в будівлі Великої синагоги відкрився кінотеатр.

У 1960-х роках у Заставні мешкало кілька євреїв, які переїхали зі східних районів України. Сьогодні (2024 р.) євреїв тут нема.

Лише невелика частина євреїв Заставни та околиць пережила катастрофічні 1941-1945 роки. Німецько-румунські звірства погасили світло життя для цієї громади.

Велика синагога, початок 20 ст.¹²³

¹²³ URL: https://myshtetl.org/chernovickaja/zastavna_en.html

Церква Св. Миколи (1848) в с. Киселів. 2018 р.¹²⁵

Національний склад населення (1930 р.)¹²⁶

Національність	Кількість осіб	Відсоток
українці	2527	94,29
євреї	113	4,22
румуни	23	0,86
поляки	14	0,52
не вказали	3	0,11

Киселів – село у Веренчанській сільській громаді Чернівецького району.

Перша письмова згадка про село належить до I пол. XVII ст. Назва Киселів значиться на карті, складеній відомим французьким інженером Гійомом де Бопланом.¹²⁷ Вона згадується також в акті від 4 березня 1652 року, де йдеться про розподіл майна померлого логофета Гаврилаша Матеяша, за яким Киселів став власністю його дочки Олександри.

¹²⁴ Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. — С.365. — 706 с. Історична довідка села Киселів. URL: <https://verenchanska-gromada.gov.ua/istorichna-dovidka-sela-kiseliv-20-18-06-28-04-2021/> (дата звернення: 03.07.2024).

¹²⁵ URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%D0%9A%D0%B8%D1%81%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B2_2.jpg

¹²⁶ За даними перепису 1930 року у Румунії. Recensământul general al populației României din 1930. URL: <https://archive.org/details/recensamntulgene02inst/page/122/mode/2up?view=theater>

¹²⁷ Карпенко, Ю. О.. Топонімія центральних районів Чернівецької області [Текст] : конспект лекцій / Ю. О. Карпенко; Чернівецький держ. ун-т. – Чернівці, 1965. – С. 33. – 76 с.

В 1913 році в Киселеві учителював український поет Володимир Олександрович Кобилянський. Того ж року він переїхав до Києва. У своїх кращих творах В. Кобилянський відобразив життя і побут буковинців.¹²⁸

Після розпаду Австро-Угорщини у 1918 році Північну Буковину загарбала боярська Румунія.

28 червня 1940 року Червона Армія окупувала Північну Буковину.

В липні 1941 німецько-румунські війська окупували Чернівецьку область.

23 березня 1944 року село було звільнено від німецьких військ.

Під час трагічних подій, в липні 1941 року, на території села Киселів сталося жорстоке масове вбивство євреїв. Врятуватися вдалося тільки одній дівчинці. Ця жінка зараз проживає в Канаді, і саме з її ініціативи спорудили пам'ятник.

22 вересня 2019 року відбулося відкриття оновленого пам'ятника жертвам трагічного вбивства близько 200 євреїв на околиці села.

На відкритті пам'ятника були присутніми громада села Киселів разом із сільським головою Валерієм Васильовичем, директор ЧОБФ "Хесед-Шушана" Ілля Хочь та двома місцевими священиками о.Юрієм і о.Андрієм,. Також на відкриття прилетіло і подружжя Родал, з Канади.

Киселів, пам'ятний знак на місці вбивства євреїв. 22 09. 2019 р.¹²⁹

¹²⁸ В. Кобилянський. Поезії. К., 1959, стор. 86.

¹²⁹ Ілля Хочь. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=2511253655763159&set=pb.100006356473220.-2207520000&type=3> (дата звернення: 03.07.2024).

Головна вулиця у Кіцмані. 1928 р.¹³¹

Кіцмань, німецькою Kotzman, румунською Cozmanii.

За доктором Даніелем Веренкою, назва «Cozmanii» правдоподібно є похідним від слова Косьма або Козьма; і навпаки, за переказом, який широко розповсюджений серед населення Кіцманя, місцевість мала отримати назву «Кіцмань» на спогад про дівчину на ім'я Кіца Апостолук, яка, втопивши турка, звільнила містечко від турецького панування.¹³²

Перша письмова згадка про Кіцмань датується 1413 роком. Цей населений пункт згадується у грамоті молдавського господаря Олександра Доброго від 6 червня 1413 року, згідно якої він дарить «великий Коцман з усіма його присілками» своїй тещі Анастасії. З цієї грамоти стає зрозумілим, що Кіцмань вже тоді був значним поселенням. Його розвитку сприяло розташування на перехресті доріг, які з'єднували долини Дністра і Прута.

Особливого розвитку майбутнє місто набуло за часів передачі буковинських земель до складу Австрійської імперії у другій половині XVIII століття. Поштовхом до економічного піднесення поселення стало відкриття у 1788 році ярмарку, якій став одним з найбільшим на Буковині і знаний далеко за її межами. А у 1780 році у Кіцмані відкрилася перша на Буковині

¹³⁰ Kosman // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wiek», 1883. — Т. IV. — S. 234. (пол.). URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_IV/234; Кіцмань [Текст]: путівник / Р. Й. Дуб. - Чернівці: Прут, 2001. - 31с.: 12 л.іл. - ISBN 966-560-113-X

¹³¹ URL: <https://buktour.icu/bukovyna/old-photo/246-bukovyna-kitsmnskyi-raion.html>

¹³² Зелена Буковина Топографічний опис населених пунктів. /Науковий і науково-популярний журнал. № 1-2. 2000. Історія і Краєзнавство. Переклад з німецької Андрійця Ф.С., Квасецького А.Т. С. 109-110. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zelena_Bukovyna/2000_N01-02.pdf?

початкова школа. Відповідно до грамоти австрійського цісаря Франца II від 31 липня 1798 року Кіцмань отримав статусу міста-ярмарку. Статус міста Кіцмань офіційно має з 1902 року.

Кіцмань, залізничний вокзал. 1895 р.¹³³

Єврейська громада¹³⁴

У 1910 р. у Кіцмані проживало 666 євреїв, 1930 р. – 647 євреїв (16,9%).

На початку 19 ст. у Кіцмань прибули кілька євреїв з Галичини, але австрійська влада не дозволила їм оселитися в місті. Єврейська громада утворилася тут лише наприкінці 19 ст. До єврейської громади Кіцмані належали також євреї навколишніх населених пунктів – Лужені, Непоколовців та Орашені.

На початку 20 ст. у Кіцмані діяли 3 синагоги, «Бікур хойлім», 2 інші благодійні установи, єврейські лікарні та друкарня; у друкарні друкувався популярний у краї єврейський календар.

Євреї Кіцмані займалися в основному торгівлею місцевою сільськогосподарською продукцією та ремеслами (кравецьке та шевське).

У 1926 – 1936 рр. рабином у містечку був Борух Хагер із династії вижницьких цадиків, який заснував тут талмуд-тору. У цей же період у Кіцмані було створено сіоністську організацію «Доршій Ціон».

У 1941 році за сіоністські настрої та дотримання «суботи» було закрито єврейську школу.

¹³³ URL: <https://web.archive.org/web/20131002073836/http://koizman.ucoz.ua/?chapter=21&item=228>

¹³⁴ Kitsman (Ukraine) Translation of chapter “Kotzman” from Volume II: Geschichte der Juden in der Bukowina. URL: https://www.jewishgen.org/yizkor/bukowinabook/buk2_090.html

5 липня 1941 р. Кіцмань окупували румунські війська. 9 липня 1941 р. у містечку було вбито 27 євреїв¹³⁵.

У жовтні 1941 р. євреї Кіцмані – 560 осіб – були депортовані до гетто Чернівців.

Голда Захава Курц
(Golda Zahava Kurz), уроджена Фаєр (Faier), народилася в Кіцмані. Голда Захава була вбита під час Шоа.¹³⁶

Гіцель Гіці Леа Розеншток Кон
(Gitzel Gitzi Lea Rosenstock Kohn) Гіцель Гіці Леа була вбита під час Шоа. Місце загибелі: Кіцмань, 26.10.1941.¹³⁷

Авраам Ашер Рубін
(Avraham Ascher Rubin) народився у 1903 році. Він був рабином громади. До Другої світової війни проживав у м. Кіцмані. Авраам Ашер був убитий під час Шоа. Місце загибелі: Кіцмань, 1941 р.¹³⁸

Кіцмань, єврейський цвинтар. 2016 р.¹³⁹

¹³⁵ Круглов А.И. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий. 1997 г. – С. 11. http://history.org.ua/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf;

¹³⁶ URL: <https://collections.yadvashem.org/en/names/13773039>

¹³⁷ URL: <https://collections.yadvashem.org/en/names/14057263>

¹³⁸ URL: <https://collections.yadvashem.org/en/names/13494403>

¹³⁹ URL: https://myshtetl.org/chernovickaja/kicman_en.html

Костинці¹⁴⁰

Костинці – село у Сторожинецькій міській громаді Чернівецького району.

Перша письмова згадка – 1608 р. як Костешти.

Село перебувало у складі Київської Русі з кінця IX ст. аж до початку XII.

З початку XII до середини XV століття Костинці перебували у складі Галицько-Волинського князівства.

У середині XV ст. село увійшло до складу Молдавського князівства. Через 100 років у середині XVI століття Костинці, а разом з ними Буковина з Молдавією перейшли до рук Османської імперії.

7 травня 1775 року Османська імперія передала Буковину Австрії. У селі з'явилися багато німців та євреїв. Вони займалися переважно ремеслом та торгівлею. У селі було 17 крамниць та корчм, які всі належали євреям. Мешкали в Костинцях і українці, які займалися переважно землеробством і тваринництвом.

1914 року розпочалася Перша світова війна.

Внаслідок того, що Австро-Угорщина зазнала поразки зі своїми союзниками і розпалася, Костинці разом з Буковиною перейшли до складу Королівства Румунії.

1940 року СРСР висунув ультиматум Румунії щодо повернення окупованих 1918 року територій.

28 червня 1940 року Північна Буковина була возз'єднана з іншими українськими землями у складі УРСР.

Єврейська громада¹⁴¹

У липні 1941 в селі з'явилися румунські солдати (можливо, патруль). Тоді деякі костинчани почали активно допомагати окупантам зганяти євреїв у синагогу. Вони тримали їх там під вартою без їжі та без води, аж поки в село не прийшли німецькі війська. Одного ранку євреїв вишикували в колону по четверо в шерензі, яка розтягнулася на десятки метрів, і під конвоєм повели в урочище Бучма. Тут здійснили розправу над мирними жителями: їх розстріляли. Наступного дня коли, на місце трагедії зігнали місцевих жителів, щоб прикопати тіла, чимало розстріляних ще подавали ознаки життя. Земля декілька днів «дихала». Люди, які мешкали неподалік розповідали, що вода в криницях була аж червона від крові. У повоєнний час на місці, де лежить прах невинно закатованих 359¹⁴² жителів села, встановили пам'ятник. 2005 року на його місці встановили символічну зірку

¹⁴⁰ Історія Костинців. URL: <https://bukportret.info/storozhinetskiy-rayon/kostintsi/istoriya-kostintsi/>; Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – С. 606.

¹⁴¹ History of the Jews in the Bukowina Geschichte der Juden in der Bukowina Edited by Hugo Gold Published in Tel Aviv Volume 1 (1958) Volume 2 (1962). URL: <https://www.jewishgen.org/yizkor/bukowinabook/Bukowina.html>

¹⁴² Круглов А.И. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий. 1997 г. URL: http://history.org.ua/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf

Давида. Ініціаторами цього стала обласна єврейська громада та благодійний фонд «Хесед-Шушана».

75

Костинці, пам'ятний знак на місці розстрілу євреїв. 2005 р.¹⁴³

¹⁴³ URL: <https://bukportret.info/storozhinetskiy-rayon/kostintsi/istoriya-kostintsi/>

Кострижівка, 2016 р.¹⁴⁵

Селище міського типу Кострижівка об'єднує в собі два населені пункти — села Лука й Кострижівка, які до 1959 року розвивалися незалежно один від одного.

Кострижівка заснована рибалкою Кострижом. Уперше село Кострижівка згадується в писемних джерелах під 1780 роком¹⁴⁶.

Наприкінці XIX – на початку XX століття великі маєтки здаються в оренду вихідцям з Галичини, в тому числі і євреям. Земельні відносини регулював імперський закон від 16 листопада 1858 року і на початку XX століття ним ще керувалися. Відповідно до цього закону євреї мали право вкладати гроші лише в купівлю землі. У 1863 році Дідич Антон Кохановський здає в оренду млин, корчми, каменоломні, пасовиська галицьким полякам Францу Надаховському і Емілю Мокрянському на 5 років за 5200 флоринів. Поміщик Іван Костін в 1854 році здав в оренду землі і житло сіл Кострижівка, Звенячин і Прилипче євреям Абрахаму Мечу, Лейбу Мечу і Гершу Ванбранду на 10 років за 4500 флоринів.

9 грудня 1929 року хутір Кострижівку перетворено на село і відокремлено від Звенячина. За Румунії був відбудований у 1927-1929 роках залізничний міст Кострижівка – Заліщики, у 1928 р. відкритий гіпсовий завод, власником якого був єврей Арія. Всю торгівлю в обох селах контролювали також євреї. В селі Лука єврей Дудьо тримав склеп (магазин),

¹⁴⁴Історія Кострижівки. URL:<https://bukportret.info/zastavniivskiy-rayon/kostrizhivka/istoriya-kostrizhivka/>

¹⁴⁵ URL: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kostryzhivka_\(3\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kostryzhivka_(3).jpg)

¹⁴⁶ Кострижівка // Українська радянська енциклопедія: у 12 т. / гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О. К. Антонов та ін. — 2-ге вид. — К.: Головна редакція УРЕ, 1974–1985. — 5 т. — С. 450. URL: https://web.archive.org/web/20200301235345/http://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/ukr0000940_2.pdf

а Сендер – корчму. В центрі Кострижівки розташувався цілий ряд єврейських торгових закладів: Берко, Кремер, Лейба, Фурман, Алтор – тримали продовольчі і промтоварні магазини, а Борух і Куцберг – корчми, розкішним розважальним закладом був ресторан Назера.

Національний склад населення Кострижівки¹⁴⁷

Національність	Кількість осіб	Відсоток
українці	1103	74,48 %
поляки	109	7,36 %
румуні	99	6,68 %
євреї	99	6,68 %
росіяни	49	3,31 %

Серед заможних євреїв своїми статками виділявся пан Надільберг будинок якого знаходився (стоїть і нині) поруч з гіпсовим заводом. У своїй власності він мав 200 га. орної землі, частину лісу, склеп. В цьому районі, навпроти прохідної цукрозаводу, розташовувалися житлові будинки та торгові заклади більшості євреїв. В будинку Надільберга знаходилась також синагога та школа для єврейських дітей.

З першою дружиною Надільберг мав двох доньок, але невдовзі з нею розлучився. Мама перехрестила дівчат у християнську віру й виїхала з ними на постійне проживання у Львів. Друга дружина, єврейка, народила йому сина. Мама з сином проживали в Чернівцях на вулиці Янку Флондора (сучасна Ольги Кобилянської), бо соромилася села. На цій же вулиці Надільбергу належало кілька магазинів, які давали йому непогані прибутки. В 30-х роках він ліс продав людям, а землю і будинок в 40-му році конфіскувала більшовицька влада. З села Надільберг виїхав тільки з тростиною в руках і в тому, в чому був одягнений. Останній раз на Надільберг приїжджав в Кострижівку під час війни, в роки так званої «Другої Румунії». Жителі села згадують, що до селян він ставився добре.

28 червня 1940 року село окупували радянські війська.

5 липня 1941 року радянські каральні органи при відступі підірвали залізничний міст Кострижівка – Заліщики разом з вагонами, в яких перебували політичні в'язні Чернівецької і Коломийської тюрем¹⁴⁸.

Трагічною виявилася доля єврейських жителів сіл Лука і Кострижівка, яких проживало тут немало. Влітку 1941 року румунська окупаційна влада частину з них відправила в Чернівецьке гето, де їх, постійно всіляко принижуючи, змушували важко працювати. Потім багатьох етапами відправляли в табори Трансністрії або при першій нагоді знищували.

¹⁴⁷За даними перепису 1930 року у Румунії. Recensământul general al populației României din 1930. URL: <https://archive.org/details/recensamntulgene02inst/page/120/mode/2up?view=theater>

¹⁴⁸ Кострижівка – Енциклопедія Сучасної України. URL: [Ahttps://esu.com.ua/article-6084](https://esu.com.ua/article-6084)

Мигове, церква Іоанна Сучавського.¹⁵⁰

Мигове – село у Берегометській селищній громаді Вижницького району. Спочатку Мигове було частиною села Луківці, від якого воно відокремилось в 1776 році.¹⁵¹

На той час Мигове входило до складу Молдавського князівства, яке було васалом Османської імперії. З 1776 Мигове переходить під владу Австро-Угорщини. Після Першої світової війни Австро-Угорщина розпалася. З 1918 року Мигове, як і вся Буковина, перебувало під владою Румунії, а 1940 року увійшло до складу Радянського Союзу (Української РСР).

За переписом 1910 року в Миговому проживало 3491 чоловік, в т. ч. українців – 2850, євреїв – 580, поляків – 48, румунів – 8, німців – 3, інших національностей – 2 чоловіка.¹⁵²

¹⁴⁹ Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. — С. 155. — 706 с.

¹⁵⁰ Церква Іоанна Сучавського зведена повністю з дерева у 1905 р. URL: <https://discover.ua/destinations/chernivtsi-region-region/migovo> (дата звернення: 02.07.2024).

¹⁵¹ Werenka Daniel Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774-1785). Czernowitz, Selbstverlag. — 1895. — С. 64, 132. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=FLF0z4HdhXMC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 02.07.2024).

За переписом 1940 року в селі проживало 2762 жителів, із них 2536 українців, 211 євреїв, дев'ять німців, шість поляків і один румун.

На початку липня 1940 року село окупували німецько-румунські війська. Почалися репресії, переслідування євреїв. Із села до концентраційних таборів було вивезено понад 200 чоловік. на роботу до Румунії було забрано 145 громадян.

Єврейська громада¹⁵³

Євреї жили в Мигові протягом багатьох поколінь, заробляючи на життя землеробством, перевезенням лісу, торгівлею худобою. Євреї були працьовитими і виявляли великий дух громади. Вони будують баню, яка служила всій громаді, і гарну синагогу в центрі та інші молитовні будинки на периферії, релігійні приватні школи і давали своїм дітям, які мали відвідувати лише русинську сільську школу, приватне навчання німецькою мовою. Євреї були єдиною групою в селі, де не було неписьменних.

Промислові підприємства в селі належали євреям. Два парових лісопильних заводи, два лікєро-горілочних заводи та дріжджовий завод.

Оскільки нова залізнична гілка від Глибокої до Берегомета не пролягала через Мигове, почався спад у бізнесі, який призвів до еміграції. Багато молоді, завдяки своїй сїоністській позиції, поїхали до Ерец-Ізраель, де вони пізніше воювали за незалежність.

У 1920–30-х роках в Мигове діяли відділення різних єврейських партій та організацій.

У 1941 році катастрофа спіткала євреїв Мигова. Їх депортували в Трансністрію. Їхнє майно було пограбовано німецько-румунськими військами.

Очевидець, Зуню Шутак, син Теодосія Шутака з Мигова, повідомив наступне: *«Влітку 1941 року колона з 300 осіб, які прибули з табору для полонених Єдінець і прямували до Трансністрії, їх було пограбовано на р. Дністер румунським унтер-офіцером. Тоді євреїв солдати загнали у воду. Усіх, хто намагався повернутися на берег, кололи багнетами або розстрілювали. Ті небагато, хто зміг перепливти на інший берег, змогли розповісти цю жахливу історію».*

Багатьох євреїв із Мигове було відправлено до табору для полонених, Тарасівка.

Невелика кількість тих, хто вижив після катастрофи, все ще живе в Румунії. Ще меншій кількості пощастило знайти дім в Ізраїлі.

¹⁵² Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. — 155 – 706 с. URL: https://ukrssr.com.ua/cherniv/vizhnitskiy/migove-vizhnitskiy#google_vignette (дата звернення: 02.07.2024).

¹⁵³ “Mihowa”, Geschichte der Juden in der Bukowina {History of the Jews in the Bukovina} Edited by: Dr. Hugo Gold, As told by: Jakob Enzenberg, Kfar Ata, Israel, Published in Tel Aviv, 1962. URL: https://www.jewishgen.org/yizkor/bukowinabook/buk2_091.html (дата звернення: 02.07.2024).

Неполоківці¹⁵⁴

Залізнична станція до Першої світової війни.¹⁵⁵

Неполоківці – селище, адміністративний центр Неполоковецької селищної громади Чернівецького району.

Вперше згадується у писемних джерелах 12 травня 1425 року. Спочатку воно було частиною історичного регіону Буковина-Молдавське князівство.

У січні 1775 року після військового конфлікту між Туреччиною та Росією (1768-1774) імперія Габсбургів (нині Австрія) отримала частину території Молдови, територію, відому як Буковина.

На початку австрійського правління основний дохід був від землеробства та тваринництва, а також від ремесел і торгівлі, які були в руках вірмен і євреїв.

У 1883 році була побудована перша школа.

У 1866-1868 рр. було побудовано залізничну колію. Залізничний вокзал був побудований в 1898 році.

Після анексії Північної Буковини Румунією 27 листопада 1918 року село було частиною Румунії. У міжвоєнний період воно отримало назву Григоре Гіка Вода на честь молдавського князя Григора III Гіки, який виступав проти захоплення Буковини Австрією в 1775 році і був убитий через два роки турками.

¹⁵⁴ Niepolokowce// Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wieku», 1880. — T.VII. — S. 103. http://dir.icm.edu.pl/pl/Sloownik_geograficzny/Tom_VII/103

¹⁵⁵ URL: <https://www.shtetlinks.jewishgen.org/Nepolakivtsi/index.html>

У румунський період почали працювати нові підприємства: деревообробна фабрика, хлібозавод, смакоароматична фабрика, гравійно-піщаний кар'єр та інші.

За пактом Молотова-Ріббентропа (1939 р.) 28 червня 1940 р. Північна Буковина була анексована СРСР. У 1941-1944 рр. її повернули німці Румунії. У 1944 році Північна Буковина була знову окупована СРСР і включена до складу Української РСР. У 1968 році отримало статус селища міського типу.

Єврейська громада¹⁵⁶

Національний склад населення за даними перепису 1930 року у Румунії¹⁵⁷

Національність	Кількість осіб	Відсоток
українці	924	49,02 %
румунни	360	19,1 %
євреї	315	16,71 %
росіяни	114	6,05 %
поляки	93	4,93 %
німці	68	3,61 %
вірмени	1	0,05 %
інші	1	0,48 %
не вказали	9	0,48 %

Інформації про початок діяльності єврейської громади в Неполоківцях недостатньо.

Ми знаємо, що більшість членів громади, які жили там протягом 19 століття, були фермерами; деякі були ремісниками і торговцями.

Громада розвинулася на початку 19-го століття, коли було завершено будівництво залізничної лінії до Чернівців (схід) і Галичини-Польщі (захід); пізніше була побудована лінія на Вижницю (південь), що зробило Неполоківці важливою залізничною станцією та прикордонним пунктом.

Розташування біля річки Прут і на залізничній колії сприяло розвитку торгівлі деревом і дало можливість новим єврейським родинам оселитися тут. У привокзальній частині було створено нову «сучасну» несільськогосподарську громаду. Торгівля деревом була хорошою професією до та під час Першої світової війни. Пізніше попит на деревину впав.

За приблизними підрахунками, у 1920-1930-х роках у Неполоківцях проживало близько 300 євреїв, більшість з них на хуторах у селі та близько 15 сімей в околицях вокзалу.

¹⁵⁶Nepolokivtsi History. URL: <https://www.shtetlinks.jewishgen.org/Nepolokivtsi/index.html>;
URL: <https://www.shtetlinks.jewishgen.org/Nepolokivtsi/html/History.html>;

¹⁵⁷Recensământul general al populației României din 1930. URL: <https://archive.org/details/recensamntulgene02inst/page/122/mode/2up?view=theater>

Неполоківці, учасники руху Поалей-Ціон. Мордехай Фуерман Решафі (верхній ряд, п'ятий зліва). 1934 р.¹⁵⁸

Неполоківці були одним із місць Nachscharoth (навчання сільському господарству) сіоністських рухів у Європі протягом 1920-1930-х років.

Із розповідей старожилів Неполоківців євреї жили заможніше ніж наші односельчани. Вони мали своє господарство, деякі тримали крамниці або торгували дома. Шнеєр, наприклад, продавав м'ясо і робив ковбаси, Мендель тримав цапів, Дубцьо різав кури євреям, Горяки скуповували зерно і продавали. Селяни жили з своєї землі, але грошей на необхідні товари не завжди вистачало. Зі слів Варзаря Іллі коли б ти не звертався, чи вдень чи вночі вони завжди давали до грошей. У борг давали сірники, нафту, мило – товари, які були необхідні у побуті. Хліб у той час коштував 5 леїв, якщо хліб залежувався то його ціна зменшувалася. Зі слів Руснак Зінаїди найматися до єврея було краще, бо він платив за роботу більше. У заможного господаря селяни за свою роботу отримували, наприклад, глечик молока квасного і жменю муки, а у єврея можна було отримати ще крупи. У Варзаря Іллі батько наймався до Горяка. Він мав дві пари коней – одними сам возив, а на інші наймав когось. За роботу платив грошима, або хлібом, пшеницею.¹⁵⁹

У Неполоківцях 9 липня 1941 року був заарештований активний учасник визвольного руху голова сільради Леон Гольденберг, а з ним ще 35 осіб. Всі вони були розстріляні. На місці масового поховання розстріляних євреїв на

¹⁵⁸ URL: <https://www.shtetlinks.jewishgen.org/Nepolakivtsi/html/History.html>

¹⁵⁹ Савка Л. Історія Неполоківців. URL: <https://bukportret.info/kitsmanskiy-rayon/nepolakivtsi/istoriya-nepolakivtsi/>

кладовищі з ініціативи директора гравійно-піщаного кар'єру Фукса Леоніда Шаєвича встановлено пам'ятний знак.

Неполоківці «День прання», члени руху Поалей Ціон. 1934 року.¹⁶⁰

Неполоківський єврейський цвинтар, пам'ятник жертвам Голокосту.¹⁶¹

Неполоківці, єврейський цвинтар. 2017 р.¹⁶²

¹⁶⁰ URL: https://www.shtetlinks.jewishgen.org/Nepolakivtsi/html/Postcards_and_photos.html

¹⁶¹ «Тут покоїться 36 євреїв з Неполоківців, закатованих і розстріляних нацистами в липні 1941 року. Вічна пам'ять про них». URL: <https://www.shtetlinks.jewishgen.org/Nepolakivtsi/>

¹⁶² URL: https://www.shtetlinks.jewishgen.org/Nepolakivtsi/html/Nepolakivtsi-Jewish_cemetery.html

3, Протокол допиту 41 - 21 червня
 1944 року облучена мовою село Неполоківці
 Я, начальник Кішчанського РО НКВД по Чернівецькій обл
 старший лейтенант милиції Лазутин
 допросив свідель о злодеяниях немецко-румынских
 захватчиков в с. Неполоковцы Кішчанського району
 Чернівецької області

Щербакову Вікторію Леонтіївну
 1924 року народил, українка и житель-
 ница с. Неполоковцы Кішчанського р-на
 Чернівецької області, ш.крестан, українка
 грамотна, змн. ВЛКСМ, замужтва
 не судима. працює начальником Неполоков-
 ського отделу зв'язу.

Задачу потных показаний пресудителена об ответствен-
 ности по ст. 29 УК УССР Щербакова Вікторія Леонтіївна.

То существу дома показала:

5 июля 1941 года румынские воиска оккупировали терри-
 торию Кішчанського району Чернівецької області.
 С первого дня румынские оккупанты начали аресты и
 грабеж местного населения.

Тогда 9 июля 1941 года по приказу Румынского шара
 танкариерши старшины (платонер) Кургу Константина
 румынские солдаты начали производить аресты
 мирных граждан сел Неполоковцы, Кременецький
 граждан еврейской национальности так или
 были арестованы: 1) Тавгендер Леон Александрович 46 лет
 2) Тибсер Владимир 27 лет 3) Тршгер Эдуард 24 лет
 4) Тлущер Давид 42 лет 5) Розенблат Карай 18 лет
 6) Розенблат Моисей 21 лет 7) Таскин Давид 50 лет
 8) Давбер Яков 60 лет 9) Циммер Рудан 55 лет

всего было арестовано 31 человек, которых посадили
 в подвал дома и в 13 часов дня 9 июля 1941 года румынские
 солдаты выводили арестованных небольшими группами
 и производили расстрел во дворе дома где сидели аресто-
 ванные, расстрел производился из винтовок разрывными
 пулями, Я лично слышала выстрелы и крики расстрели-
 ваемых, после расстрела я видела трупы расстрели-
 ваемых, которых насчитывалось 31 человек, в тот же день
 румынская танкариерша запретила хоронить расстрелянных
 Протокол с моих слов записан верно и мне прочитан

Допросен Нач. Кішчанського РО НКВД
 Ст. Лазутин 194 / Щербакова Вікторія Леонтіївна

¹⁶³ URL: https://www.shtetlinks.jewishgen.org/Nepolakivtsi/html/Yad_Vashem_list3.html

Протокол допиту - 42 - 27. 10. 55
 1944 год августа месяца с Неполоховиц 50
 Я начальником киевского РО НКВД по Черновицкой обл. - ам
 старший лейтенант милиции Лупул
 допросил свидетеля о злодеяниях немецко-фашистские
 оккупантов в селе Неполоховиц Кивчанского
 района Черновицкой области
 Лупул Василий Алексеевич 1940 год
 родился в селе Неполоховиц Кивчанского района
 Черновицкой области, из крестьян
 украинцы, грамотный, беспартийный
 женат, в настоящее время работает
 директором лесхоза
 Задачу Лупул показал показаниям предупредив об ответствен-
 ности по ст 89 УК УССР. Лупул В. А.
 по существу дела показал:
 В начале июля месяца 1941 года румынскими войсками
 при участии предателя Томи Вагара, Исакча Кудина
 Георгиевича были арестованы мирные жители
 еврейской национальности села Неполоховиц
 1. Плугер Яковлев, 2) Липец Давид, 3) Кацман Давид
 4) Брунер Маркус, 5) Цингер Давид, 6) Розенберг Моисей
 7) Розенберг Исидор, 8) Друман Израиль 9) Розенберг Давид
 10) Шерф Моисей, 11) Золотенберг Леон
 всего было арестовано 32 человека, арестованные
 находились в подвале дома возле спирт завода.
 В 4⁰⁰ ночи все перечисленные 32 человека были
 арестованы, а в 13⁰⁰ дня гитлеровские еврейской национальности
 и один украинец без следствия и суда были расстреляны
 Расстрел производился во дворе где помещались арестованные
 румынскими солдатами, которые после расстрела
 мертвых жандармов с Неполоховиц выехали, и указали
 по фамилии, кто расстреливал я не знаю
 больше документов Киев я имел протокол с
 своим слов записан виден и мне понятен
 в том и расписался Лупул В. А.

Допросил Нач Кивчанского РО НКВД
 ст 101 м.п. Лупул В. А.

THIS PAGE OF ORIGINAL IS DAMAGED
 СТРАНИЦА ОРИГИНАЛА ПОВРЕЖДЕНА

¹⁶⁴ URL: https://www.shtetlinks.jewishgen.org/Nepolakivtsi/html/Yad_Vashem_list4.html

Протоколи Надзвичайної державної комісії з розслідування німецько-фашистських злочинів, скоєних на радянській території. Список 54 розстріляних євреїв Неполоківців у 1941-1945 рр.¹⁶⁵

	Nr.	Список - 59 -	tere ³⁾	68	
<p>советских граждан расстрелянных и задержанных немецко-фашистскими захватчиками в период оккупации на территории села Неполоковцы, Клецацкого района, Черновицкой области</p>					
		фамилия, имя, отчество	год рождения	национальность	место рождения
1		Циммер Абрам	1881	Еврей	Неполоковцы
2		Френкель Ираим	1923	"	"
3		Френкель Илья	1919	"	"
4		Френкель Саша	1921	"	"
5		Полонин Адольф	1896	"	"
6		Розенблюм Моисей	1886	"	"
7		Давбер Саша	1866	"	"
8		Хайкель Давид	1896	"	"
9		Ортингер Меер	1881	"	"
10		Шерш Ураимов	1896	"	"
11		Розенберг Зина	1925	"	"
12		Брук	1909	"	"
13		Циммер Уман	1911	"	"
14		Циммер Шай	1923	"	"
15		Циммер Мина	1923	"	"
16		Киршман Хаим	1879	"	"
17		Тотман	1911	"	"
18		Бернштам Мейк	1909	"	"
19		Толднер Зина	1913	"	"
20		Толднер Иван	1894	"	"

OBS. — Vezi instrucțiunile la legea de urmărire. — ¹⁾ De consemnare sau încasare. — ²⁾ In caz de urmărire din afară.

C. 3672. M. O., Imprimeria Națională.

¹⁶⁵ URL: https://www.shtetlinks.jewishgen.org/Nepolakivtsi/html/Yad_Vashem_list2.html

		- 00 -		(Controllarmi sua altezza)		
Nr.		Nr.	Data	Lei		
1	Граммия, моя отчество	200 ром. ре- шид	Июл.	Нацио- нальн. исемн	Место- нахождения.	
21	Гильман Герман	1861		Еврей	Николоповна	
22	Гильман Соли	1904		"	"	
23	Гильзикрат Алтер	1891		"	"	
24	Цингер Аннаша	1896		"	"	
25	Рубингер Моисе	1905		"	"	
26	Бонсени из Румынии Граммия которых неизвестно			"	"	
27				"	"	
28				"	"	
29	Файбис Ицхак	1901		"	"	
30	Менер Давид	1900		"	"	
31	Вайнмгер Саломе	1885		"	"	
32	Фимин Фриг	1857		"	"	
33	Густа Фриг	1901		"	"	
34	Ландман	1905		"	"	
35	Баймис Герман	1901		"	"	
36	Баймис Фейла	1905	Июн.	"	"	
37	Баймис Гиди	1938	Июн.	"	"	
38	Ормгер Рухля	1881	Июн.	"	"	
39	Простак Сали	1911	Июн.	"	"	
40	Простак Эми	1937	Июн.	"	"	
41	Ормгер Мир	1881	Июн.	"	"	
42	Ормгер Луци	1929	Июн.	"	"	
43	Вайс Рубина	1901	Июн.	"	"	
44	Вайс Эми	1913	"	"	"	
45	Розенблат Сали	1881	Июн.	"	"	
46	Розенблат Тали	1931	Июн.	"	"	

№№ п/п	Фамилия, имя, отчество	год рожд. здесь	пол	нацио- нальн.	Место жи- тельства
42	Розенблат Абрам	1927	Муж.	Еврей	Ново-киевск
48	Дружман Герман	1896	"	"	"
49	Розенберг Абрам	1906	"	"	"
50	Розенберг Моисей	1903	"	"	"
51	Алтер Израиль	1909	"	"	"
52	Вирнбаум Мейер	1881	"	"	"
53	Бернштейн Коля	1924	Муж.	"	"
54	Веркович Регина	1922	Муж.	"	"

Секретарь районной комиссии *А. Кудряков*

Копию заверяет
секретарь исполкома *В. Демин*

OBS. — Vezi instrucțiunile la legea de urmărire. — *) De consemnare sau încasare. — **) In caz de urmărire din afară.

Нижні Станівці¹⁶⁶

Нижні Станівці, 1906 р.¹⁶⁷

Нижні Станівці — село в Кіцманському районі. Колишня назва — Станешти (рум.), Станівці Долішні. Перша письмова згадка про село відноситься до 1596 року. У XIX столітті, під владою Австро-Угорської імперії, Нижні Станівці (Unter-Stanestie) – торгове містечко у складі Герцогства Буковини (на початку XX століття – у Вашковецькому повіті), центр судової округи. У 1918-1940 рр. – у складі Румунії, у 1940-1991 рр. – УРСР.

Єврейська громада¹⁶⁸

Євреї оселилися в Нижніх Станівцях на початку XIX ст. Вони перебралися сюди з Галичини. Євреї займалися роздрібною торгівлею, заснували невеликі промислові підприємства – лісопильню, миловарню, виробництво соди. Однак більша частина єврейського населення не могла заробити на життя, і багато з них емігрували до Америки. Пізніше, при більш ліберальному австрійському режимі, середній клас виріс. Розцвіла торгівля сільськогосподарською продукцією, євреї займалися орендою поміщицьких

¹⁶⁶Поляк М. П. Кіцманщина. Її минуле і сучасне: [Перлина Буковинської культури: іст.-геогр. відомості про р-н] / Михайло Поляк. – Чернівці: Петрович і Петрівна, 2013. — 560 с.,

¹⁶⁷ URL: <http://www.muzejew.org.ua/Susidstvo/Responsive/Nizhstanivci-Ukr.html>

¹⁶⁸The Jews of Unter-Stanestie. URL: <https://www.jewishgen.org/Yizkor/staneshti/staneshti.html>; Nizhniye Stanovtsy (Ukraine) Translation of chapter “Unter Stanestie” from Volume II: Geschichte der Juden in der Bukowina. URL: https://www.jewishgen.org/Yizkor/Bukowinabook/buk2_118b.html

маєтків. У другій половині XIX ст. єврейське населення Станешть становило близько 4000 чоловік.

На рубежі століть (1890-1914 рр.) сучасний дух став переважати в Станештах. Багато сімей відправляли своїх дітей здобувати вищу освіту. Зростав добробут громади. Євреї викупували орендовану землю. Шевці, кравці, годинникарі, теслярі, водопровідники, перукарі, слюсарі, бондарі, ковалі були майже виключно євреї. Навіть більшість чиновників були євреями – окружний суддя, лікар, начальник поліції, вчителька в державній школі. До війни лікарі, юристи та фармацевти в Станештах, як і в інших містах Буковини, були в більшості своїй євреями.

Під час Першої світової війни єврейські жителі Станешть випробували на собі жорстокість російських окупаційних властей. Багато сімей залишили домівку, кинувши все своє майно. Після війни частина з них повернулася, щоб спробувати відновити зруйноване життя.

У період між двома світовими війнами, коли Буковина потрапила до складу Румунії, єврейське життя в Станештах розвивалося, працювала школа «Сафа Іврія», діяли єврейські громадські та політичні організації.

Викладачі та учні школи "Сафа Іврія"

29 червня 1940 року Червона Армія зайняла Нижні Станівці. Це призвело до депортації багатьох єврейських сімей, як надто заможних, до Сибіру. Деяка частина євреїв була змушена піти на співпрацю з новою владою. Цей факт був використаний в 1941 р., коли після початку війни Німеччини та СРСР і повернення на Буковину румунських властей деякі односельці оголосили євреїв прихованими комуністами, щоб мати можливість безкарно грабувати і вбивати їх.

28 липня 1941 р. 65 євреїв Станівців були розділені на групи і вбиті. Інша частина (переважно люди похилого віку, жінки й діти) були відправлені

румунськими властями до Вашківців, де багатьох з них убили. Ті, що залишилися в живих, були депортовані до Трансністрії, де загинуло 172 євреїв зі Станівців.

Доктор Гірш (Цві) Шульман закінчив медичний університет у Льєжі, Бельгія. Вбитий в Нижніх Станівцях в 1941 р.

Після звільнення Буковини від німецько-румунської окупації нечисленні євреї стали повертатися з Трансністрії і опинилися в Чернівцях. У 1945 р. радянські власті дозволили євреям Чернівців репатріюватися до Румунії, і біженці зі Станівців змогли скористатися цим дозволом. Багато з них потім перебралися з Румунії в Ізраїль.

Нижні Станівці, єврейський цвинтар. 2013 р.¹⁶⁹

¹⁶⁹ URL: <http://www.muzejew.org.ua/Susidstvo/Responsive/Nizhstanivci-Foto-Ukr.html>

Новоселиця¹⁷⁰

Австрійська Новоселиця. 1900 р.¹⁷¹

Новоселиця (до 1617 – Шишківці) – адміністративний центр Новоселицької міської громади Чернівецького району.

Найдавніша письмова згадка про Новоселицю датується 1456 роком.

За даними на 1859 рік у власницькому містечку Хотинського повіту Бессарабської губернії (яке належало на той час дворянському роду Стурдза) мешкала 2081 особа (1056 чоловічої та 1025 – жіночої статі), налічувалось 299 домогосподарств, існували 2 православні церкви, 3 єврейських молитовних будинки, митниця, поштова станція, лісова пристань, відбувались щонедільні базари¹⁷².

Із 2-ї половини 19 ст. в Новоселиці почала розвиватися промисловість. 1870 працювали паровий млин, винокурня, олійня та 2 шкіряних заводи. Додатковим імпульсом для розвитку Новоселиці було прокладання залізниці (1884 Чернівці–Новоселиця і 1892 Жмеринка–Новоселиця), завдяки чому містечко стало значним транзитним пунктом.

До 1918 року біля Новоселиці знаходився потрійний стик кордонів Російської Імперії, Австро-Угорської Імперії та Румунії, а до незалежності

¹⁷⁰ Гаврилук Йосип, Риндюк Олексій. Мій рідний край, моя земля: Нарис про Новоселицький район. — Новоселиця, 1997; Водотика Т.С. НОВОСЕЛИЦЯ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во "Наукова думка", 2010. – 728 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Novoselytsia_mst

¹⁷¹ URL: <https://buktour.icu/bukovyna/old-photo/251-bukovyna-novoselytskyi-raion.html>

¹⁷² Бессарабская область. Список населенных мест по сведениям 1859 года. Санкт-Петербург, 1861 (рос.), (№ 897). URL: <https://archive.org/details/snmIII>

останньої тут сходилися кордони трьох імперій – Російської, Австрійської та Османської.

26 червня 1940 року уряд СРСР направив румунському уряду ноту про повернення Бессарабії та передачу північної частини Буковини Радянському Союзу. 28 червня цього ж року в місто вступила Червона Армія. Тут була встановлена радянська влада. Враховуючи те, що на зайнятій території не було досвідчених кадрів, уряд України надіслав сюди велику групу працівників із східних областей України. У Новоселицю на постійну роботу прибуло 130 чоловік. Волосний комітет КП(б) України очолив К.С. Разумович, волосний виконком Г.С. Степченко, а міську раду І.А. Зибін. У серпні 1940 року почалася націоналізація промислових підприємств, майстерень, банків, залізничного транспорту, засобів зв'язку, закладів торгівлі тощо.

7 липня 1941 року містечко було захоплене німецько-румунськими військами.

30 березня 1944 року в Новоселицю увійшли радянські війська.

Новоселиці присвячено значна кількість видань: Нісана Пейсаха «Новоселица – моя гордость и печаль», «Вихри, водовороты, жизнь» Нафтуле Рабиновича «Я і моє містечко» – мовою ідиш, «Сефер Новоселица – Бессарабія» (під ред. Шалома Дорнера) – мовою іврит, Джона Ріда «Війна у Східній Європі» і Макса Ройтмана «Спогади бессарабського дідуся» – англійською, Харальда Весселя «Джон Рід – червоний журналіст» – німецькою, путівник Йосипа Гаврилюка «Новоселиця» – українською. Це далеко не всі книги, де описується містечко Новоселиця.

Російська Новоселиця. Залізничний вокзал. 1899 р.¹⁷³

¹⁷³ URL: <https://buktour.icu/bukovyna/old-photo/251-bukovyna-novoselytskyi-raion.html>

Єврейське населення

Рік	Кількість	%
1847	81 родина	
1897	3998	66.1
1898	4152	86.1
1930	7000 (приблизно)	

Точний час появи євреїв у Новоселиці невідомий. Є припущення, що ще в першому столітті нашої ери, в епоху даків, тут мешкали євреї, проте цього немає документальних свідчень. Проте відомо, що у XIV столітті, коли існував "бирладський" торговий шлях із Галичини, у Новоселиці жили євреї.

Є документи, у яких згадується, що у 1367 року у Молдавію (а Новоселиця тоді була частиною Молдавського князівства) прибула хвиля євреїв-переселенців з Угорщини. Очевидно, тоді ж почало формуватися постійне єврейське населення Новоселиці. Під час розкопок на єврейському цвинтарі у селі Клішківці було виявлено пам'ятки мешканців Новоселиці 15-го століття (на цьому цвинтарі продовжували ховати мешканців Новоселиці також у 20-му столітті).

На початку 16 століття до Новоселиці прибули євреї-біженці з Іспанії. У цей час молдавський князь Штефан Чел Маре запросив торговців зі Львова різних національностей – поляків, росіян, вірменів і євреїв – до Молдавії. Багато євреїв оселилися тоді в селах Бессарабії за порадами місцевих князів, які були зацікавлені у розвитку своїх маєтків.

Єврейські поселення у Бессарабії, в т.ч. у Новоселиці, отримали особливий розвиток у другій половині 17-го століття, коли багато євреїв прибули сюди після погромів у 1648-1649 рр. Частина з них були вихідцями із Польщі, а частина – з України.

Після переходу Бессарабії під владу Росії сюди почали стікатися багато євреїв з Литви, Білорусії та України, і навіть із Буковини та Галичини, які тоді перебували під владою Австрії. У 1827 році губернатор Бессарабії доповідав, що "з Австрії прибуває багато євреїв".

¹⁷⁴“Novoselitsa” Encyclopedia of Jewish Communities in Romania, Volume 2. [Pages 368-372] URL: https://www.jewishgen.org/Yizkor/pinkas_romania/rom2_00368.html; Н. Пейсах Вихри, водовороты, жизнь". Изд. "Алеф", Тель-Авив, 1987.146 с.; Песах Нисан Новоселица – моя гордость и печаль. 1999. – 400 с.; Круглов А.И. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий. 1997 г. URL: http://history.org.ua/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf

1841-го року губернатор Бессарабії Воронцов надав євреям право торгувати лісом у долині річки Прут. Спершу таке право було надано на два роки, але згодом час від часу продовжувалося на додатковий термін.

Наприкінці 19 століття в Новоселиці проживало близько 4 тисяч євреїв – дві третини всього населення.

Новоселиця, члени єврейської громади.¹⁷⁵

До Першої світової війни Новоселиця знаходилася на стику трьох держав: Росії, Австро-Угорщини та Румунії. Шолом-Алейхем писав, що коли співає півень, його спів чути відразу в трьох державах.

У період між 1-ою та 2-ою світовими війнами Новоселиця перебувала під владою Румунії. На той час Новоселиця була майже повністю єврейським містечком, наприклад, 1930-го року євреї становили понад 86% всього населення Новоселиці.

5 липня 1941 року містечко було захоплене німецько-румунськими військами. Тоді під час кривавого погрому одразу загинуло близько 900 людей. Через кілька днів усі євреї були вигнані до таборів Трансністрії, і в серпні 1941 року в містечку не залишилося жодного єврея.

30 березня 1944 року нацисти були вибиті з Новоселиці радянськими військами. Однак лише дуже небагато колишніх мешканців Новоселиці з-

¹⁷⁵ URL: <https://vaadua.org/news/novoselicya-ievreyske-minule-hristiyanske-suchasne>

поміж її єврейського населення вціліли за роки війни і змогли повернутися до Новоселиці.

Рівка Мед народилася в Новоселиці у 1916 році. Рівка була вбита під час Шоа.¹⁷⁶

Хана Гольдштейн народилася в Новоселиці. Хана була вбита під час Шоа.

В ізраїльському Рамат ха-Шароні була створена «Організація вихідців з Новоселиці» і збудовано селище «Шикун Пеккер», в якому живуть вцілілі в роки 2-ї світової війни колишні жителі Новоселиці та частина їх нащадків, побудовано синагогу на згадку про загиблих земляків.

В Новоселиці збереглася Велика синагога¹⁷⁷, найунікальніша з усіх синагог України. За радянських часів використовувалася як Будинок піонерів. Під шарами штукатурки виявлені розписи стін і стелі, що частково

¹⁷⁶ URL: <https://collections.yadvashem.org/en/photos/search-results/Novoselitsa?page=1>

¹⁷⁷ У 2009 році Новоселицька міська рада передала місцеву синагогу Асоціації єврейських громадських організацій та общин України (Ваад України). Розписи у Новоселицькій синагозі свідчать про існування особливої художньої традиції, яка сформувалася у регіонах Буковини та Бессарабії наприкінці XIX століття. Ця синагога була збудована у 1920 році, після Другої світової війни вона вже не діяла, розписи були забілені, тому збереглися дуже добре. Звісно, найбільше вражає розпис на стелі. Тут зображений яскравий букет із троянд, маргариток і польових квітів. Букет обрамлений вінком із 12-х медальйонів, які ілюструють 150 псалом. У медальйонах процитовані і послідовно проілюстровані 11 віршів цього псалма, зокрема: «Хваліте Бога у святині його»... Також при вході є список 14 місцевих євреїв, завдяки яким у 1920 році у Новоселиці була збудована синагога.

збереглися. Було зроблено спробу реставрації, але станом на 2019 рік відремонтовано лише дах будівлі.

Новоселиця, розписи в синагозі. У кутах стелі – ілюстрація з Піркей Авот (Повчання Батьків): лев, леопард, орел та олень.¹⁷⁸

Новоселиця, єврейський цвинтар. 2020 р.¹⁷⁹

¹⁷⁸ URL: https://myshtetl.org/synagogues/syn_bukovina1.html

¹⁷⁹ У Новоселиці є два єврейські цвинтарі. На один із них насадки новоселицьких євреїв дали кілька тисяч доларів і тут зробили паркан, гарні ворота, деякі могили впорядковані. Тут можна побачити і оригінальні надгробки, наприклад, у формі стовбура дерева. URL: <https://vaadua.org/news/novoselicya-ievreyske-minule-hristiyanske-suchasne>

Путила¹⁸⁰

Путила, 1911 р.¹⁸¹

Путила (старі назви – Сторонець-Путилів, Путилів) – центр Путильської селищної громади Вижницького району.

Уперше згадується 1501 року разом з іншими населеними пунктами, які польський король передав молдавському великому логофету Іону Теутулу у володіння за те, що той уклав мир між Польщею і Молдовою.¹⁸²

Єврейська громада¹⁸³

Місто Путила мало Kultusgemeinde¹⁸⁴, до якого належали села Плоска, Сергіє, Фошка, Зібена Тораки, Чизеліта, Діхтерніц, Гура-Путилей і Яблониця, разом 1400 душ. Ця громада не могла дозволити собі рабина, тому вони скористалися послугами рабина з Вижниці. Раббі Хагер був останнім рабином, який мав цю честь. У Путилі була синагога та молитовний будинок.

¹⁸⁰ R.F. Kaind 1. Geschichte der Bukowina. Absch. 2. Czernowitz, 1903, стор. 26; Fr. Wickenhauser. Molda oder Beitrage zur Geschichte der Moldau und Bukowina. Bd. 2. Czernowitz, 1891, стор. 31.461

¹⁸¹ URL: <https://castles.com.ua/putyla.html> (дата звернення: 04.07.2024).

¹⁸² Історія міст і сіл Української РСР. Путила, Чернівецька область. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. — С. 155 – 706 с.

¹⁸³ This is a translation of the chapter “Putila”, Geschichte der Juden in der Bukowina {History of the Jews in the Bukovina} Edited by: Dr. Hugo Gold, As told by: Eugen Rosner, Petach-Tikwa, Israel, Published in Tel Aviv, 1962. URL: https://www.jewishgen.org/yizkor/bukowinabook/buk2_092b.html (дата звернення: 02.07.2024).

¹⁸⁴ Єврейська громада в місті була відома як «Kultusgemeinde». Австрійський режим вимагав, щоб громади мали самоврядування за допомогою встановленої форми організації, включаючи президента, віце-президента, секретаря та кілька комітетів. Цих посадових осіб обирали євреї громади. Села, які не були достатньо великими, щоб підтримувати таку організацію, належали громаді найближчого великого міста.

Навколишні села мали молитовний будинок. При сіоністській організації діяла бібліотека. За підтримки президента громади та заступника мера, фармацевта Макса Роснера, у 1933 році було відкрито єврейський дитячий садок. Багато років сіоністську жіночу організацію очолювала пані Анна Бір.

Путила (кінець XIX – початок XX в.).¹⁸⁵

Працьовите єврейське населення жило в тихій злагоді та безтурботному взаєморозумінні зі своїми сусідами. Цей мир закінчився сумно після окупації міста росіянами в 1940 році. У наступні катастрофічні роки більшість євреїв зазнали жалюгідного кінця. Врятувалися не більше 200 осіб.

У роки російської окупації (1940/1941) відбулися значні зміни. Багаторічний голова громади втік із родиною до Заставни. З тих, хто залишився в місті, сіоністські лідери та землевласники були відправлені до Сибіру, зокрема адвокат д-р Вінклер, лікарі д-р Йозеф Бадіан і д-р Герхард Вінклер, загальний сіоніст д-р Йоахім Грайф, віце-президент президент спільноти Фріц Райхман.

Після вступу німецько-румунських армійських угруповань на Буковину в 1941 році синагогу та всі єврейські будинки спалили дотла. Єврейське населення було загнане на смерть. Більшість загинули в концтаборі Єдінець, частина по дорозі в Атачі, решта в Придністров'ї (Ободівка, Щаргород, Могилів та околиці). Колишній секретар громади Герман Вінклер, 84-річний чоловік, знепритомнів на дорозі і був похований заживо на очах у своєї дочки. Іншими жертвами були доктор Самі Шехтер, фармацевт Макс Рознер, який загинув в Ободівці (1879-1941) разом зі своєю дружиною та дочкою, та багато інших, які померли жахливо.

Серед тих, хто вижив, живуть в Ізраїлі: пані Анна Бір, пані Паула Шехтер, пані Джина Секлер, пан Вінклер, фармацевт Ойген Рознер і Мартін Секлер.

¹⁸⁵ URL: <http://muzejew.org.ua/Karta-Gura-Putilei-Rus.html>

Садгорський ринок, близько 1911 року.¹⁸⁷

Садгора (до 15.08.1944 Садагура¹⁸⁸; рум. Sădăgura; їд. סאַדאָגורא; пол. Sadagóra) – колишнє місто на Буковині, за 6 км на північ від Чернівців, засноване 1771 року. Нині Садгора включена до складу міста Чернівці.

Під час російсько-турецької війни 1768-1774 рр, командувачі російської армії в Молдові і Волощині прийняли заходи для покращення економічної та грошово-кредитної системи в князівствах. Таким чином, барон Петер Ніколаус фон Гартенберг (нім. Peter Nikolaus Neugart(en) von Gartenberg) заснував тут монетний двір (Gartenberg в буквальному перекладі на німецьку мову «Сад-гора»). 1771-1774 рр. російська влада карбувала у Садгорі монети з гербами Молдови і Волощини.

Після 1842 року, коли тут оселився цадик Ізраель Фрідманн, Садгора стала важливим місцем для хасидського юдаїзму. Сьогодні велика частина Садигурських хасидів проживає в районі Бней Брак (Ізраїль).

До 1914 року відоме ярмарками та синагогою. 1910 року у місті було 4600 мешканців (у тому ч. 74 % євреїв, 16 % українців, 8 % поляків).

У 1941-44 роках, у час існування губернаторства Буковина, в Садгорі діяв румунський концентраційний табір.

¹⁸⁶“Sadagura” - Encyclopedia of Jewish Communities in Romania, Volume 2 (Sadhora, Ukraine). URL: https://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_romania/rom2_00469.html

¹⁸⁷ URL: <https://kehilalinks.jewishgen.org/sadgura/index.html>

¹⁸⁸ Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ (на 1 вересня 1946 року) / М. Ф. Попівський (відп. ред.). — 1 вид. — К. : Українське видавництво політичної літератури, 1947. — С. 944, 1017. — 1064 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/URSRAdmTerPodil_1947/URSRAdmTerPodil_1947.pdf

Єврейська громада¹⁸⁹

Єврейське населення Садгори

Рік	Кількість	%
1774	103	
1776	186	
1873	3591	
1880	3888	80.4
1910	3410	74.0
1914	5060	
1919	900	
1930	1459	
1941	654	
1945	5 родин	

Єврейські громади виникають у Садгорі у 18 ст. Головна синагога була збудована бл. 1770, поряд з нею існував ряд невеликих синагог і молитовних будинків. У Садгорі також була єшива. Першим рабином Садгори (1807–1833 рр.) був Ішая Ліквернік.

Місцеві євреї займалися, в основному, комерцією та ремеслами, але на околицях Садгори жили також орендарі та багаті єврейські землевласники. Типовим заняттям місцевої єврейської бідноти була доставка до будинків води з навколишніх колодязів. Наприкінці 19 ст. в Садгорі були 12 синагог, талмуд-тора, єшива, єврейський цвинтар. Рабин Садгори на початку ХХ ст. – Йоханан Ландау. У 1908 р. у містечку працювали училище, яке фінансувалося фондом барона Гірша, будинок для людей похилого віку.

У 1914 році в час розквіту громади Садгори єврейське населення становило близько 50% жителів містечка (5 060 з приблизно 10 000 чол. всього), і понад 3000 чол. із 16 навколишніх громад також належали до Садгори.

У ході Першої світової війни містечко значно постраждало, багато євреїв залишили його; багато хто був висланий у внутрішні губернії Російської імперії.

На початку 1920-х рр. допомогу євреям Садгори надавав Джойнт¹⁹⁰. У 1920–30-х роках діяли відділення різних єврейських партій та організацій. Активно працювали сіоністські організації. Євреї брали участь у житті міста, єврейські партії були представлені у місцевому муніципалітеті.

Садгора була найважливішим центром хасидизму на Буковині. Більшість жителів Садгори були хасидами Ружинських цадиків.

¹⁸⁹ “Sadagura” - Encyclopedia of Jewish Communities in Romania, Volume 2 (Sadhora, Ukraine). URL: https://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_romania/rom2_00469.html

¹⁹⁰ Міжнародна громадська організація Центр «Джойнт» є представником Американського єврейського об'єднаного розподільчого комітету «Джойнт» (заснований у 1914 році, працює більш ніж у 70 країнах світу) та фінансує програми екстреної допомоги з урятування життя, програми соціальної допомоги бідним, а також проекти громадського та культурного відродження.

Раббі Ізраель Фрідман з Ружина, правнук Дов Бера з Межиріччя, влаштувався у місті після того, як був випущений із в'язниці в Росії. Ружинський цадик переїжджав з міста до міста, поки після багатьох зусиль його прихильників, що описано у численних хасидських легендах, 20 грудня 1845 р. імператор Фердинанд I дозволив йому мешкати у Садгорі на Буковині. Хасиди купили для р. Ізраеля маєток Золотий Потік поруч із містом, де він збудував собі багатий особняк і став вести розкішний спосіб життя. Ружинський цадик вплинув на багатьох хасидів і цадиків, тисячі людей стікалися до його двору. Сини р. Ізраеля заснували хасидські династії в Гусятині та Чорткові, онук – у Боянах.

Ребе Клойз у Садгорі 1899 р.¹⁹¹

Розкішна синагога¹⁹² р. Ісроеля довгий час стояла в руїнах, Станом на 2017 р. садгирські хасиди, що мешкають в Ізраїлі та США, відновили стару синагогу Ружинського Ребе та огель на місці поховання цадика. Розмірами та декором огель абсолютно відповідає синагозі – р. Ісроель у розкоші жив, у розкоші і спочиває.

¹⁹¹ URL: <https://cja.huji.ac.il/gross/browser.php?mode=set&id=43360>

¹⁹² Синагога разом із прилеглим до неї комплексом була володінням цадика Ізраеля Фрідмана – духовного батька садгородських хасидів, який оселився у Садгорі у 1841 році, прибувши з Ружина (сучасна Житомирська область). Зведена у 1842 році, вона була центром єврейського життя Садгори до середини ХХ століття. Побудована в романтичному стилі з використанням мавританських мотивів, божниця більше походила на фешенебельний палац, ніж на будинок молитви. Після Другої світової війни синагогу закрили, і розмістили тут спочатку майстерню з ремонту танків, а потім – сільгосптехніки. Для цих потреб навіть до південного та східного фасадів спеціально добудували приміщення фабричних цехів. З часом будівля синагоги занепадала і на початку ХХІ століття була пристанищем місцевих бомжів. У 2006 році споруди комплексу передали єврейській громаді і відреставрували.

Садгора і сьогодні є місцем єврейського паломництва. Хасиди з усього світу кожного року приїздять сюди віддати шану могилі цадика, якій при житті володів даром зцілення безнадійно хворих і, за свідченнями паломників, не втратив їх і після смерті.

Наприкінці червня 1940 року Садгора разом із усією північною Буковиною була приєднана до Радянського Союзу. Єврейське майно було конфісковано, а навесні 1941 року багато єврейських торговців і ремісників Садгори були заслані до Сибіру. Ніхто із засланих не повернувся.

З початком війни між Румунією та Радянським Союзом у 1941 році Північна Буковина була знову захоплена румунськими військами.

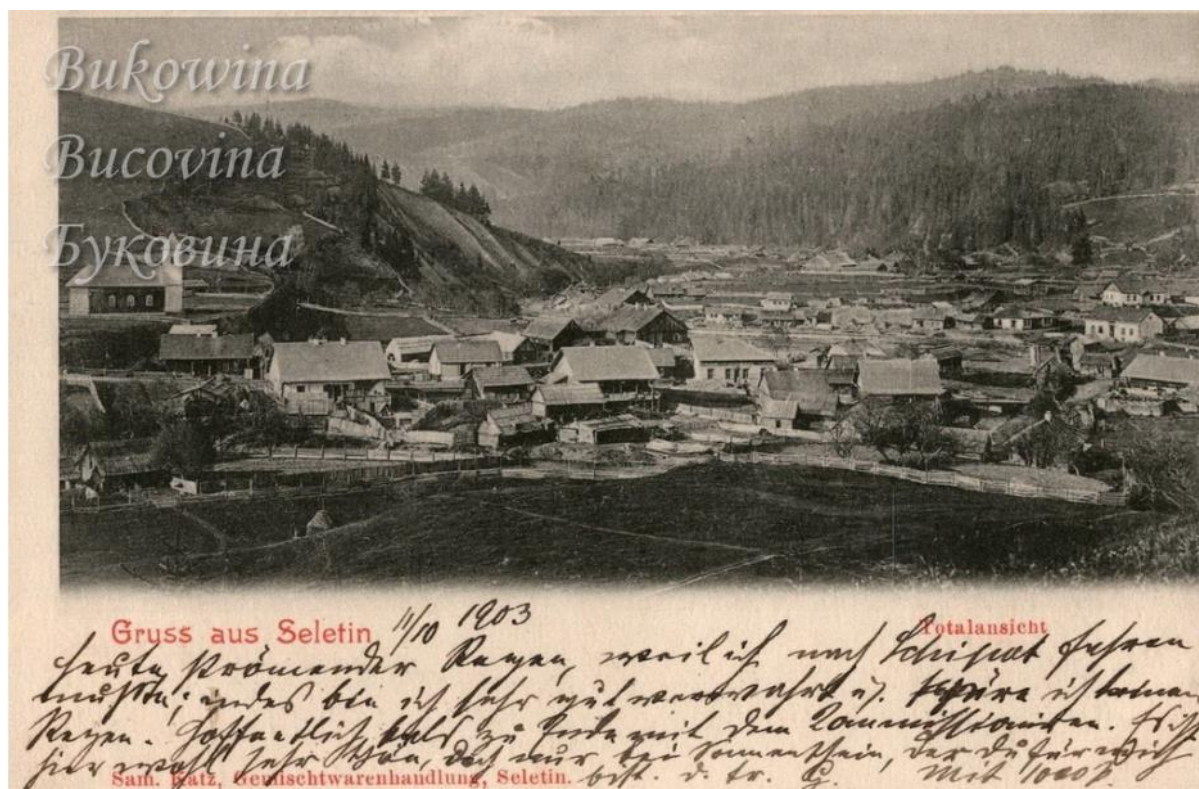
На початку липня 1941 р. Садгору зайняли румунські війська. У ході погромів 8 липня загинуло 98 євреїв¹⁹³. Восени 1941 р. євреї Садгори були депортовані до Трансністрії.

У 1944 р. кілька уцілілих євреїв повернулися до містечка.

Садгора, відреставрована синагога.

¹⁹³ Круглов А.И. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий. 1997 г. С.10. URL: http://history.org.ua/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf;

Селятин, 1903 р.¹⁹⁵

Селятин (Seletin), що лежить над річкою Сучавою, є одним з найстаріших поселень Буковинської Гуцульщини. Вперше село згадується в грамоті Молдавського князя Стефана III від 13 березня 1490 року, як власність Путнянського монастиря. Сьогодні цей відомий православний монастир знаходиться через кордон на території Румунії.

На початку XX століття Селятин, належавши до Австро-Угорської імперії, був справжнім європейським містечком з населенням майже півтора десятка тисяч жителів. Тут було більше двадцяти філіалів європейських банків, стільки ж ресторанів і шинків, дві синагоги, православна та греко-католицька церкви. Більшість населення містечка склали українці-гуцули, майже 40 відсотків жителів були євреями. Також Селятин заселяли румуни, німці та поляки.

За переписом 1900 року в селі Селятин Радівецького повіту були 962 будинки, проживали 4578 мешканців: 3275 українців, 2 липовани, 71 румун, 220 німців, 890 євреїв, 54 поляки, 3 угорці.¹⁹⁶

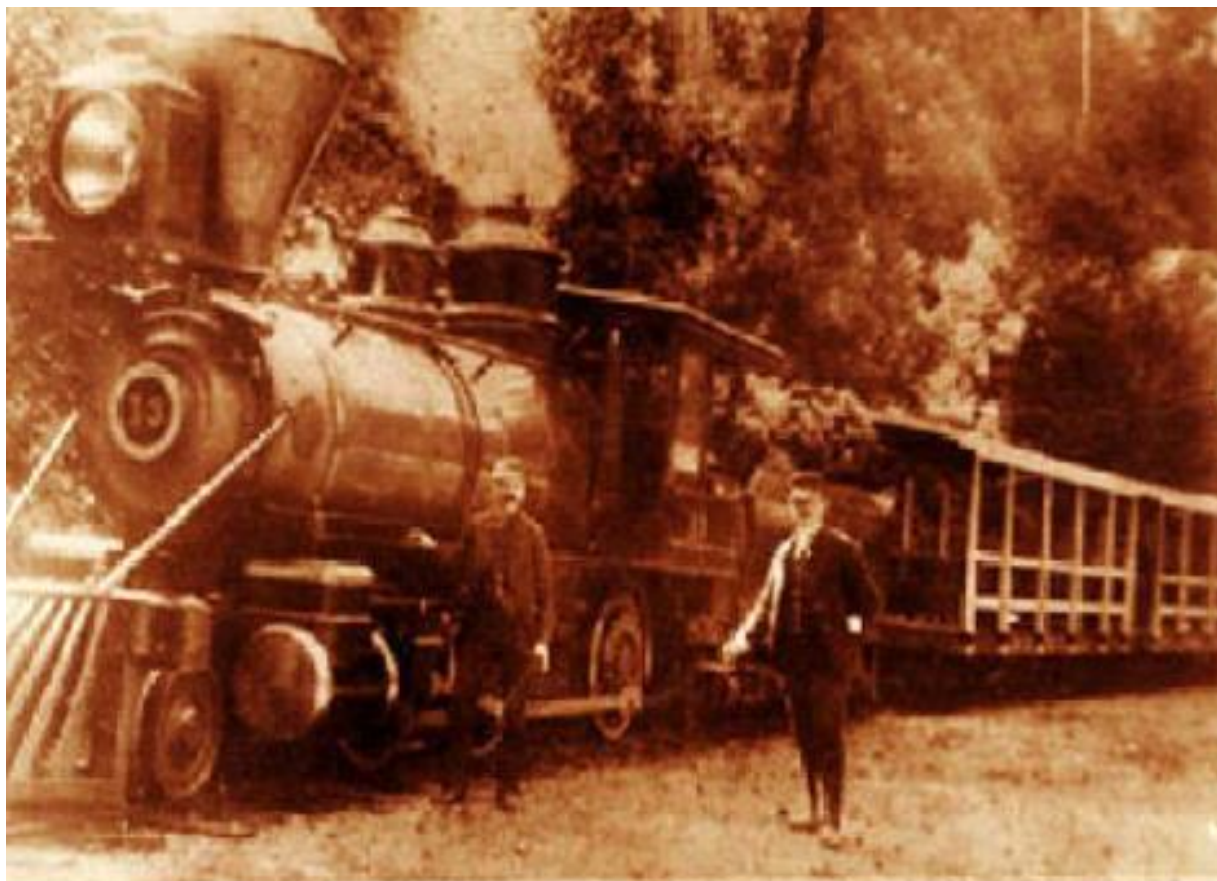
¹⁹⁴ Seletyn // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa : Druk «Wieku», 1889. — Т. X. — S. 423. (пол.) URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_X/423; Marcus Lecker I Remember: Odyssey of a Jewish Teenager in Eastern Europe URL: <https://migs.concordia.ca/memoirs/lecker/lecker.html>; Розповіді старожилів села Селятин: Бойчак К.І., Костиль Д.І., Антеюк В.Д., Хар К.С.

¹⁹⁵ URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/01003ykk-955e.docx.html>

¹⁹⁶ Gemeindelexikon der im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder, bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900, XIII. Bukowina. Wien. URL: <https://digi.landesbibliothek.at/viewer/image/AC03014104/6/#topDocAnchor>

Про справжнє європейське минуле говорить такий факт, що з 1913 року завдяки прокладеній К.Таубером міжнародній залізниці Селятин мав регулярне пасажирське сполучення із Віднем, а раз на тиждень від селятинського перону відбував поїзд з причіпним вагоном до Парижу.

Сьогодні в Селятині жителів майже в десять раз менше, ніж було в ті часи. А причина цього – закриття у 1939 році залізниці: вмерла залізниця, вмерло і містечко.

Останній рейс потяга «Селятин-Париж», 1939 р.¹⁹⁷

У 1912-му році в селі Селятин було 973 хат, в яких мешкало 4900 українців, 3000 євреїв...»¹⁹⁸

В селі функціонувало дві синагоги: для багатих та бідних прихожан.

Із спогадів Ельзи Райхман¹⁹⁹, 1921 року народження, жительки с. Селятин: *«Мати регулярно по суботах відвідувала синагогу, батько ж наш – Самуїл Райхман був атеїстом і не дозволяв матері водити до синагоги нас з братом Куртом. Одного разу моя допитливість змусила мене потайки від мами піти за нею в одну із субот. Коли я почала підніматись сходами на*

¹⁹⁷ URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/01003ykk-955e.docx.html>

¹⁹⁸Микола Домашевський. Історія Гуцульщини, Чикаго: Гуцульський дослідний інститут. Конференція Гуцульських Товариств Америки й Канади. Чикаго, 1975 URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/17349/file.pdf>

¹⁹⁹ Е.С. Райхман померла у 1996 році. Працювала вчителем німецької мови, а у 70-х роках і до пенсійного віку – секретарем партійної організації колгоспу «Зоря Карпат», який був утворений у 1946 році і проіснував практично до кінця XIX століття.

другий поверх услід за мамою, почувся несамошиті крики. Я уже було хотіла повернутися назад, але моя допитливість взяла верх над страхом, який охопив мене, і я все-таки заглянула всередину. Жінки стояли на колінах із заплющеними очима і через сльози з криками молились. Після цього походу бажання відвідати синагогу пропало назавжди».

Після війни в уже колишньому приміщенні синагоги була столярня, а потім контора лісокомбінату. На першому поверсі функціонував магазин відділу робітничого постачання. Сьогодні у неї новий господар, який поміняв покрівлю та розпочав зводити огорожу.

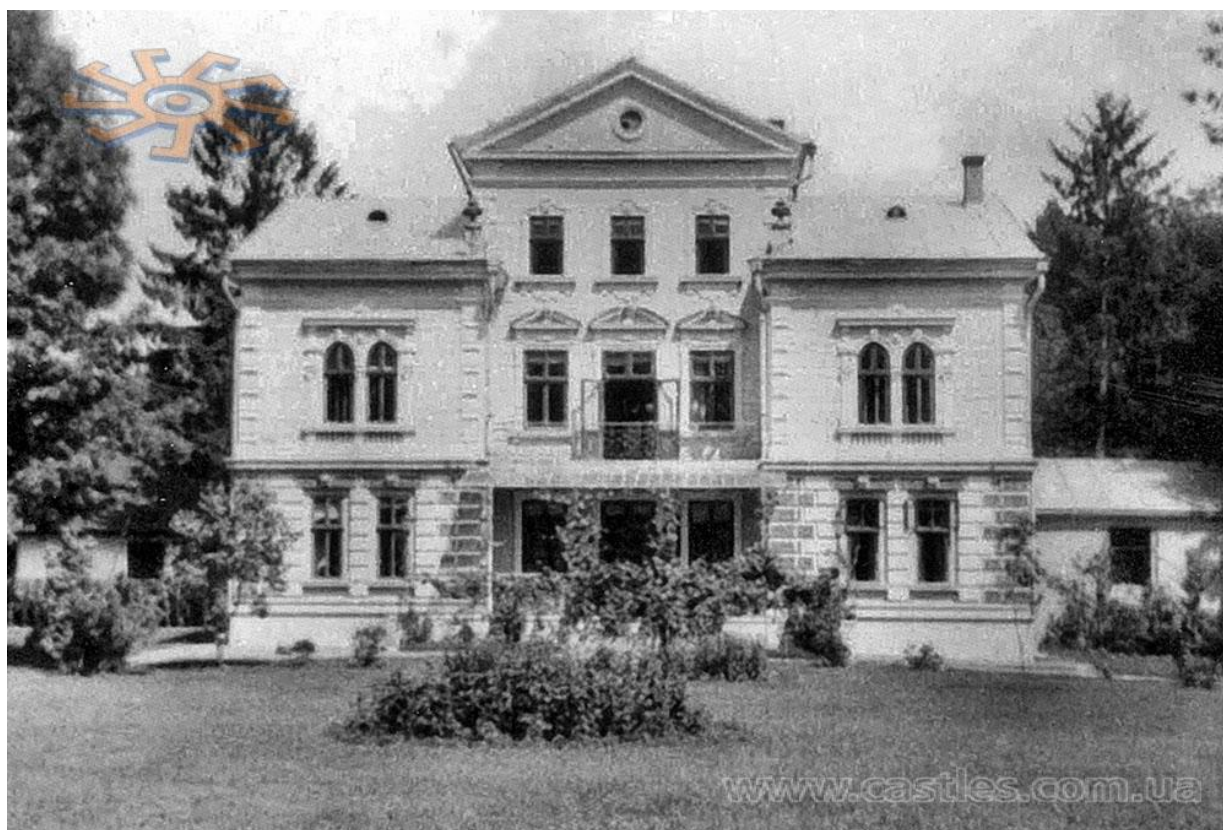
У 1940 році в Селятин прийшла Радянська влада. Був протягнутий кордон, внаслідок чого багато родин розділились на жителів Румунії та жителів Радянської України.

У 1941 році румунські війська все єврейське населення вивезли до Чернівців, звідки усіх євреїв області етапували до Вінниці, де було створено гетто, в якому їх по-варварському знищили.

Селятин, колишній окружний суд та податкова. 1900 р.²⁰⁰

²⁰⁰ URL: <https://buktour.icu/bukovyna/old-photo/252-bukovyna-putylskyi-raion.html>

Палац фон Фльондорів і Біго де Сен-Квентінів, 1900 р.²⁰²

Стара Жадова – село у Сторожинецькій міській громаді Чернівецькому районі.

Вперше згадується 15 березня 1490 року в грамоті Стефана III. Наприкінці XIX — на початку XX ст. – містечко Сторожинецького повіту Герцогства Буковини. За доби австрійського панування місцева громада мала свою символіку: печатку з зображенням дерева, над яким шестикутна зірка.

За переписом 1900 року в Жадовій були 773 будинки, проживали 3765 мешканців, з них: 3085 православних в тому числі 3080 україномовних, 557 німецькомовних в тому числі 499 юдеїв, 164 римо-католиків з них 107 польськомовних а також 18 румуномовних.²⁰³

²⁰¹ Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – С. 596 – 602. – с. 704.

²⁰² Цей маєток у стилі модерн створили понад 100 років тому на замовлення графа Сикантина для його родини. Над ним працювали представники віденських шкіл мистецтва та архітектури. На запрошення графа до Старої Жадови прибув садівник з Відня, він створив навколо маєтку парк, де досі ростуть рідкісні рослини з усього світу. Рятуючись від радянських окупантів, у 1940 році граф Сикантин виїхав у Румунію. Тут розмістили військовий штаб, а потім використовували для колгоспних потреб, наприклад молотили зерно на паркеті. У 1948 в маєтку відкрили дитячий санаторій. Будівля й досі вважається лікувальною установою і зараз занепадає. URK: <https://castles.com.ua/jadova.html>

²⁰³ Gemeindelexikon der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder, bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900, XIII. Bukowina. Wien. URL: <https://digi.landesbibliothek.at/viewer/image/AC03014104/6/#topDocAnchor>

Починаючи з 1886 року в Жадові стали проводитись щотижневі ярмарки, на яких торгували худобою, зерном, фруктами, будівельними матеріалами та різними промисловими товарами. На 1910 рік тут було 46 торговців.

Євреї оселилися у Старій Жадові на початку 19 ст. До Другої світової війни тут були єврейська школа, синагога, міква та цвинтар. До наших днів зберігся лише цвинтар.

У липні 1941 р. у розташованому поруч селі Нова Жадова було вбито 19 євреїв, решту депортовано до Сторожинця і потім – до Трансністрії.

З 543 євреїв, які проживали в Новій і Старій Жадових вижило тільки 80.

Стара Жадова, єврейський цвинтар. 2016 р.²⁰⁴

²⁰⁴ URL: https://myshtetl.org/chernovickaja/stara_zhadova.html

Сторожинець. Ринкова площа. 1900-1918 рр.²⁰⁶

Сторожинець – місто в Чернівецькому районі.

Сторожинець вперше згаданий у грамоті молдавського господаря Романа II з 1448 року, як сторожовий пост на Сереті. Першими мешканцями поселення були лісоруби. Наступного разу Сторожинець згадується у 1476 році, як власність молдавського феодала Тодорахі Сорочану.

З другої половини XIX століття почалось швидке зростання населення міста з прибуттям у місто євреїв. З'їжджаються угорські та румунські комерсанти, судові й банківські чиновники, більшість з яких були євреями. Будуються цегельний і лісопильний заводи, гуральня, залізнична лінія Глибока – Сторожинець – Берегомет. 1854 року Сторожинець отримав статус міста, тоді ж було утворено Сторожинецький повіт у складі Герцогства Буковина. До кінця XIX століття і на початку XX століття місто було населене в основному євреями.

21 травня 1904 року Сторожинець отримав статус повітового міста.

У 1940 році 28 червня Північна Буковина була зайнята радянськими військами. А вже 5 липня 1941 року вулицями Сторожинця проходили війська нацистської Німеччини і Румунії. У 1941-1943 роках усе єврейське населення міста було знищено або заслано у концтабори Трансністрії.

²⁰⁵ Storozhyniec // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wieku», 1890. — Т. XI. — S. 376. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_XI/376

²⁰⁶ URL: <https://buktour.icu/bukovyna/old-photo/253-bukovyna-storozhynetskyi-raion.html>

Сторожинець (кінець XIX – початок XX ст.).²⁰⁷

Єврейська громада²⁰⁸

Євреї оселилися в Сторожинці наприкінці XVIII ст., проте суворі обмеження, накладені на них австрійською владою, ускладнили розвиток місцевої громади. Чисельність громади збільшувалася в основному за рахунок імміграції з Галичини та Росії.

У 1865 р. вперше євреї Сторожинця отримали право на придбання нерухомості та торгівлю. За даними на 1880 р. єврейське населення становило 1600 осіб (32% від населення), а 1910 р. – 4 800 осіб. Місцеві євреї були задіяні переважно у торгівлі та лісопромисловості, а також у ремісничому виробництві.

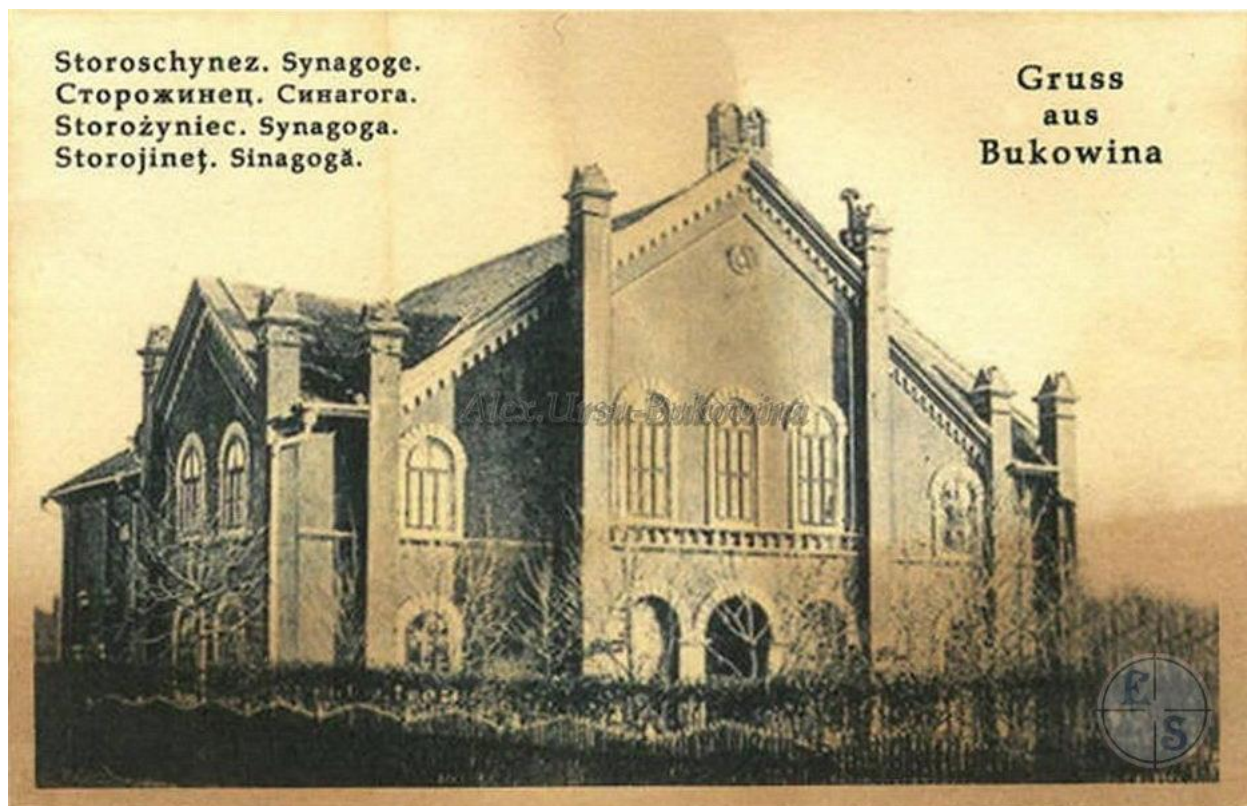
На початку XX ст. 99% кравців, шевців та теслярів містечка були євреями. У цей час була збудована велика синагога. Крім того, функціонувало багато молитовних будинків, у т.ч. хасидських. Більшість євреїв Сторожинця були хасидами вижницьких та садогірських цадиків. У містечку працювали хедери та єшива, але з 1871 р. більшість єврейських дітей відвідували також загальноосвітні школи.

У 1909 р. єврейською громадою було засновано старшу школу для хлопчиків і дівчаток, яка працювала, з перервами, аж до 1938 р.

²⁰⁷ URL: <http://muzejew.org.ua/Karta-Storozjinet-Ukr.html>

²⁰⁸ Storozhinets (Ukraine) Translation of chapter “Storozhynets” from Volume II: *Geschichte der Juden in der Bukowina*. URL: https://www.jewishgen.org/yizkor/Bukowinabook/buk2_108b.html; <https://myshtetl.org/g/chernovickaja/storozhinec.html>; *Geschichte der Juden in der Bukowina* (History of the Jews in the Bukovina), Editor: Dr. Hugo Gold, Tel Aviv, “Olamenu”, vol. 1: 1958 (German, 172 pages), and volume 2: 1962 (German, 230 pages). URL: <https://www.jewishgen.org/yizkor/bukowinabook/Bukowina.html>; Круглов А.И. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий. 1997 г. URL: http://history.org.ua/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf

З початком Першої світової війни багато євреїв залишили місто. Після війни, під час румунського правління, громадське життя у Сторожинці відновилося та розвивалося, незважаючи на антисемітизм влади. Євреї брали участь у житті міста, працювали сіоністські організації.

Сторожинець. Колишня Велика Синагога (споруджена в 1890-1900 роках). 1900-1918 рр.²⁰⁹

Окупація Сторожинця Радянською Армією у травні 1940 року принесла євреям нові скорботи. Відразу після окупації була заборонена приватна торгівля. Усі приватні магазини було закрито, а товар націоналізовано. Цей захід завдав шкоди виключно єврейським купцям, оскільки румунські власники крамниць бігли від радянської влади разом із відступаючою румунською армією, забравши з собою свої запаси. За одну ніч єврейські купці стали жебраками. Після конфіскації запасів почалася реєстрація населення, що завдало нових страждань євреям, особливо єврейським купцям. Велика частина з них була оголошена «експлуаторами» і «дармоїдами» і депортована до Сибіру 13 червня 1941 року. Така ж доля спіткала євреїв, які були відомі як сіоністи, ревізіоністи чи бундівці, більшість із них були засуджені.

Нечисленні, хто залишився, серед них також інтелігенція, змушені були заробляти собі на життя некваліфікованою працею. «Kultusgemeinde» було заборонено, не було організації, яка б опікувалася релігійними потребами єврейського населення. Храм був закритий, а богослужіння відбувалися

²⁰⁹ URL: <https://buktour.icu/bukovyna/old-photo/253-bukovyna-storozhynetskiyi-raion.html>

таємно в одному з маленьких молитовень. Вся єврейська діяльність припинилася.

Такою була ситуація небагатьох євреїв, які залишилися в місті, коли росіяни після року окупації залишили Сторожинець у липні 1941 року внаслідок оголошення війни Радянському Союзу гітлерівською Німеччиною. Вступ німецько-румунських військ вирішив долю євреїв міста та району. Під час наступу війська дійшли до Чудина, неподалік від Сторожинця, і розстріляли майже всіх єврейських жителів, яких було близько 600 осіб. Лише 4 євреям вдалося втекти. Така ж доля спіткала євреїв Баниліва, що входив до Сторожинецького району. Оскільки Сторожинецький район нараховував понад 40 сільських громад, і в кожній громаді проживало кілька єврейських сімей, визначити кількість жертв у кожній місцевості було неможливо. Тим не менш, безперечно, що жодна громада, населена євреями, не була помилувана. Хто міг втекти підкупом чи випадково, потрапляв потім у табори смерті Придністров'я.

У місті оплакували багато загиблих, серед яких були останні керівники Kultusgemeinde, призначені румунською владою, Саломона Дріммера і Сімона Шефлера. Якщо когось зустрічали під час просування військ і впізнавали в ньому єврея, його розстрілювали на місці. Зважаючи на те, що євреї через страх не виходили з квартир, трупи залишали там, де їх розстрілювали. Лише після втручання землевласника Шербана Флондора,

Ісидор Кац
Багаторічний мер Сторожинця (1890-1919)

який був не надто дружнім до євреїв, – сина згаданого вище колишнього міністра Буковини Янку Флондора – трупи зібрали громадським катафалком і поховали у спільній могилі на єврейському кладовищі. У цьому похованні євреям було заборонено брати участь.

Усі інші євреї, які залишилися живими, за винятком трьох лікарів, доктора Зайнфельда, доктора Клінггофера та доктора Раухвергера, а також аптекаря Степлера, лимаря Боруха та фахівця Штайнера, пізніше були вбиті. Інші євреї змушені були виїхати до Трансністрії; хто пішки, хто на машинах, але завжди під пильним оком солдатів і жандармів, озброєних кийками й батогами. Вони залишили

свої будинки, меблі, одяг своїм вбивцям. Місто і округ Сторожинець тепер були майже “Judenrein” (без жодного єврея). Дорогою до таборів смерті Трансністрії вони пройшли дорогою, від якої вела стежка до Єврейського цвинтаря. Саме туди вони звернули свій погляд і прощалися з померлими і Кедошими (мучениками), які там спочили.

Бланка Блейвайс
народилася в Сторожинці.
Бланка була вбита під час
Шоа.²¹⁰

Клара Гольдшмідт
народилася в Сторожинці.
Клара була вбита під час
Шоа.

Аріель Менцер
до Другої світової війни
жив у Сторожинці. Аріель
був убитий під час Шоа.

Сторожинець, єврейський цвинтар²¹¹

²¹⁰ URL: <https://collections.yadvashem.org/en/photos/search-results/Storozhynets?page=1>

²¹¹Світлина А.Бондаренка. URL: <http://muzejew.org.ua/Karta-Storojinet-Ukr.html>

Хотин. 1936.²¹³

Хотин як окреме місто з'явилося на рубежі 10-11 століть у Київській Русі. Входив до складу Галицького князівства, потім Галицько-Волинського, а з XIV століття періодично ставав територією Молдови, Туреччини, Польщі та Росії.

Протягом вересня та початку жовтня 1621 р. місто і його околиці стали ареною Хотинської війни, в ході якої польсько-литовсько-козацьке військо великого литовського гетьмана Яна Кароля Ходкевича (35 тис. вояків) та Запорізьке військо гетьмана України Петра Сагайдачного (41,5 тис. козаків) відбили численні атаки 200-тисячної турецько-татарської армії. Султан Сулейман II був змушений укласти з представниками Речі Посполитої Хотинський мир. Масовий героїзм насамперед козаків врятував землі України і Польщі від ворожого нашествия і на багато десятиріч спинив турецьку експансію в Європу.

Після російсько-турецької війни 1806-1812 рр. Хотин було анексовано Росією, після чого він став повітовим центром Бессарабської губернії.

1940 року після приєднання Бессарабії та Північної Буковини до СРСР Хотин став районним центром УРСР. Під час Другої світової війни Хотин був під румунською окупацією (6 липня 1941 р. — 4 квітня 1944 р.), пізніше знову у складі УРСР

²¹² Chocim // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa : Druk «Wieku», 1880. — Т. I. — S. 598—600. (пол.). URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_I/598

²¹³ URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=570988376609066&set=a.273821642992409>

Єврейська громада²¹⁴

Хотин був важливою фортецею та торговим пунктом на шляху з Польщі до Туреччини, тому єврейські купці в місті часто бували. Перша згадка про євреїв у Хотині зустрічається у листі молдавського господаря Стефана Марі князю Олександрові Литовському в 1497 році.

Перші ж офіційні відомості про єврейську громаду датуються 1741 роком. У податкових документах васального туркам Молдавського князівства за 1766 рік міститься безліч відомостей про євреїв-платників податків. Наприклад, вказується, що людина на ім'я Дов із міста Облущиця (турецька назва Хотина) як податок внесла чотири великі пакети бавовни. У січні 1766 року єврей на прізвище «Мандрівник» вніс шість мішків кави, глечик з духами та оббивні матеріали.

1756 року в Хотині намагався знайти притулок Яків Франк, який оголосив себе Месією. Хотин у той час був прикордонною османською фортецею, і зв'язок між польськими євреями та місцевими був досить міцним. Невдовзі під впливом «польських» рабинів гоніння на сектантів почалися й у Хотині. Після численних скарг турецька влада депортувала Франка назад на територію Польщі, і в липні 1759 року він оселився у Львові.

Хотин, Торгова вулиця. 1918 р.²¹⁵

²¹⁴ “Khotin” Encyclopedia of Jewish Communities in Romania, Volume 2 (Khotyn, Ukraine). URL: https://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_romania/rom2_00353.html; The Book of the Community of Khotin (Bessarabia) (Khotyn, Ukraine). URL: <https://www.jewishgen.org/Yizkor/Khotyn/Khotyn.html>; Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий. 1997 г. URL: http://history.org.ua/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf; Холокост на территории СССР: Энциклопедия / Гл. ред. И. А. Альтман. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН): Научно-просветительный Центр «Холокост», 2009.

²¹⁵URL:<https://www.facebook.com/profile/100063657745226/search/?q=%D0%A5%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%BD>

У 1808 році чисельність громади вже становила 340 сімей, яким належало 216 домоволодінь, діяла синагога. Основним заняттям євреїв була торгівля та оренда невеликих підприємств – млинів, олійниць та ін.

Після того, як Бесарабія увійшла до складу Російської імперії, її населення було звільнено від рекрутської повинності, що стосувалося також і євреїв. Звичайно, це сприяло притоку єврейського населення з інших областей імперії. 1847 року в Хотині вже проживало 1067 єврейських сімей, до кінця 1860-х загальна кількість євреїв досягла 7 тисяч. У місті відкрилося державне єврейське училище, приватна єврейська жіноча школа, єврейська лікарня. У 1861 році було зведено нову будівлю Великої синагоги.

У Хотині було 2 райони, де компактно проживали євреї. У нижній частині річки розташовувався район бідноти. Будинки тут стояли настільки тісно, що їх дахами, розповідями, можна було обійти все Старе місто. Місцеві жителі іронічно називали свій район «передчуттям Стамбула».

У Верхньому місті жили люди багатші: купці, власники великої нерухомості та підприємств. Абрам Пейсах та Лейб Міллер володіли винокурним заводом, Шая-Сруль-Лейб Штефанеско – лісопильним, Борух Фельдман та Абрам-Мойше Шейнберг – тютюновими. Усі 4 пивоварні також належали єврейським власникам: Лейбу Бухарестському, Срулю Вайнбойму, Мордко Костанчі та Сурі Бронштейн. Меєр Ландвігер володів єдиною друкарнею. На всіх підприємствах знайшли роботу десятки євреїв.

Великі та середні торговці практикували «виїзну» торгівлю: у базарні дні на возах виїжджали зі своїм товаром у сусідні села. У самому місті їм у 1902 році належали 5 із 6 бакалійних лавок, всі 5 мануфактурних, обидві яєчні. Хазяїном єдиного готелю був Шулім Шапельман, годинниковою майстернею – Файвіш-Мошко Шнайдерман.

У місті діяли єврейська лікарня, будинок для людей похилого віку, благодійне товариство «Вічне світло», яке субсидувала місцева Хевра Кадіша, єврейський банк. Була Талмуд-тора та школа для дівчаток, яку у 1872 році відвідували 50 учениць. Багато єврейських дітей ходили до загальної державної школи. У 1898 році влада відкрила загальну школу, яка спочатку призначалася тільки для дітей-християн. Представники єврейської громади направили до міської адміністрації листа з проханням дозволити відвідування цієї школи та єврейським дітям. Прохання було задоволене, і до школи надійшли 52 єврейські учні (зі 101 всього). Щоліта громада за підтримки Джойнта²¹⁶ організувала табори для дітей із малозабезпечених сімей.

На початку 20 століття благодійне товариство «Вічне світло» збудувало нову будівлю в центрі міста. У ньому розмістилися синагога, школа, бібліотека, концертний зал. Учням із бідних сімей одяг та підручники видавали безкоштовно.

²¹⁶Міжнародна громадська організація Центр «Джойнт» є представником Американського єврейського об'єднаного розподільчого комітету «Джойнт» (заснований у 1914 році, працює більш ніж у 70 країнах світу) та фінансує програми екстреної допомоги з урятування життя, програми соціальної допомоги бідним, а також проекти громадського та культурного відродження.

У 1910 року у Хотині проживало 9132 єврея – 43,2% від населення міста.

У 1917 році в місті була офіційно утворена світська єврейська громада, яка стала першою такого роду в Бессарабії.

1918 року Хотин потрапляє під владу Румунії. Економічний стан євреїв погіршився ще сильніше, оскільки основні торговельні зв'язки були налагоджені з іншими регіонами Російської імперії, в основному, з Поділлям. Після того, як Бесарабія та Поділля виявилися розділені державним кордоном Румунії та СРСР, ці зв'язки практично повністю були обірвані.

У румунський період у Хотині відкрилася школа Тарбут з викладанням на івриті, і публічна бібліотека імені Хаїма Нахмана Бяліка – одна з найкращих бібліотек у Бессарабії. Головою єврейської громади став Міхаель Шор, колишній член румунського парламенту.

Члени Румунської ліберальної партії, Хотинський осередок. Справа наліво: Перший ряд: Файвл Степанеску, Матус Райсс, сенатор Дьордь Батяр, пані Ландвігер, Меїр Ландвігер, депутат Ян Казаченку, Хаїм Васерман, Лейбіш Гельман, Мирон Держі. Другий ряд: Міхоель Гурфінкель, Мойше Вартковскі, Шехтер, Лука Степанські, доктор Шмуель Равіц, рабин Шмуель Хес, Піньє Оксман.²¹⁷

Під час румунського режиму євреї входили до різних політичних груп: Ліберальної партії, Національної селянської партії та Соціал-демократичної партії. Жодна політична партія не була організована за ознаками національних меншин. Членами обласного комітету Ліберальної партії були прокурор Ізроель Бордейнік, д-р Трахтенбройт з Брічан і Шмуель Хурш,

²¹⁷ The Khotyn Jewish Community. URL: <https://www.jewishgen.org/Yizkor/Khotyn/kho131.html>

директор «Бессарабського банку» з Липчан, і д-р Зайдман. У національно-селянській партії були сіоністи, такі як Лейбуш Людмир, Янкев Мітельман та ін. Міхоель Шур був обраний представляти місто та область у парламенті від Народної партії. Євреї-ремісники були членами соціал-демократичної партії. Гітельман, який мав склад фарб, був відомий як комуніст, але комуністична партія була в Румунії нелегальною. Гітельман зустрів російське вторгнення 1940 року з ентузіазмом і негайно передав усе своє майно у розпорядження влади. Проте швидко розчарувався в радянській владі. Він покінчив життя 1941 року, коли повернулися румуни. Деякі молоді єврейські робітники та студенти були активними членами нелегальної комуністичної партії.

Євреї Хотина брали участь у парламентських виборах як члени існуючих партій і не створювали окремих партій. До міської ради від Ліберальної партії були обрані доктор Зайдман і Маркус Гольштейн – віцепрезидент громади. У 1935 році доктора Зайдмана обрали віце-мером. Від Національно-селянської партії до міської ради були обрані Лейбуш Людмир та Янкев Мітельман.

Діяльність сіоністів у Хотині сягає ще часів царського режиму. До радянського вторгнення діяли такі сіоністські організації: Загальні сіоністи, Ревізіоністи, Поалей-Ційон та різноманітні молодіжні організації. У 1940 році совети заслали сіоністського лідера Йосефа Апельбойма до Сибіру, і далі від нього нічого не було чути.

У Хотині дуже активно розгорнулася організація «Бейтар». Боббі Фішер (Боаз Даган) був одним із засновників Бейтар у місті, а також членом румунського керівництва Бейтар. Після Другої світової війни Шлойме Шитновіцер став головою Бейтар у Румунії, а також делегатом сіоністського конгресу.

Серед інших відомих лідерів сіоністів були адвокат Мойше Фельдман (Поалей Ційон) і М. Барак (ревізіоністи).

1925 року в Хотині оселився цадик Мордехай Ізраель Тверський, представник відомої чорнобильської хасидської династії.

1930 року єврейське населення Хотина налічувало 5785 осіб.

1940 року Хотин зайняли радянські війська. Почалася конфіскація приватної власності, усі євреї втратили свій бізнес.

У ніч проти 13 липня розпочалася масштабна облава на «ворогів народу». До них були включені ті, хто мав відношення до румунських політичних партій (крім, природно, комуністів), урядовців, заможних громадян, журналістів, а також сіоністських активістів. До кожної такої родини вночі приходила група із 3 осіб, у складі якої були член Комуністичної партії (часто євреї), та міліціонер чи солдат. Ворогам було наказано швидко одягтися, взяти їжу з розрахунку на 3 дні і здати ключі та документи. Вантажівками їх доставляли до відділення міліції, а зранку вивезли на залізничну станцію Нова Сулиця. Протримавши людей добу у товарних вагонах, їх поділили на дві групи. У першу увійшли всі сіоністи, політики та колишні урядовці. Їх відправили до спеціального табору, більшість згодом загинула. Решта були депортовані до Сибіру.

Поступово всі банки, магазини, громадські установи та синагоги було закрито. Особливих гонінь зазнали сіоністські організації. Було створено спеціальний комітет, який вимагав повернути все фінансування, виділене єврейською громадою для сіоністських організацій за останні кілька років – 126000 лей. Суму було виплачено кількома сім'ями, сподіваючись, що це вбереже їх від депортації.

Хотин, Стара вулиця. 1924 р.²¹⁸

7 липня 1941 року Хотин зайняли румунські війська. Близько 50 євреїв було вбито одразу. Решту розмістили в уцілілих будинках – по 5-10 сімей у кожному. Дехто ховався у підвалах або у знайомих-християн у різних частинах міста та в навколишніх селах.

Невдовзі все єврейське населення міста зібрали для реєстрації у приміщенні колишньої гімназії, де їх протримали кілька днів без їжі та води. Щоночі солдати забирали з приміщення молодих дівчат; тому вони більше не поверталися. Потім було відібрано близько двох тисяч людей єврейської інтелігенції – вчителі, юристи, лікарі, рабини, шойхети. Багато людей, які не належали до цих категорій, також намагалися потрапити до відібраної групи, сподіваючись, що їм нададуть легшу роботу. За дві години після відбору їх вивели на єврейський цвинтар і розстріляли. Серед убитих був і цадик Мордехай Тверський та його син Аарон.

У ніч із 7 на 8 липня айнзатцкоманда вивезла за місто та розстріляла 150 «євреїв-комуністів». Ще близько 180 євреїв із тих, хто ховався в місті, були знайдені або видані місцевими жителями, їх також розстріляли.

²¹⁸URL:<https://molbuk.ua/news/237881-yak-vygliadaly-khotynska-fortecia-ta-misto-khotyn-100-rokiv-tomu-unikalni-foto.html>

Євреї, що залишилися, були спрямовані на примусові роботи: прибирання вулиць, розбір завалів, ремонт, доставка пиломатеріалів для будівництва мосту.

1 серпня 1941 року вночі всіх євреїв вивели на центральну площу, розмістили на возах та вивезли до міста Сокиряни, де було влаштовано табір для євреїв хотинського району. Дорогою близько 500 осіб було вбито, до місця призначення дісталася приблизно 3800 євреїв. Восени всі ув'язнені з Сокирян були депортовані до таборів Трансністрії.

У вересні 1941 року в Хотині залишалося 559 євреїв, які мешкали у відкритому гетто. Протягом місяця їх також депортували до Трансністрії. За спеціальним розпорядженням губернатора, у місті залишили 20 сімей спеціалістів. З усіх депортованих вижили лише близько 300 людей.

Після війни до Хотина повернулися євреї, які служили в армії або перебували в евакуації. 1956 року до міста повернулося кілька сімей з депортованих 1940 року радянською владою до Сибіру. Станом на 1970 рік у місті мешкала досить значна за кількістю єврейська громада – близько тисячі осіб. Поступово практично всі вони виїхали до Ізраїлю чи інших країн.

У 2017 році в місті проживає кілька єврейських сімей, громада має власну будівлю синагоги. На єврейському цвинтарі збереглася велика кількість дуже гарних та оригінальних мацев, виконаних колись місцевими майстрами.

Хотин, братня могила євреїв, які загинули під час Шоа. 2015 р.²¹⁹

²¹⁹URL:<https://www.wikidata.org/wiki/Q1141624#/media/File:Ukraine-Khotyn-Cemetery-Mass-Grave.jpg>

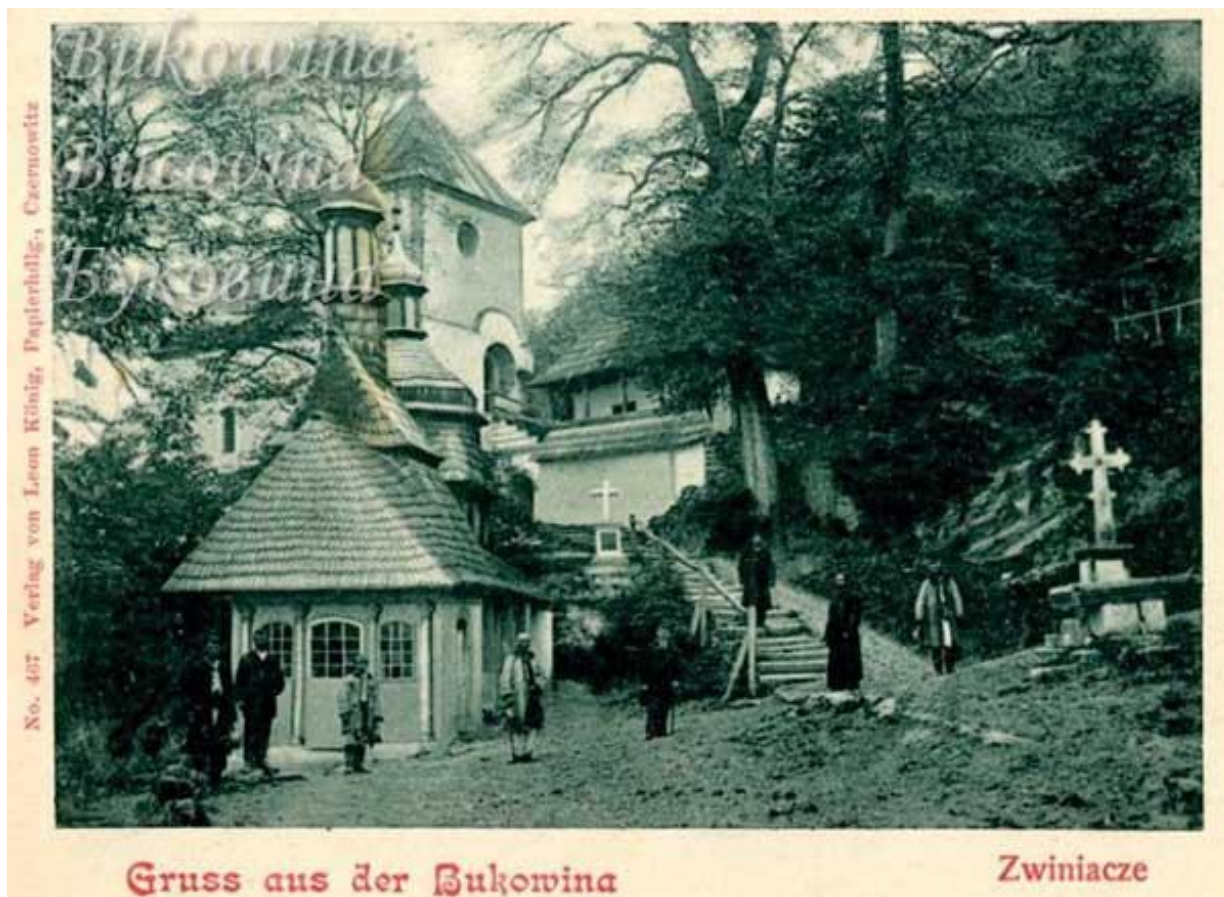
Хотин, єврейський цвинтар. 2015 р.

Синагога в Хотині, 2017 р.²²⁰

²²⁰ URL: <https://myshtetl.org/chernovickaja/hotyn.html>

Хрещатик²²¹

Хрещатик, 1900 р.²²²

Хрещатик – село у Кадубовецькій сільській громаді Чернівецького району.

В історичних документах село згадується під 1765 роком, коли був збудований Хрещатицький монастир Івана Богослова. Хоча є припущення, що монастир існував уже наприкінці XVII ст.

Назва села походить від хреста, який люди поставили на горі, біля цілющого джерела. Спостережливі пастухи помітили, що перед святом Івана Богослова над джерелом постійно з'являється дивне світло. Тому вони встановили біля джерела хрест, а від нього вже пішла назва села - Хрещатик. За довгі роки назва села не змінювалася.

Село Хрещатик – чи не єдиний населений пункт в Україні, де мешканці п'ють, перуть, годують худобу та миються мінеральною водою, збагаченою іонами срібла. У селі, яке розкинулося на висоті 200 метрів над рівнем Дністра, немає жодної криниці. Вода, яку називають чудотворною, до Хрещатика надходить із джерела святого апостола євангеліста Іванна

²²¹ Буковина. Її минуле і сучасне [Текст]: [збірник] / під ред. д-ра Д. Квітковського, проф. Т. Бриндзана, А. Жуковського. - Париж; Філадельфія; Дітройт: Зелена Буковина, 1956. - 965 с.

²²² Каплиця над джерелом Святого Івана Богослова (споруджена в 17 столітті). Позаду – Івано-Богословська церква (споруджена в 1768 році) монастиря «Хрещатик». На поштівці помилково надрукована назва сусіднього села Звенячина. URL: <https://buktour.icu/bukovyna/old-photo/245-bukovyna-zastavnivskyi-raion.html>

Богослова, що на території Свято-Івано-Богословського Хрещатицького чоловічого монастиря.

Після приєднання краю до Австрійської імперії цісар Йосиф II розпочав так звану політику секуляризації, яка зводилася до закриття монастирів та скитів на Буковині. Цісар скасував у 1783 році на Буковині 21 монастир, у тому числі й Хрещатицький.

У 1960 році розпорядженням радянської влади монастирську братію перевели у Почаївську лавру, а в Хрещатицький перевели монахинь із закритого жіночого Свято-Введенського монастиря, що розташовувався в Чернівцях. Проте довго тут жити їм не довелося, бо у 1962 р. обитель закрили. Відновив свою діяльність Хрещатицький монастир тільки у 1990 році.

Національний склад населення²²³

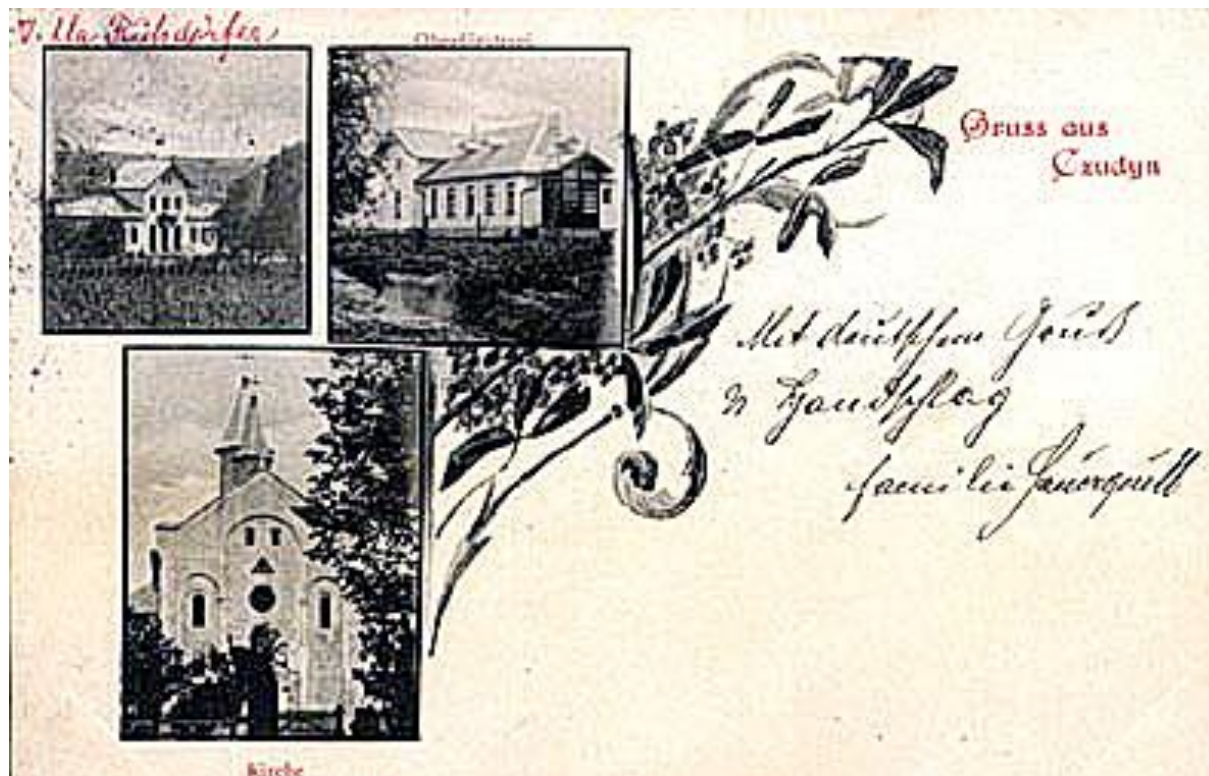
Національність	Кількість осіб	Відсоток
українці	817	87,10 %
євреї	72	7,68 %
поляки	38	4,05 %
румуні	11	1,17 %

Євреї в основному займалися промислами і комерційною діяльністю. Їм належало 5 млинів, корчми, магазини, олійниці, крупорушки тощо. Найбільш підприємливі мали свої крамниці і в Чернівцях. Проживали єврейські родини переважно у Долині, де зосереджувався торгово-промисловий центр. Варто зазначити, що окремі єврейські родини із Звенячина також надавали грошову допомогу у будівництві церкви та Народного дому. Це були євреї Вурцьо, який мав багато поля, і Срулиха, власниця магазину. Напевно, вважали своїм обов'язком допомагати людям, з якими їх звела разом доля на землі.

28 червня 1940 року радянські війська вступили у Хрещатик. Мучеником комуністичного свавілля став Мороз Василь Богданович, який у 30-х роках сповідував соціалістичні ідеї. Пройшов через більшовицькі арешти, допити, торттури і тюрми. Перед початком війни вийшов із радянської тюрми, повернувся в Київ, але восени 1942 р. був схоплений гестапо і розстріляний у Бабиному Яру.

У червні 1941 року румунські війська увійшли у Хрещатик. В перші дні свого приходу румуні зібрали усіх євреїв, чоловік 25-30, відвели на поле, місце сьгоднішньої дослідної станції, і розстріляли.

²²³ За даними перепису 1930 року у Румунії. Recensământul general al populației României din 1930. URL: <https://archive.org/details/recensamntulgene02inst/page/122/mode/2up?view=theater>

Чудей, 1930 р.²²⁵

Чудей – село в Чернівецькому районі, центр Чудейської сільської громади.

Поселення відоме з 1707 року. У XIX столітті, під владою Австро-Угорської імперії, Чудей (Чудин) мав статус торгового містечка (Marktgemeinde) в Сторожинецькому повіті Герцогства Буковини. Містечко мало власну печатку з гербом: на срібному тлі олень натуральної барви з чорними рогами й копитами.

За переписом 1900 року в містечку «Чудин» проживали 2594 мешканці (55 українців, 1706 румунів, 806 німців, 520 євреїв, 17 поляків і 10 росіян-липованів).²²⁶

Характерним представником колишнього австрійського духу Чудея є двоповерхова споруда будинку-інтернату. Сьогодні наряду з навчальним закладом в будівлі діє цікавий історико-етнологічний музей.

Крім того, в центрі збереглися будинки окружного суду, жандармерії, податкової інспекції, збудовані в кінці XIX на початок XX століття.

²²⁴Mezhirech'ye (Chudey, Ukraine) Translation of chapter “Czudyn” from Volume II: Geschichte der Juden in der Bukowina. URL: https://www.jewishgen.org/Yizkor/Bukowinabook/buk2_081a.html; Круглов А.И. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий. 1997. – С. 9. URL: http://history.org.ua/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf

²²⁵ URL: <https://andy-travel.com.ua/chudey>

²²⁶ Gemeindelexikon der im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder, bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900, XIII. Bukowina. Wien. – С. 68. URL: <https://digi.landesbibliothek.at/viewer/image/AC03014104/6/#topDocAnchor>

Під австрійським пануванням євреї, які жили в місті Чудин, жили в гармонії та забезпеченні. Вони керували власною громадою та жили в мирі зі своїми сусідами. Єврейські громади були представлені Kultusvorsteher.²²⁷ Керівниками були Мендл Готтесман і Пінкас Шойер. Мойсей Швіц був заступником. Поважними членами керівництва громади були: Авраам Срул Кнауер, Хаїм Лауфер, Мойсей Грюнберг, д-р Й. Рудорфер, Мойсей Шулер, Хаїм Зінгер, Йозеф Лейб Гершманн, Мордко Вайссельберг, Бенджамін Друкманн, Шлойме Шаерф, Саломон Зінгер, С. Друкманн, Юда Лейб Штетнер і Сейде Коффлер. Рабинами були Josef Sch.Babad і Mordko Horowitz.

Діяли організація «Bikur Cholim»²²⁸ (голова: Srul Knauer), «Esrat Israel» (керівник: E. Rudich) і асоціація «Талмуд Тора» (президент: David Grabscheid).

За хворими доглядали єврейські лікарі доктор Sandberg і доктор Menezel.

Цей ідилічний час закінчився подіями Першої світової війни, але єврейське населення намагалося пристосуватися до нової ситуації і продовжувало свою звичайну діяльність за румунського режиму, наскільки це було дозволено.

Німецька окупація в 1941 році принесла сумний кінець. З вечора 4 липня до 5 липня 1941 року румунськими солдатами з безприкладною жорстокістю було вбито 450 євреїв.²²⁹

Лише старий кіркут на виїзді з села у бік Красноільська є свідком колишнього перебування євреїв у Чудей.

Чудей, єврейський цвинтар. 2011 р.²³⁰

²²⁷ Єврейська громада в місті була відома як «Kultusgemeinde». Австрійський режим вимагав, щоб громади мали самоуправління за допомогою встановленої форми організації, включаючи президента, віце-президента, секретаря та кілька комітетів. Одним із комітетів був «Kultusgemeinde».

²²⁸ «Бікур Холім» – організація, члени якої опікуються хворими.

²²⁹ Круглов А.И. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941-1944 гг. Хроника событий. 1997. – С. 9. URL: http://history.org.ua/LiberUA/KruglovUnEvrNas_1997/KruglovUnEvrNas_1997.pdf

²³⁰ URL: <https://1ua.com.ua/nf7462554>

ЗМІСТ

Єврейські громади Північної Буковини та Хотинщини: ЖАХІТТЯ ГОЛОКОСТУ	2
Чернівці	22
Бабин	33
Банилів	34
Берегомет	37
Борівці	39
Боянів	41
Василів	44
Вашківці	46
Великий Кучурів	49
Веренчанка	51
Виженка	53
Вижниця	55
Герца	59
Давидівці	62
Драчинці	63
Заставна	66
Киселів	69
Кіцмань	71
Костинці	74
Кострижівка	76
Мигове	78
Неполоківці	80
Нижні Станівці	89
Новоселиця	92
Путила	98
Садгора	100
Селятин	104
Стара Жадова	107
Сторожинець	109
Хотин	114
Хрещатик	122
Чудей	124